

ISSN 2411-2054

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

54'2024

Фахове наукове видання

КАТЕГОРІЯ «Б»

ДО 25-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ

CONSTITUTIONAL STATE

54'2024

SCIENTIFIC JOURNAL

Published 4 times a year

Founded in February, 1999

Odesa
Feniks
2024

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

*Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання*

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

Одеса
Фенікс
2024

Засновник – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія

О. І. Миколенко – головний редактор,
А. О. Богустов, О. В. Гаран, І. С. Канзафарова,
О. М. Миколенко, С. В. Саяпін, Т. В. Степанова,
М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Л. М. Токарчук,
В. І. Труба, Н. В. Хендель, О. А. Чуваков

Відповідальний секретар

Н. В. Ільєва

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial board

О. І. Mykolenko – Editor-in-Chief,
А. О. Bohustov, О. V. Haran, I. S. Kanzafarova,
О. М. Mykolenko, S. V. Saiapyn, T. V. Stepanova,
М. О. Stefanchuk, R. O. Stefanchuk, L. M. Tokarchuk,
V. I. Truba, N. V. Khendel, O. A. Chuvakov

Executive Secretary

N. V. Ilieva

Відповідно до наказу МОН України № 409 від 17.03.2020 р.
науковий журнал «Правова держава» входить до
Переліку наукових фахових видань України
(юридичні науки - КАТЕГОРІЯ «Б»)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 12 від 14 травня 2024 р.)

Індексація наукометричними базами даних:

Index Copernicus

Індексація іншими базами даних:

Google Scholar, Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky,
Scientific Periodicals of Ukraine,
Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Citefactor

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

К. В. Гей
ПРОЦЕС ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ ЯК СТАДІЯ БЮДЖЕТНОГО
ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ 11

Н. В. Ільєва, О. М. Ковальчук
КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА
МІСЦЕ В НІЙ АДВОКАТА 18

Н. Ю. Кантор
ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТИ
КАТЕГОРІЇ «ЦІЛЬ» ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ В
АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ..... 26

МИТНЕ ПРАВО; ПОДАТКОВЕ ПРАВО

В. В. Качан
СПЕЦІАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ: ОСНОВНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ
ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ 34

С. В. Терєпа
ПОДАТКОВЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЙОГО КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ..... 42

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Н. В. Добровольська
ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ АДВОКАТОМ
(НА ПРИКЛАДІ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО
СУДОЧИНСТВА)..... 49

В. П. Попелюк
«НЕТРАДИЦІЙНІ» ПОВНОВАЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ
ЩОДО РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАНЬ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ
УКРАЇНИ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ВКЛЮЧАЮЧИ ДОСТУП ДО
ПРИМІЩЕНЬ, ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ, ОПЛОМБУВАННЯ, АРЕШТ
І ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА 58

О. В. Серт
ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ОДНОРІВНЕВОЇ СТРУКТУРИ
КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ТА ІСТОРИЧНІ
ТЕНДЕНЦІЇ ЙОГО РОЗВИТКУ 68

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

І. П. Ільченко
ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ УТРИМАННЯ ОДНОМУ
З ПОДРУЖЖЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... 80

<i>Б. С. Михальчук</i> ЕЛЕКТРОННА УЧАСТЬ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ УКРАЇНИ У ЧАСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ	92
---	----

<i>Н. Г. Печерова</i> ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА АВТОРА НА СЛУЖБОВИЙ ТВІР В АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	103
---	-----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>І. А. Дришлюк, О. В. Нарожна</i> ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА: ЕФЕКТИВНІ ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ	113
--	-----

<i>Б. М. Орловський, І. А. Осадча</i> КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА НАРКОТИЧНЕ СП'ЯНИННЯ	123
--	-----

<i>Н. М. Савчин, М. Т. Суховерський</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ	132
--	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>В. І. Голопана</i> УЧАСТЬ УКРАЇНИ В МИРОТВОРЧИХ МІСІЯХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД	142
--	-----

<i>Є. К. Карлюга</i> ПОНЯТТЯ САНКЦІЙ В ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	152
---	-----

<i>О. В. Краснікова</i> ПІДВОДНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ООН	164
--	-----

<i>О. О. Нігресва</i> ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ТЕРИТОРІЯХ ПІД ОКУПАЦІЄЮ: ОБСЯГ І ЗМІСТ ЮРИДИЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ-ОКУПАНТА	173
---	-----

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	187
-------------------------------------	------------

CONTENT

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

<i>K. V. Hei</i> BUDGET EXECUTION PROCESS AS A STAGE OF THE BUDGET PROCESS IN UKRAINE	11
<i>N. V. Ilieva, O. M. Kovalchuk</i> CLASSIFICATION OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW AND THE PLACE OF A LAWYER IN IT.....	18
<i>N. Yu. Kantor</i> GENERAL PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CATEGORY «OBJECTIVE» AS AN ELEMENT OF OBJECTIVES IN ADMINISTRATIVE LAW	26

CUSTOMS LAW; TAX LAW

<i>V. V. Kachan</i> SPECIAL ECONOMIC ZONES: BASIC PREFERENCES AND LEGAL REGULATION	34
<i>S. V. Terepa</i> TAX OFFENSE AND ITS QUALIFYING FEATURES	42

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

<i>N. V. Dobrovolskaya</i> ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS BY ADVOCATE (ON THE EXAMPLE COMMERCIAL AND ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS).....	49
<i>V. P. Popeliuk</i> «NON-TRADITIONAL» AUTHORITIES OF COMMERCIAL COURTS REGARDING THE CONSIDERATION OF PETITIONS OF THE ANTIMONOPOLOGY COMMITTEE OF UKRAINE FOR THE GRANT OF PERMISSIONS FOR INSPECTIONS OF BUSINESS ENTITIES, INCLUDING ACCESS TO THE PREMISES, INSPECTION, SEALING, AREAS STATEMENT AND EXTRACTION OF PROPERTY	58
<i>O. V. Sert</i> THE PROCESS OF THE ONE-TIER CORPORATE GOVERNANCE STRUCTURE ESTABLISHING IN UKRAINE AND THE HISTORICAL TENDENCIES OF ITS DEVELOPMENT	68

CIVIL LAW AND PROCESS

<i>I. P. Ilchenko</i> PROBLEMS OF ESTABLISHING KEEPING ONE FROM MARRIAGE IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE	80
<i>B. S. Mykhalchuk</i> E-PARTICIPATION IN THE TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE IN	

THE TIME OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES: ELECTRONIC PETITIONS	92
---	----

N. H. Pecherova

PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF THE AUTHOR TO THE OFFICIAL WORK IN THE COPYRIGHT LAW OF UKRAINE	103
--	-----

CRIMINAL LAW AND PROCESS

I. A. Drishliuk, O. V. Narozhna

VICTIMOLOGICAL PREVENTION: EFFECTIVE PRACTICES OF INTERNATIONAL EXPERIENCE	113
---	-----

B. M. Orlovskiy, I. A. Osadcha

CRIMINAL LIABILITY FOR DRUG USE AND DRUG INTOXICATION	123
---	-----

N. M. Savchyn, M. T. Sukhovskiy

PROBLEMATIC ASPECTS IN THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES.....	132
--	-----

INTERNATIONAL LAW

V. I. Holopapa

UKRAINE'S PARTICIPATION IN PEACEKEEPING MISSIONS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE PRE-WAR PERIOD.....	142
---	-----

Ye. K. Karliuha

THE NOTION OF SANCTIONS IN THE DOCTRINE OF INTERNATIONAL LAW	152
---	-----

O. V. Krasnikova

UNDERWATER CULTURAL HERITAGE AS A TOOL FOR IMPLEMENTING THE GLOBAL GOALS OF UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT	164
--	-----

O. O. Nihreieva

PROTECTION OF THE ENVIRONMENT UNDER OCCUPATION: SCOPE AND CONTENT OF LEGAL OBLIGATIONS OF THE OCCUPIER.....	173
---	-----

INFORMATION FOR AUTHORS	187
--------------------------------------	------------

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО 25-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ЖУРНАЛУ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова від дня свого створення 13 травня 1865 року займає одне з провідних місць у формуванні системи освіти, у розвитку наукових досліджень і культури в Україні. Він є одним з найстаріших університетів України і фактично визначає стан і перспективи розвитку освіти, науки і культури в мережі освіти нашої країни. ОНУ імені І. І. Мечникова – всесвітньо відомий університет з високим міжнародним авторитетом, у світовому рейтингу завжди займає почесні місця серед кращих університетів світу. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова – має міжнародний авторитет у світі наукового видання. Він є членом і бере активну участь у діяльності професійної асоціації CrossRef та займає перші місця в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus.

В Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова успішно видається науковий фаховий журнал «Правова держава». Науковий журнал «Правова держава» заснований у лютому 1999 р. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. науковий фаховий журнал «Правова держава» внесено Департаментом атестації кадрів вищої кваліфікації Міністерства освіти і науки України до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (категорія «Б») у галузі юридичних наук. Індексация наукометричними базами даних: Index Copernicus, індексация іншими базами даних: Google Scholar, Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Citefactor тощо.

Науковий журнал є лауреатом IV Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання. Журнал видається у традиційному друкованому вигляді та зберігає традиції теоретико-методологічної обґрунтованості і виваженості у викладенні наукових фактів, що склалися в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова протягом 159 років його існування. Електронна версія збірника зберігається на офіційному сайті журналу (<http://pd.onu.edu.ua>), сайті Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та на порталі «Наукова періодика» на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Журнал виходить 4 рази на рік, відповідно до графіку та своєчасно поширюється через мережу Інтернет.

Журнал співпрацює з найбільшими ЗВО України та зарубіжжя, органами державної влади, місцевого самоврядування, суду, нотаріату, адвокатури та прокуратури. Така співпраця передбачає розміщення інформаційних матеріалів, публікацію наукових статей, рецензій. До складу редколегії журналу входять провідні українські вчені, 11 докторів юридичних наук, у тому числі: 1 член-кореспондент Національної академії правових наук, 3 Заслужених юристів України, 1 Заслужений діяч науки і техніки України. Крім того, до видання запрошені й іноземні фахівці в галузі права, LLB, LLM, Dr. Jur., 1 Асоційований професор, Директор програми бакалаврату з міжнародного права Університету КІМЕП (Алмати, Казахстан).

Журнал «Правова держава» активно використовується в навчальному процесі – статті та матеріали рекомендуються як додаткові джерела при вивченні

основних та вибіркових дисциплін. У журналі публікуються науково-теоретичні та практичні матеріали з актуальних загальнотеоретичних та галузевих правових питань, правозастосовної практики, пропозиції до законодавства, зарубіжний правовий досвід конституційної, судової та адміністративної реформ. Журнал є науковим виданням, що відображає події наукового життя та сучасні наукові дослідження з правознавства, які проводяться в Україні та за її межами. На сучасному етапі наукові юридичні дослідження продовжуються в рамках п'яти кафедральних тем юридичного спрямування, що виконуються на економіко-правовому факультеті в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова.

Редколегія видання запрошує всіх бажаючих до співробітництва та пропонує публікацію статей. Видання розраховане не тільки на юристів-науковців, а й на практиків, які черпатимуть із нього чимало корисного для своєї широкопланової діяльності, що сприятиме утворенню базових цінностей цивілізованої потуги України – права, справедливості та моралі.

*З повагою,
ректор ОНУ імені І. І. Мечникова,
Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор
Труба Вячеслав Іванович*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304859>

УДК 342.9

К. В. Гей, аспірантка

Національний університет «Львівська політехніка»
Кафедра адміністративного та інформаційного права
вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000, Україна
e-mail: kateryna.hei@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6666-640X>

ПРОЦЕС ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ ЯК СТАДІЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

У науковій статті розглядається виконання бюджету як складна послідовність етапів та процедур, які вимагають злагодженої роботи численних державних органів, установ та окремих осіб. Стаття акцентує увагу на важливості своєчасного та повного надходження запланованих доходів, а також своєчасного, повного та неперервного фінансування передбачених бюджетами заходів. Виконання бюджету розглядається як досягнення відповідності між фактичними результатами дій зобов'язаних суб'єктів бюджетних правовідносин із бюджетними коштами та встановленими бюджетно-правовими нормами показниками акта про бюджет щодо зарахування, розподілу та перерахування коштів бюджету на визначені напрями фінансування у встановленому обсязі.

Також висвітлено проблеми, які виникають під час формування та виконання державного бюджету в Україні, включаючи недоліки законодавства, недостатню прозорість системи електронного адміністрування податків, низьку відповідальність органів стягнення, відсутність належної узгодженості бюджетних процедур між учасниками бюджетного процесу, відсутність дієвого механізму контролю за діяльністю бюджетних інститутів та відсутність дієвої системи відповідальності за невиконання бюджету.

Ключові слова: бюджетний процес, виконання державного бюджету, стадії бюджетного процесу.

Постановка проблеми. Процеси ухвалення та виконання бюджету можуть бути неефективними через відсутність механізмів, які б дозволили реалізувати та дотримуватися обраного курсу. Це може призвести до того, що бюджет, який має оптимально представляти інтереси суспільства, не виконується в повній відповідності з закладеними пріоритетами. Виконання бюджету вимагає узгодженої діяльності численних державних органів, установ, осіб та інституційних механізмів. Проте, в Україні існують численні проблеми, які ускладнюють цей процес, включаючи недоліки законодавства, недостатню прозорість системи електронного адміністрування податків,

низьку відповідальність органів стягнення, відсутність дієвої координації бюджетних процедур, недостатність ефективного механізму контролю за діяльністю бюджетних установ та відсутність дієвої системи відповідальності за невиконання бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми, пов'язані з ефективністю механізму виконання бюджету та характеристикою виконання бюджету як стадії бюджетного процесу належать до сфери наукових інтересів багатьох дослідників і знайшли відображення у їхніх працях, зокрема В. Д. Чернадчука, В. Г. Дем'янишина та інших науковців. Особливої уваги заслуговує праця Є. С. Овсяннікова «Внутрішня будова стадії виконання бюджету за видатками та функції її елементів». У статті аналізується внутрішня структура виконання бюджетів за видатками як етап бюджетного процесу, а також визначаються завдання та функції кожного етапу виконання бюджетів у бюджетній системі України за видатками.

Метою статті є дослідження процесу виконання бюджету, який дозволяє оптимально представляти інтереси суспільства та забезпечує дотримання обраного курсу, виявлення та аналіз проблем, що виникають під час формування та виконання державного бюджету в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зусилля щодо консенсусу різнобічних інтересів і пошук компромісного рішення, яких потребують процедури ухвалення бюджету, можуть виявитись марними, якщо відсутні ефективні механізми для реалізації та дотримання обраної стратегії. Справді ефективний бюджет не тільки оптимально відображає інтереси суспільства в законі, але й виконується у цілковитій відповідності з встановленими пріоритетами. Отже, одним із ключових чинників ефективності бюджету є механізм його виконання [1, с. 125].

Виконання бюджетів передбачає надходження доходів у повному обсязі та у передбачені терміни у цілому та з кожного джерела, а також повне та постійне фінансування заходів, передбачених бюджетами [2, с. 173-174].

На етапі виконання бюджету здійснюється, з одного боку, збір до бюджету податкових і неподаткових доходів, запланованих на відповідний фінансовий період. Що стосується іншого аспекту - це розподіл наявних бюджетних коштів серед їх отримувачів. В результаті цього забезпечується планове фінансування діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

Мета виконання бюджету полягає в забезпеченні відповідності між реальними надходженнями до бюджету, його видатками та бюджетно-правовими нормами. Враховуючи цю мету, виконання бюджету можна розглядати як досягнення відповідності між фактичними результатами дій суб'єктів бюджетних правовідносин із бюджетними коштами та нормами, встановленими у бюджетному законодавстві. Це включає зарахування, розподіл та перерахування коштів бюджету на визначені напрями фінансування у встановленому обсязі [1, с. 128].

Виконання бюджету, що включає мобілізацію запланованих доходів і фінансування передбачених видатків, поділяється на два етапи:

– виконання бюджету за доходами, що охоплює процес збору запланованих доходів, які передбачені у бюджеті. Це може включати податки, збори, внутрішні

та зовнішні позички, а також інші джерела фінансування, які мають надійти до бюджету;

– виконання бюджету за видатками та кредитуванням. На цьому етапі здійснюється фінансування різних видатків, які передбачені в бюджеті. Це може включати соціальні виплати, інфраструктурні проекти, адміністративні витрати та інші витрати. Крім того, може здійснюватися кредитування, якщо не вистачає достатньо коштів для покриття запланованих видатків.

Ці два етапи утворюють комплексний процес виконання бюджету, який забезпечує збалансованість між доходами та витратами у фінансовій діяльності уряду чи іншого бюджетного органу [3, с. 49].

Виконання державного бюджету за доходами регламентується положеннями статті 45 Бюджетного кодексу України, а також наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку казначейського обслуговування доходів та інших надходжень державного бюджету» № 43 від 29 січня 2013 року. Цей Порядок визначає процедури казначейського обслуговування доходів та інших надходжень державного бюджету [4; 5].

Виконання бюджету передбачає:

1. Складання розпису доходів і видатків. Відповідно до Бюджетного кодексу, розпис бюджету – це «документ, який встановлює розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних призначень головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року».

2. Затвердження розпису бюджету. Затверджений розпис бюджету передається:

- Державній казначейській службі;
- Міністерству фінансів України;
- Рахунковій палаті;
- Комітету Верховної Ради з питань бюджету.

Розпис, який містить розподіл коштів, отриманих в рамках Державного бюджету України, затверджується Міністром фінансів України протягом одного місяця з моменту прийняття закону про Державний бюджет України. Перед тим, як цей розпис буде затверджений, Міністр фінансів України затверджує тимчасовий розпис Державного бюджету України.

Протягом бюджетного періоду Міністерство фінансів України забезпечує відповідність розпису державного бюджету встановленим бюджетним призначенням. Крім того, воно також гарантує відповідність розподілу бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів.

3. Протягом трьох робочих днів після затвердження розпису Державного бюджету України, Державна казначейська служба України надає головним розпорядникам витяги з цього розпису. Цей витяг є підставою для затвердження їхніх кошторисів.

4. Державна казначейська служба України здійснює касове виконання державного бюджету, використовуючи метод Єдиного казначейського рахунку. Казначейство України веде облік всіх надходжень бюджету.

Виконання дохідної частини бюджетів доручено податковим, митним та іншим органам, що контролюють справляння надходжень за повнотою, своєчасністю та коректністю розрахунку та зарахування обов'язкових платежів до відповідних бюджетів.

Виконання дохідної частини Державного бюджету забезпечують такі органи як Податкова адміністрація України, органи Державного казначейства України, Міністерство фінансів України, установи банківської системи.

Формування та виконання державного бюджету за доходами в Україні має декілька недоліків:

- недоліки в законодавстві та перевага застарілих та неефективних методів управління бюджетними відносинами, разом із зниженням економічної активності, ускладнюють процес наповнення бюджету;
- недостатня прозорість системи електронного адміністрування податків, що може призвести до неправильного обчислення податків, заниження доходів бюджету та ухилення від сплати податків;
- низький рівень відповідальності органів, які здійснюють стягнення податків за порушення під час проведення податкових заходів, призводить до недооцінки ймовірних податкових ризиків і недостатнього контролю за дотриманням податкового законодавства;
- відсутність належної узгодженості бюджетних процедур між учасниками бюджетного процесу, що спричиняє некоректне планування бюджету та недостатню координацію між різними органами влади;
- відсутність дієвого механізму контролю за діяльністю бюджетних інститутів є причиною нераціонального використання бюджетних коштів та корупції;
- відсутність дієвої системи відповідальності за невиконання бюджету.

Виконання бюджету за видатками полягає у фінансуванні витрат, визначених у бюджеті, відповідно до його розпису [2, с. 189].

Етапи виконання бюджету за видатками та кредитуванням включають:

1) Встановлення бюджетних асигнувань для розпорядників бюджетних коштів відповідно до затвердженого бюджетного розпису. Згідно з цим розписом, розпорядники бюджетних коштів отримують відповідні бюджетні асигнування, які є основою для ухвалення бюджетів.

2) Затвердження кошторисів, паспортів бюджетних програм, а також порядків використання бюджетних коштів головним розпорядником бюджетних коштів. Метою другого етапу виконання бюджетів за видатками є затвердження фінансово-планових документів бюджетних установ, які мають право на отримання бюджетних асигнувань, із урахуванням усіх вимог програмно-цільового методу використання бюджетних коштів. Варто відзначити, що у чинному Бюджетному кодексі України відсутній стислий виклад змісту цього етапу стадії виконання бюджетів. Це можна вважати прогалиною у вітчизняному законодавстві, яку необхідно виправити.

3) Взяття бюджетних зобов'язань. На третьому етапі виконання бюджетів за видатками головна функція полягає у тому, щоб розпорядникам бюджетних коштів були призначені та закріплені бюджетні зобов'язання, відповідно до їх повноважень. Ці зобов'язання визначають, які платежі з бюджету буде потрібно здійснити протягом поточного чи майбутнього періоду.

4) Отримання товарів, робіт і послуг. Основною метою даного етапу є укладання угоди з отримувачем бюджетних коштів для реалізації заходів, визначених бюджетною програмою.

5) Здійснення платежів відповідно до взятих бюджетних зобов'язань.

На цьому етапі виконання бюджету за видатками відбувається оплата відповідно до укладених бюджетних зобов'язань. Згідно з частиною першою статті 49 Бюджетного кодексу України, «після отримання товарів, робіт і послуг відповідно до умов взятого бюджетного зобов'язання приймає рішення про їх оплату та надає доручення на здійснення платежу органу Казначейства України» [4]. Це означає, що казначейські органи контролюють витрати з бюджету та перерахування бюджетних коштів.

6) Використання товарів, робіт і послуг для виконання завдань бюджетних програм. На цьому етапі виконання бюджету за видатками відбувається використання товарів, робіт і послуг для виконання завдань, передбачених бюджетними програмами, що забезпечує задоволення потреб суспільства через використання корисних властивостей придбаних товарів, робіт і послуг.

7) Повернення кредитів до бюджету [6, с. 95].

Із введенням воєнного стану Постановою Кабінету Міністрів України № 590 [7] місцеві бюджети стали обмеженими щодо видатків. У той же час, у громад з'явилася потреба у фінансуванні видатків, які не були узгоджені в бюджеті. Постановою встановлено перелік цих видатків, пов'язаних з безпекою населення, військовими потребами та підготовкою до опалювального сезону, а також визначає їх пріоритетність.

Відповідно до цього, першочергово з бюджету повинні бути здійснені витрати, передбачені Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні, що затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 181-р від 24 лютого 2022 року [8].

Зміни в структурі та обсягах видатків зведеного бюджету пов'язані з широкомасштабним вторгненням росії на територію України та необхідністю перерозподілу фінансових ресурсів в межах консолідованого бюджету для вирішення різних гуманітарних, соціальних та інших потреб країни. Це, зокрема стосується достатнього фінансування Збройних Сил України та в цілому сектору безпеки, щоб активізувати заходи протистояння російській агресії, формування відповідних мобілізаційних ресурсів, придбання зброї та техніки, виплат допомоги населенню тощо [9].

Висновки і пропозиції. Для забезпечення ефективності бюджету необхідно не тільки оптимально представити інтереси суспільства у затвердженому законі, але й забезпечити його виконання в повній відповідності з закладеними пріоритетами. Необхідно розробити нові підходи та механізми, які б допомогли вирішити вищезазначені проблеми та забезпечили б ефективне виконання бюджету в Україні. Це може включати вдосконалення законодавства, покращення прозорості системи електронного адміністрування податків, збільшення відповідальності органів стягнення, покращення узгодженості бюджетних процедур між учасниками бюджетного процесу, впровадження дієвого механізму контролю за діяльністю та впровадження дієвої системи відповідальності за невиконання бюджету.

Список використаної літератури

1. Чернадчук В. Д. Концептуальні засади виконання державного та місцевих бюджетів: правові аспекти. Правові горизонти. 2016. № 1(14). С. 125-132.
2. Бюджетна система: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 624 с.
3. Бюджетна система: навчальний посібник / І. Л. Шевчук, В. О. Черепанова, Т. О. Ставерська. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2015. 284 с.
4. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
5. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування доходів та інших надходжень державного бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 29 січня 2013 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0291-13#Text>
6. Овсянніков Є. С. Внутрішня будова стадії виконання бюджету за видатками та функції її елементів. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 7. С. 90-96.
7. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>
8. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text>
9. Радіонов Ю. Д. Формування та виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2669>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-55>

References

1. Chernadchuk V. D. (2016). Conceptual foundations of the execution of state and local budgets: legal aspects. Legal horizons. No. 1(14). 125-132 [in Ukrainian].
2. Yurii S. I., Demianyshynn V. G., Kyrylenko O. P. (2013). Budget system: textbook. Ternopil: TNEU. 624 p. [in Ukrainian].
3. Shevchuk I. L., Cherepanova V. O., Stavarska T. O. (2015). Budget system: study guide. Kharkiv: Publisher Ivanchenko I. S. 284 p. [in Ukrainian].
4. Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine No 2456-VI. (2010, July 8). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
5. On approval of the Procedure for treasury servicing of revenues and other receipts of the state budget: Order of the Ministry of Finance of Ukraine No 43. (2013, January 29). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0291-13#Text> [in Ukrainian].
6. Ovsyannikov Ye. S. (2017). Internal structure of the stage of budget execution by expenditures and functions of its elements. Entrepreneurship, economy and law. No 7. 90-96 [in Ukrainian].
7. On approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime in conditions of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 590. (2021, June 9). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Issues of introduction and ensuring the implementation of measures of the legal regime of martial law in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 181-p. (2022, February 24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. Radionov Yu. D. (2023). Formation and execution of local budgets in conditions of martial law. Economy and society. Issue 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2669>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-55> [in Ukrainian]

K. V. Hei, Postgraduate Student
Lviv Polytechnic National University
the Department of Administrative and Information Law
12 S. Bandera St, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: kateryna.hei@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6666-640X>

BUDGET EXECUTION PROCESS AS A STAGE OF THE BUDGET PROCESS IN UKRAINE

Summary

The article discusses budget execution as a complex sequence of stages and procedures that require the coordinated work of numerous state bodies, institutions, and individuals. The article emphasizes the importance of timely and full receipt of planned revenues, as well as timely, full, and continuous financing of measures provided for in the budgets. Budget execution is considered as achieving compliance between the actual results of the actions of obligated subjects of budgetary legal relations with budget funds and the established budget-legal norms of the act on the budget regarding the crediting, distribution, and transfer of budget funds to the defined directions of financing in the established volume.

Also highlighted are the problems that arise during the formation and execution of the state budget in Ukraine, including deficiencies in legislation, insufficient transparency of the electronic tax administration system, low responsibility of collection bodies, lack of proper coordination of budget procedures among participants in the budget process, absence of an effective mechanism for controlling the activities of budget institutions, and lack of an effective system of responsibility for non-fulfillment of the budget.

Budget adoption and implementation processes may be inefficient due to the lack of mechanisms to implement and adhere to the chosen course. This can lead to the fact that the budget, which should optimally represent the interests of society, is not implemented in full accordance with the established priorities. Implementation of the budget requires the coordinated work of a large number of state bodies, institutions, individuals and institutional mechanisms. However, in Ukraine there are numerous problems that complicate this process, including shortcomings in the legislation, insufficient transparency of the electronic tax administration system, low responsibility of collection agencies, lack of proper coordination of budget procedures between participants in the budget process, lack of an effective mechanism for monitoring the activities of budget institutes, and lack of an effective system of responsibility for non-fulfillment of the budget.

Keywords: budget process, execution of the state budget, stages of the budget process.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304861>

УДК 342.9

Н. В. Ільєва, канд. юрид. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра адміністративного та господарського права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: nv-ilieva@onu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5710-1318>

О. М. Ковальчук, адвокат,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра адміністративного та господарського права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: 7olegkovalchuk@gmail.com

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА МІСЦЕ В НІЙ АДВОКАТА

Актуальність досліджуваної теми полягає в тому, що суб'єкти адміністративного права є важливою складовою правової системи. Вони відіграють ключову роль у регулюванні адміністративно-правових відносин, здійснюючи функції виконавчої влади, координуючи розпорядницькі та контрольні-наглядові повноваження у сфері державного управління і місцевого самоврядування, а також вирішуючи справи про адміністративні правопорушення, що стосуються фізичних і юридичних осіб у різних сферах суспільного життя. Важливо чітко визначити місце кожного суб'єкта у системі адміністративних правовідносин для зрозуміння його повноважень та обов'язків. Без глибокого розуміння ролі кожного учасника адміністративно-правових відносин загрожує ефективному функціонуванню цієї системи.

До кола основних проблем, що на новому етапі розвитку сучасної науки і практики потребують свого розгляду та вирішення, належать питання визначення суб'єктів адміністративного права, аналіз їх сутності, особливостей, а також окреслення головних критеріїв для класифікації. Необхідною умовою успішного реформування адміністративного права як фундаментальної галузі права української держави є оновлення положень теоретико-методологічної бази адміністративно-правової науки.

В статті розглянуто існуючі у сучасній юридичній науці системи класифікації суб'єктів адміністративного права. Досліджено сутність та зміст поняття «суб'єкт адміністративного права», а також загальноприйнятих дефініцій даного терміну. Здійснена спроба встановити місце адвоката в системі суб'єктів адміністративного права України. Застосовано комплексний підхід до виокремлення та класифікації адвоката як суб'єкта адміністративного права, зважаючи на особливості правового статусу, організаційно-правову форму діяльності та обсяг публічних повноважень. Втім, аналіз спеціальної літератури показує, що лише в окремих працях дослідники намагались розглядати адвоката в якості суб'єкта адміністративного права або ж визначити його місце у прийнятих класифікаціях.

Ключові слова: адвокат, адміністративне право, суб'єкт адміністративного права, класифікація суб'єктів адміністративного права.

Постановка проблеми. У важких умовах функціонування сучасного українського суспільства, приведення правової системи України у відповідність до європейських норм та цінностей і, зокрема такої її складової, як адміністративне право, має надзвичайне значення. Адже саме дана галузь права визначає основні принципи державного управління, регулює виконавчо-розпорядчу діяльність, врегульовує порядок управління окремими галузями господарства, культурою, наукою, освітою та ін.

Адвокат, захищаючи права та інтереси своїх клієнтів у публічній сфері, стає ключовим учасником адміністративних правовідносин. У свою чергу, адвокатура функціонує у системі державних та суспільних механізмів і сприяє захисту правових інтересів громадян, перш за все, на рівні конкретного соціуму та держави. Вона також відіграє важливу роль у забезпеченні дотримання та встановлення принципу верховенства права та людських прав і свобод. Адвокат, як суб'єкт правової діяльності, має сприяти захисту правових інтересів громадян та грати ключову роль у забезпеченні верховенства права та людських прав і свобод. Тому визначення його місця в системі суб'єктів адміністративного права є важливим для ефективного здійснення його професійної діяльності та функціонування правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що питання класифікації суб'єктів адміністративного права досліджувалося не одним поколінням науковців, серед яких можна виділити таких вітчизняних вчених, як В. Авер'янов, А. Васильєв, О. Бандурка, Д. Бахрах, Ю. Битяк, С. Гончарук, С. Ківалов, Т. Коломоєць, В. Колпаков, М. Костів, О. Миколенко, Ю. Старілов, С. Стеценко, О. Якуба та ін. Втім, провівши ґрунтовний аналіз вже наявних досліджень, можна прийти до висновку, що питання визначення місця адвоката серед суб'єктів адміністративного права практично не досліджувалося в межах вітчизняної науки адміністративного права.

Мета статті. Метою даної публікації є визначення поняття суб'єкта адміністративного права та окреслення основних критеріїв для класифікації суб'єктів адміністративного права, а також ідентифікація місця адвоката в системі суб'єктів адміністративних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У загальній теорії права, суб'єктом права вважається особа, яка має права і обов'язки у суспільних відносинах та проявляє дві ключові ознаки: соціальну (участь у суспільних відносинах як окрема особа, здатна формулювати та втілювати волю індивідуалізованого суб'єкта) і юридичну (визнання правовими нормами його здатності мати права і обов'язки, брати участь у правових відносинах). Аналіз наукових досліджень дозволяє визначити суб'єкт права як обов'язковий складовий елемент правових відносин, особу, яка згідно з законом має правосуб'єктність – здатність мати і здійснювати права та юридичні обов'язки [1, с. 549]. Таким чином, в сучасній юридичній науці спостерігається тенденція до злиття понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правових відносин», включаючи при цьому дослідження галузевих суб'єктів права.

Саме з цієї причини Д. Бахрах вказує, що «суб'єктами адміністративного права слід вважати учасників управлінських відносин, які згідно з адміністративно-правовими нормами мають права і обов'язки, здатність вступати в адміністративні правовідносини». За думкою цього вченого, правовідносини є основним каналом реалізації правових норм, і особа, яка несе права і обов'язки, зазвичай стає суб'єктом правовідносин, які зазвичай співпадають. Ю. Старилів також розуміє під суб'єктами адміністративного права реальних учасників адміністративно-правових відносин, які, маючи відповідний адміністративно-правовий статус, беруть участь у впорядкуванні публічного управління (державного і муніципального), самому управлінні та адміністративних процедурах [1, с. 550].

Однак, навіть при відсутності чіткого розмежування між термінами «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» у сучасній правовій науці, більш обґрунтованим сприймається погляд, що поняття «суб'єкт правовідносин» є більш вузьким, ніж поняття «суб'єкт права». Це пояснюється тим, що, як відзначає М. Костів, у певних випадках особа, яка є носієм прав і обов'язків, може не бути активним учасником конкретних правових відносин, в той час як суб'єкт адміністративних правовідносин завжди фактично бере участь у правових відносинах, активно взаємодіючи в їх правовому середовищі. Згідно з думкою таких вчених, як В. Авер'янов та В. Колпаков, суб'єкт адміністративного права визначається саме за його потенційною можливістю вступати в адміністративні правовідносини [3, с. 189].

Отже, у найзагальнішому розумінні, суб'єкт адміністративного права може бути описаний як особа, яка володіє суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, визначеними нормами адміністративного права та має потенційну здатність брати участь у адміністративно-правових відносинах.

Потенційна здатність мати права та обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність) та можливість реалізації цих прав та обов'язків у сфері державного управління (адміністративна дієздатність) є важливими елементами адміністративної правосуб'єктності, яка є головною ознакою суб'єкта адміністративного права [3, с. 74]. Також слід зауважити, що суб'єкт адміністративного права характеризується зовнішньою самостійністю, що передбачає його здатність самостійно реалізовувати свої права та обов'язки у сфері державного управління. Як відзначає Т. Мацелик, суб'єкт адміністративного права є єдиною особою, яка має здатність відповідно до своїх прав та обов'язків формулювати та втілювати свої цілі як учасник конкретних управлінських відносин [4, с. 160].

Таким чином, суб'єкт адміністративного права можна описати як самостійну особу, яка має адміністративну правосуб'єктність, є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, передбачених нормами адміністративного права та має можливість реалізовувати власну волю у адміністративно-правових відносинах.

Адміністративне право України характеризується великою кількістю суб'єктів, які мають різні повноваження та свої специфічні особливості. На жаль, місце адвоката в згаданій системі окреслено досить примарно.

Традиційно одним з найбільш вживаних критеріїв для розділення суб'єктів адміністративного права в юридичній літературі є їх правовий статус [1, с. 552], оскільки зрозуміло, що конкретні аспекти правового статусу

для кожного суб'єкта виявляються відповідно до галузі права, яка визначає сферу правовідносин, учасником яких він стає, здійснюючи певний комплекс суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. За цим критерієм, багато авторів поділяють усіх суб'єктів права на дві основні категорії – громадян та організацій, або на фізичних та юридичних осіб [4, с. 162], що обумовлено особливостями адміністративних правовідносин, що містять в собі взаємні права та обов'язки, які складають та визначають основу державного управління. Саме ці права та обов'язки створюють різноманіття юридичних характеристик суб'єктів цих правовідносин, що робить такий критерій класифікації досить зручним для практичного використання.

Отже, хоча такий підхід до класифікації суб'єктів є відповідним, використання термінів «фізичні особи» та «юридичні особи» у сучасному адміністративному праві, враховуючи його сутність та особливості, може бути не зовсім адекватним. Розподіл суб'єктів на фізичних та юридичних осіб відображає їх систему, переважно у цивільному праві, але не зовсім відповідає реаліям адміністративного права, оскільки, окрім громадян, індивідуальними суб'єктами в адміністративно-правових відносинах можуть бути посадові особи та адвокати, яких неможливо чітко віднести до будь-якої з цих груп, враховуючи їх правовий статус [1, с. 552].

Правовий статус адвоката як суб'єкта правовідносин регламентується Конституцією України та чинним законодавством про адвокатуру – Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відповідно до статті 59 Конституції України, кожен має право на захист своїх прав та свобод від незаконних посягань та зловживань [5]. Зважаючи на положення статті 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокати мають право здійснювати захист прав та інтересів клієнтів у справах про адміністративні правопорушення та представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення адміністративного судочинства, а також в інших державних органах [6].

Більшість сучасних вітчизняних дослідників використовують такий загальний підхід до класифікації суб'єктів адміністративного права - розділення їх на індивідуальних та колективних, з подальшим розподілом на підгрупи залежно від додаткових критеріїв, таких як приналежність до держави, організаційні особливості та ін. Наприклад, В. Шкарупа класифікує колективних суб'єктів адміністративного права на державні та недержавні організації [1, с. 554], а В. Галунько до індивідуальних суб'єктів додає осіб зі спеціальним статусом, а до колективних – державу, адміністративно-територіальні одиниці та їх населення [7, с. 121].

Враховуючи вищенаведені погляди вчених-правників, адвоката можна вважати індивідуальним суб'єктом зі спеціальним статусом, наданим Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Спеціальні права адвоката як учасника публічних правовідносин ґрунтуються на положеннях ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», які надають адвокату під час здійснення представництва ширше коло повноважень, а саме: «під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання

правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги...» [6].

Суб'єкти адміністративного права, які мають або не мають владних повноважень, було запропоновано розрізняти Є. Курінним, С. Стеценком та іншими вченими. Правознавець Є. Курінний класифікує суб'єктів адміністративного права, які мають владну компетенцію, наступним чином: державні структури та їх посадові особи (включаючи Президента України та органи державної влади); недержавні владні органи (органи місцевого самоврядування та їх посадові особи); громадські організації, які мають делеговані владні повноваження від держави (включаючи об'єднання громадян, різноманітні спілки тощо). За думкою цього дослідника, систему невіддільних суб'єктів адміністративного права складають: громадяни України, підприємства, установи, організації недержавних форм власності, їхні підрозділи, власники, менеджери та інші громадянські об'єднання; іноземні громадяни та особи без громадянства, їхні підприємства, установи й організації та ін. [1, с. 555]. Якщо опиратися на дану класифікацію, то місце адвоката саме серед невіддільних суб'єктів адміністративного права.

В. Бевзенко пропонує систему суб'єктів адміністративного права, яка є досить складною за своєю структурою. Він розрізняє їх за двома основними критеріями: участю у публічно-правових відносинах та обсягом і змістом повноважень. Згідно з цим, він виокремлює такі категорії суб'єктів [8, с. 101]:

а) фізичні та юридичні особи, а також колективні суб'єкти, які не мають статусу юридичної особи. Ця група включає громадян, іноземців, осіб без громадянства, підприємства, установи, організації усіх форм власності, а також об'єднання громадян;

б) суб'єкти публічних повноважень, які поділяються на дві підгрупи: суб'єкти публічних (невіддільних) повноважень, які виконують лише суб'єктивні права для задоволення власних інтересів, такі як керівники вищих навчальних закладів, вчені тощо; суб'єкти владних повноважень, які включають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які здійснюють управлінські функції на підставі законодавства, в тому числі, виконуючи делеговані повноваження.

Виходячи з цієї класифікації, фігуру адвоката можна віднести до суб'єктів публічних (невіддільних) повноважень, на яких, у випадках, передбачених законом, покладається виконання певних суспільно-державних обов'язків. Зважаючи на особливості місця адвоката у адміністративних правовідносинах, можна встановити наступні суспільні обов'язки регламентованими державою для цієї професії: 1) захист прав, свобод та законних інтересів осіб у процесі взаємодії з державно-владними структурами. Це завдання є першочерговим, оскільки між сторонами виникає конфлікт, де адвокат повинен вжити всі заходи, щоб забезпечити непорушність прав та свобод особи; 2) складення документів адміністративно-правового характеру (скарг, заяв); 3) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, що виникають у результаті адміністративних правовідносин; 4) представництво інтересів осіб (юридичних або фізичних) у судах в разі неможливості вирішення спорів у публічній сфері [9, с. 39].

Т. Мацелик вважає, що більш логічним є поділ суб'єктів за їх організаційно-правовою формою та владними повноваженнями. Він пропонує виділити наступні групи суб'єктів [4, с. 163]:

а) індивідуальні суб'єкти, до яких відносяться громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці, яких можна поділити на тих, хто має загальний адміністративно-правовий статус;

б) колективні суб'єкти, які, в свою чергу, можуть бути поділені в залежності від наявності публічно-владних повноважень: суб'єкти, які мають публічно-владні повноваження та представляють публічний інтерес, такі як органи публічної адміністрації, Президент України, адміністративні суди; суб'єкти, що реалізують власні інтереси, такі як об'єднання громадян, підприємства, установи, організації та їх структурні підрозділи.

Поміж наведених підходів до класифікації суб'єктів адміністративного права, існують окремі погляди на дане питання. Наприклад, К. Бельський використовує аксіологічний критерій, розділяючи їх на первинні (індивіди, органи виконавчої влади) та похідні (інші суб'єкти адміністративного права, такі як підприємства, установи, організації, громадські об'єднання). Інший підхід до класифікації, запропонований І. Галаганом та А. Василенко, базується на зацікавленості у вирішенні справи: суб'єкти можуть бути розділені на тих, хто безпосередньо зацікавлений у вирішенні справи, та тих, хто наділений повноваженнями на вирішення справ, але не має особистого інтересу у їх вирішенні [1, с. 556].

Як професійний захисник і представник інтересів клієнта, адвокат безпосередньо зацікавлений у вирішенні справи на користь підзахисної особи. З цією метою, правовий статус адвоката прямо пов'язаний із розв'язанням конфліктів у публічно-правовій сфері. При цьому, відокремленість адвокатури від владних структур, дозволяє адвокату більш ефективно протистояти інтересам публічних суб'єктів та їх адміністративному ресурсу.

Висновки і пропозиції. Узагальнений огляд, який проведено серед існуючих систем класифікації суб'єктів адміністративного права в сучасній юридичній науці, виявляє основні критерії такого класифікаційного підходу, включаючи організаційно-правову форму, правовий статус, зовнішню відокремленість, приналежність до держави, наявність владних повноважень, ступінь участі у публічно-правових відносинах та ін. Різноманітність підходів свідчить про складнощі у побудові єдиної системи розподілу для різних суб'єктів адміністративного права, оскільки різні критерії можуть викликати розбіжності в класифікації. Враховуючи особливий правовий статус адвокатів і їх функціональні обов'язки, визначення їх місця в цій системі залишається складною задачею.

Очевидно, що жодного окремого критерію недостатньо для чіткого визначення місця суб'єкта у прийнятих класифікаціях. Тому виявляється доцільним використовувати комплексний підхід, що базується на поєднанні різних критеріїв, таких як особливості їх правового статусу, організаційно-правова форма та наявність і обсяг владних повноважень, для більш точної і повної класифікації суб'єктів адміністративного права.

Отже, зважаючи на вже згадані критерії, адвоката можна класифікувати як індивідуального суб'єкта адміністративного права, що безпосередньо

зацікавлений у вирішенні справи, проте ненаділеного публічно-владними повноваженнями.

Список використаної літератури

1. Фролов Ю. М. Суб'єкти адміністративного права: сутність та підстави класифікації. Актуальні проблеми права: теорія і практика. № 25. 2012. С. 549-557.
2. Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Л.: ПП Лукашук В. С., 2006. 152 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. За загальною редакцією В. Б. Авер'янова. К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
4. Мацелик Т. О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та види. Науковий вісник НУ ДПС України. 2009. № 3 (46). С. 159-164.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
7. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття): монографія. За заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Галунька; Херсон. юрид. ін-т Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Херсон: ВАТ «Херсонська міська друкарня», 2010. 378 с.
8. Бевзенко В. М. Особливості правового статусу суб'єктів владних повноважень в адміністративному процесі. Вісник господарського судочинства. 2007. № 4. С. 99-105.
9. Бондаренко І., Максименко В. Правовий статус адвоката в адміністративних правовідносинах. Юридичний журнал. 2015. № 4. С. 38-43.

References

1. Frolov Yu. M. (2012). Subjects of administrative law: essence and grounds of classification. Actual problems of law: theory and practice. No 25. P. 549-557 [in Ukrainian].
2. Kostiv M. V. (2006). Administrative legal personality of legal entities: theoretical and practical aspects: monograph. L.: PP Lukashchuk V. S., 152 p. [in Ukrainian].
3. Administrative law of Ukraine. Academic course: Tutor.: In two volumes: Volume 1. Ed. collegium: V. B. Averyanov. K.: Yuridichna Dumka Publishing House, 2004. 584 p. [in Ukrainian].
4. Matselyk T. O. (2009). Subjects of administrative law: concepts and types. Scientific Bulletin of the National University of State of Ukraine. No 3 (46). P. 159-164 [in Ukrainian].
5. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print> [in Ukrainian].
6. On advocacy and advocacy: Law of Ukraine dated July 5, 2012 No 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
7. Administrative law of Ukraine in modern conditions (challenges of the beginning of the XXI century): monograph. In general ed. doctor of law of Science, Assoc. V. V. Galunka; Kherson. Law Kharkiv University. National Internal University affairs Kherson: OJSC "Kherson City Printing House", 2010. 378 p. [in Ukrainian].
8. Bevzenko V. M. (2007). Peculiarities of the legal status of subjects of authority in the administrative process. Herald of economic justice. No 4. S. 99-105 [in Ukrainian].
9. Bondarenko I., Maksimenko V. (2015). Legal status of a lawyer in administrative legal relations. Legal journal. No. 4. P. 38-43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.04.2024 р.

N. V. Ilieva, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: nv-ilieva@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5710-1318>

O. M. Kovalchuk, Advocate, PhD Student
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: 7olegkovalchuk@gmail.com

CLASSIFICATION OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW AND THE PLACE OF A LAWYER IN IT

Summary

The relevance of the studied topic is that subjects of administrative law are one of the most important elements of the legal system, since we are talking about such participants in administrative-legal relations who solve tasks and perform the functions of executive power, who coordinate administrative and control-supervisory powers in branches of state administration and local self-government, consider cases of administrative offenses committed by individuals and legal entities in various spheres of public life, etc. It is important to clearly classify the place of each element of the system of administrative legal relations, in order to understand the direct powers and duties assigned to it. Without a deep understanding of the assigned role by each participant in administrative and legal relations, the very functioning of such a system is at risk.

The main problems that need to be considered and solved at the new stage of the development of modern science and practice include the definition of subjects of administrative law, the analysis of their essence and features, as well as the outline of the main criteria for classification.

A necessary condition for the successful reform of administrative law as a fundamental branch of Ukrainian state law is the updating of the provisions of the theoretical and methodological base of administrative and legal science.

The article examines the systems of classification of subjects of administrative law existing in modern legal science. The essence and content of the concept of “subject of administrative law”, as well as generally accepted definitions of this term, were studied.

An attempt was made to establish the place of a lawyer in the system of subjects of administrative law of Ukraine. A comprehensive approach to distinguishing and classifying a lawyer as a subject of administrative law is applied, taking into account the peculiarities of legal status, organizational and legal form of activity and the scope of public powers.

However, the analysis of special literature shows that only a few researchers tried to consider the lawyer as a subject of administrative law or to determine his place in the accepted classifications.

Keywords: lawyer, administrative law, subject of administrative law, classification of subjects of administrative law.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304863>

УДК 342.92

Н. Ю. Кантор, канд. юрид. наук, доцент

Національний університет «Львівська політехніка»

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Кафедра адміністративного та інформаційного права

вул. Князя Романа, 1/3, Львів, 79013, Україна

e-mail: natali.kantor@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9533-0851>

ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ «ЦІЛЬ» ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

У статті були розкриті загальнофілософські та юридичні аспекти категорії «ціль» як елементу цілепокладання норм адміністративного права. Зроблено наголос на тому, що: 1) в теорії права поняття «право в об'єктивному сенсі» визначається як результат нормотворчої діяльності та характеризується як система правових норм; 2) реальну реалізацію цілі права в об'єктивному сенсі набувають через правотворчу діяльність та через інші форми реалізації права; 3) «норма права» як статичне явище має свої цілі, адже вони формуються суб'єктом нормотворення і є результатом його цілепокладання; 4) «право» як загальне поняття, яке характеризує всі загальнообов'язкові правила поведінки, що містяться в джерелах національного законодавства, теж має свої цілі, основні з яких сформувалися ще у стародавні часи, але це не виключає можливість кореляції таких цілей у майбутньому. Встановлено, що дослідження цілі як ключової категорії цілепокладання норм адміністративного права, припускає її дослідження, з одного боку, як загальнофілософського чи загальносоціологічного поняття, яке притаманне всім видам цілеспрямованої діяльності (загальнофілософський аспект), а, з іншого, як багатоаспектного поняття, яке може набувати своїх змістовних особливостей в залежності від рівня правового регулювання, суб'єкта цілепокладання чи сфери суспільних відносин, де реалізуються відповідні норми права (юридичний аспект).

Ключові слова: ціль, цілепокладання, адміністративне право, норми адміністративного права.

Постановка проблеми. Ключовою категорією, що визначає зміст поняття «цілепокладання» є ціль. Втім, ціль як категорія в різних науках може набувати свого особистого змісту, а разом із цим і призначення в категоріальному апараті відповідної науки. З одного боку, ціль (мета) це властивість, що притаманна свідомій особі, бо лише свідомою особою може формулюватися ціль, визначитись із засобами її досягнення, а потім своїми вчинками перетворити «ціль-план» у «ціль-результат». З іншого, даною властивістю наділяють не тільки свідомих осіб, а й інші «несвідомі» об'єкти як матеріального, так і нематеріального світу. Наприклад, теорія держави та права, а також теорія адміністративного права, наділяють даною властивістю такі правові утворення як адміністративне право як галузь права, його правові інститути, окремі норми адміністративного права, тощо.

У зв'язку з цим, актуальним бачиться розкриття загальнофілософських і юридичних аспектів категорії «ціль» як елементу цілепокладання в адміністративному праві. Взаємозв'язок філософії, філософії права, загальної теорії права і теорії адміністративного права у вирішенні цього питання, на нашу думку, має суттєве теоретично-методологічне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти співвідношення наукових підходів до визначення поняття «ціль» в філософії та науці адміністративного права висвітлювались в працях таких вчених, як: О. Бандура, О. Котенко, Т. Михайліна, Ю. Оборотов, М. Підлісний, В. Романчиков, Л. Саракун, Ю. Шайгородський, В. Шубіна, Л. Фуллер та ін. Втім, в цих працях не акцентувалась увага на порівняльній характеристиці змісту категорії «ціль» в межах філософії, філософії права, загальної теорії права та теорії адміністративного права.

Метою статті є аналіз загальнофілософських та юридичних аспектів категорії «ціль» як елементу цілепокладання норм адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Один із представників філософії права – Лон Л. Фуллер – замахнувся на визначення моралі в праві і назвав свою комплексну працю «Мораль права» [1]. Автор пропонує не тільки цікаві думки щодо існування «моралі обов'язку» та «моралі прагнення», співвідношення моралі та права в суб'єктивному і об'єктивному значенні, а й думки щодо «реальних цілей в праві», які обумовлені, на думку Лон Л. Фуллера, мораллю [1, с. 145].

Перш ніж перейти до аналізу праці Лон Л. Фуллера, хочемо підкреслити (з чим неодноразово стикались під час дослідження), що аналіз праць іноземних фахівців у сфері права, тим паче на рівні філософії права, показує дві суттєві проблеми, які не дають можливість їх в повному обсязі використовувати у вітчизняних дослідженнях.

1. Неспівпадіння термінології та категоріального апарату. Наприклад, Лон Л. Фуллер стверджує: «Я наполягав на тому, щоб розглядати право як цілеспрямовану діяльність, успіх якої залежить від енергії, інтуїції, розуму та сумлінності тих, хто нею займається, і яка через цю залежність приречена завжди трохи не досягати повного здійснення своїх цілей» [1, с. 138-139]. У всіх вітчизняних науковців з права (як і у автора статті) це твердження викликає велику кількість нарікань та супроводжується здивуванням.

По-перше, у вітчизняній доктрині права немає жодного визначення права як цілеспрямованої діяльності, адже для цього існує безліч інших термінів, що характеризують динамічні прояви права, зокрема «правотворчість», «закономотворчість», «правозастосування», «реалізація норм права», «механізм правового регулювання» та багато інших. Право як в суб'єктивному, так і в об'єктивному значеннях, завжди характеризується в науковій і навчально-методичній літературі як статичне явище. Зокрема, вітчизняний вчений з проблем теорії права – О. А. Котенко – в своїй кандидатській дисертації «Право як регулятор суспільних відносин: теоретичні питання ефективності» (2013 р.) [2] запропонував безліч визначень права:

- «право – це фактор і засіб порядку, антипод свавілля, безладу та регресних проявів» [2, с. 3];

- «право – це форма свободи в реальних суспільних відносинах» [2, с. 3];

- «право є важливим фактором прогресу, джерелом відновлення суспільства відповідно до історичного розвитку» [2, с. 3];
- «право є системою норм, встановлених або санкціонованих державою» [2, с. 23];
- «право є концентроване вираження політики, політика – концентрований вираз економіки» [2, с. 197];
- «право – це засіб досягнення соціального компромісу» [2, с. 197];
- «право – це один з інститутів культури, що визначається її рівнем і характером розвитку» [2, с. 197], тощо.

Як бачимо, у чисельних визначеннях О. А. Котенко, які показують багатоманітність змісту поняття «право», вчений жодного разу не характеризує право як цілеспрямовану діяльність. Запропоновані вище визначення:

- або підкреслюють роль права у певній соціальній системі (наприклад, в системі соціальних норм);
- або характеризують право як інструмент (засіб) для досягнення певних цілей держави чи суспільства (наприклад, як засіб досягнення соціального компромісу);
- або характеризують право як системне правове явище, що складається з певних взаємозв'язаних між собою елементів (наприклад, як сукупність правових норм), тощо.

По-друге, Лон Л. Фуллер всю проблему неспівпадіння запланованого (бажаного) результату норм права звів до здібностей суб'єкта ціледосягання, який безпосередньо проявляє активність щодо реалізації поставлених перед ним цілей. Втім, це відповідає дійсності лише частково. Окрім потенційних можливостей самого суб'єкта ціледосягання (інтелект, ініціативність, креативність, сумлінність) необхідно враховувати:

- чи відповідає поставлена ціль критеріям істинності (інакше, вона приречена на невиконання);
- чи є у суб'єкта ціледосягання необхідний об'єм засобів тут і зараз для досягнення визначеної для нього цілі (інакше, суб'єкт ціледосягання буде лише намагатись результати своєї діяльності приблизити до запланованого (бажаного) результату).

Всі ці фактори в комплексі впливають на те чи буде відповідати кінцевий результат реалізації норм права цілям права.

2. Недосконалий переклад текстів за спеціальністю «Право» з англійської чи інших мов Європейського Союзу на українську. Перекладач, користуючись вітчизняною правосвідомістю та вітчизняним категоріальним апаратом, намагається пояснити правові явища та процеси, які були напрацьовані в суспільствах з іншою правовою свідомістю та своїм специфічним набором наукових категорій. Приведемо лише один приклад з праці Лон Л. Фуллера «Мораль права», який показує, як недосконало було виконано переклад англійського тексту: «Розглядаючи ці фундаментально супротивні позиції, я хочу почати з формулювання міркувань, які, на мою думку, спричинилися до того погляду, проти якого я заперечую. Оскільки я не маю повноважень говорити за опозицію, це формулювання має бути гіпотетичним за формою»

[1, с. 139]. Назвати цей текст таким, що повністю відповідає українській філології та є логічним, ми не можемо.

Отже, повертаючись до праці Лон Л. Фуллера, хочемо звернути увагу на окремі висловлювання вченого щодо цілей права.

Так, Лон Л. Фуллера заперечує факт існування цілі у «цілісних інституційних комплексів», до яких відноситься і право у традиційному його визначенні як система норм права. Вчений наголошує:

- «протест викликає не існування цілі у окремого закону, а її існування у права загалом» [1, с. 139];

- «приклади провальних наукових концептів, що приписували ціль цілому інституційному комплексу, мали місце у минулому (німецький та британський ідеалізм)» [1, с. 139];

- «кожна теорія, в якій є намагання приписати свідому мету цілому інституту, сприймається як неправдоподібна» [1, с. 139].

Ця проблема вже піднімалася нами в публікаціях [3; 4], в яких ми пояснювали існування в праві таких понять як «цілі норм права», «цілі адміністративного стягнення», «цілі санкцій» і ін. Втім, наголос в аргументації було зроблено на специфіці використання термінології в сфері права, адже вище зазначені терміни є скороченими варіантами таких термінів як «цілі виконання норм права», «цілі застосування адміністративного стягнення», «цілі застосування санкцій», тощо. Лон Л. Фуллер же звертає увагу дещо на інше. Зважаючи на нашу критику перекладу праці Лон Л. Фуллера з англійської на українську, запропонуємо власне трактування його думок з відповідним посиланням на першоджерело.

Лон Л. Фуллер стверджує, що кожна конкретна дія має свою ціль вчинення. Коли ж мова йде про комплексні утворення в праві, що складаються з безлічі окремих дій, кожна з яких може мати свою специфічну ціль, то виникає проблема визначення цілей, що були б притаманні як загалом правовому утворенню (інституту права, галузі права і ін.), так і всім без виключення діям щодо реалізації норм права. І чим більше рівень узагальнення цілей комплексних утворень в праві, тим менше практичне значення має ціль, яку намагаються визначити науковці як на рівні філософії права, так і на рівні окремих галузевих юридичних наук [1, с. 138-143]. Погоджуючись з Лон Л. Фуллером в тому, що визначення цілей кожного рівня системи права є складним завданням для правознавців, не можемо погодитись з його думками про те, що більш загальні правові утворення (наприклад, право в об'єктивному значенні) не можуть мати цілей.

Приведемо наступний приклад. Візьмемо складну вертикальну структуру управління, що складається із нижчої, середньої та вищої ланки управління. Зрозуміло, що кожна ланка управління буде досягати в результаті діяльності свої особисті цілі (відповідні рівню управління), втім всіх їх будуть об'єднувати загальні цілі, що притаманні цій системі управління, виходячи із інтересів держави (наприклад, цілі органів виконавчої влади), функцій держави (наприклад, цілі антикорупційних органів), інтересів держави та суспільства в конкретній сфері суспільних відносин (наприклад, цілі діяльності Міністерства юстиції України), інтересів окремої організації як суб'єкта приватного права (наприклад, цілі комерційної компанії), тощо. Інакше б сенс в існуванні складної системи управління був відсутній.

Теж саме відбувається і з правом в об'єктивному значенні, яке є системним явищем, що складається із галузей права, підгалузей, правових інститутів та правових норм. Кожен рівень системи права має свій специфічний набір цілей, але цей факт ні в якому разі не свідчить про те, що право взагалі не має чи не може мати своїх загальних цілей, які досягаються всіма без виключення нормами права.

Наступна думка Лон Л. Фуллера полягає в тому, що право в об'єктивному значенні, яке традиційно пропонується в теорії права (тобто як система норм права), є поняттям, що характеризує статику, а не динаміку. Будь-які статичні явища в праві підтверджують факт існування якогось правового явища, але не наділяють їх цільовою спрямованістю. Така спрямованість може з'явитись, по-перше, тільки в динамічних правових явищах (правотворення, правореалізація, тощо), по-друге, завдяки діяльності мислячого суб'єкта. Власне тому, Лон Л. Фуллер пропонує розглядати право як цілеспрямовану діяльність, що дозволить наділити право, як динамічне явище, такою властивістю як наявність цілі [1, с. 138-143].

Не можемо погодитись з цими думками, адже, з одного боку, право є результатом нормотворчої діяльності. Власне в цьому сенсі, право можна розглядати як статичне і системне явище. Що це дає для юридичної науки? Можливість всебічно дослідити результат конкретної діяльності – «нормотворчої діяльності» (які властивості має право, як себе проявляє як елемент більш загальної системи та системне явище, чим відрізняється від інших результатів правничої діяльності, тощо).

З іншого боку, право є підставою для ініціювання та початку інших видів правничої діяльності (наприклад, правозастосовної діяльності). Власне в цьому сенсі, право трансформується у динамічне і цілеспрямоване явище, що дозволяє всебічно досліджувати особливості впливу права на суспільні відносини (наприклад, механізм правового регулювання) та особливості реалізації норм права (наприклад, форми реалізації норм права).

Особливість же таких правових явищ як «право в об'єктивному сенсі» та «норма права» в тому, що суб'єкт нормотворення, закріплюючи відповідну норму в джерелах права, одночасно визначається і з цілями, які така норма повинна буде досягнути в ході своєї реалізації (тобто здійснює цілепокладання), а суб'єкт правозастосовної діяльності лише намагається максимально приблизити результат своєї діяльності до запланованої законодавцем цілі (тобто здійснює ціледосягання). Тому окрема норма права завжди має свої цілі з моменту її вступу у силу (як результат цілепокладання суб'єкта нормотворення), а цілі узагальнених комплексних утворень в праві (галузей права, правових інститутів та й права в цілому) можуть суттєво корегуватись.

Відповідно, в подальших положеннях своєї праці Лон Л. Фуллер розкриває зв'язок цілі права, як цілеспрямованої діяльності, із цінностями моралі, які, на думку вченого, є важливими орієнтирами цілепокладання норм права [1, с. 145-175]. Хочемо лише наголосити, що цінності моралі є лише одним із видів цінностей, які, по-перше, є орієнтирами формування цілей в праві, по-друге, впливають на процес визначення цілей норм адміністративного права.

Тому завершуючи дискусію з Лон Л. Фуллером, наголошуємо на наступному:

- в теорії права поняття «право в об'єктивному сенсі» визначається як результат нормотворчої діяльності та характеризується як система правових норм;

- реальну реалізацію цілі права в об'єктивному сенсі набувають через правотворчу діяльність та через інші форми реалізації права;

- «норма права» як статичне явище має свої цілі, адже вони формуються суб'єктом нормотворення і є результатом його цілепокладання;

- «право» як загальне поняття, яке характеризує всі загальнообов'язкові правила поведінки, що містяться в джерелах національного законодавства, теж має свої цілі, основні з яких сформувалися ще у стародавні часи, але це не виключає можливість кореляції таких цілей у майбутньому.

Дослідження цілі як ключової категорії цілепокладання норм адміністративного права, припускає її дослідження, з одного боку, як загальнофілософського чи загальносоціологічного поняття, яке притаманне всім видам цілеспрямованої діяльності (загальнофілософський аспект), а, з іншого, як багатоаспектного поняття, яке може набувати своїх змістовних особливостей в залежності від рівня правового регулювання, суб'єкта цілепокладання чи сфери суспільних відносин, де реалізуються відповідні норми права (юридичний аспект).

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Загальнофілософський та загальносоціальний аспекти цілі полягають у наступному.

У філософії права до трактування змісту поняття «ціль» сформувався такий основний підхід – ціль це завжди суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах, щоправда визначення при цьому можуть бути наступні – «це ідеалізована потреба людини, яка знайшла свій предмет», «це такий суб'єктивний образ предмета діяльності, в ідеальній формі якого передбачається результат діяльності людини» [5, с. 223], «уявний, ідеальний образ результату дії» [6, с. 138], тощо. В радянський період були намагання трактувати ціль як «об'єктивну потребу», «явище об'єктивного світу», «майбутній результат діяльності», втім, пізніше ці ідеї були визнані хибними, адже ціль завжди є результатом поєднання суб'єктивного та об'єктивного світів.

Юридичний аспект категорії «ціль» полягає в аналізі факторів, що обумовлюють мету суб'єкта нормотворчої діяльності, місця, ролі та видів цілей в правовому регулюванні, способів виявлення та формалізації цілей суб'єкта нормотворчої діяльності, тощо. Ці аспекти категорії «ціль» розкривають її зміст у різних правових вимірах, які можуть бути тісно взаємозв'язані між собою (наприклад, цілі адміністративного права, цілі адміністративно-правового регулювання, цілі норми адміністративного права), а можуть паралельно існувати, не заважаючи одна одній (наприклад, цілі адміністративного судочинства та цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні. Втім, жодна із існуючих цілей права чи норм права окремо (самостійно) неспроможна дати вичерпне уявлення про феномен «цілі» в праві. Це можна зробити лише на підставі комплексного, інтегративного і системного аналізу цілі як багатоаспектного явища у правовій дійсності.

Список використаної літератури

1. Фуллер Лон Л. Мораль права: Пер. З англ. Н. Комарова. К.: Сфера, 1999. 232 с.
2. Котенко О. А. Право як регулятор суспільних відносин: теоретичні питання ефективності: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2013. 229 с.
3. Кантор Н. Ю. Засади формулювання цілей норм адміністративного права. *Правова позиція*. № 4 (37). 2022. С. 51-54.
4. Кантор Н. Ю. Окремі аспекти використання цілепокладання як методологічного прийому дослідження адміністративного права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 6. 2022. С. 225-230.
5. Свідомість: онтологічний статус. Курс лекцій з філософії. URL: <http://ftplec.nlu.edu.ua/Лекційні%20матеріали/Кафедра%20філософії/Філософія%20Тема%208.%20Свідомість%20як%20філософська%20проблема.pdf>
6. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 254 с.

References

1. Fuller Lon L. (1999). *Moral' prava: Per. Z anhl. N. Komarova. K.: Sfera. 232 s.* [in Ukrainian].
2. Kotenko O. A. (2013). *Pravo yak rehulyator suspil'nykh vidnosyn: teoretychni pytannya efektyvnosti: dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk za spetsial'nisty 12.00.01; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Kyviv. 229 s.* [in Ukrainian].
3. Kantor N. Yu. (2022). *Zasady formulyuvannya tsiley norm administratyvnoho prava. Pravova pozytsiya. № 4 (37). S. 51-54* [in Ukrainian].
4. Kantor N. Yu. (2022). *Okremi aspekty vykorystannya tsilepokladannya yak metodolohichnoho pryomu doslidzhennya administratyvnoho prava. Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo. № 6. S. 225-230* [in Ukrainian].
5. *Svidomist': ontolohichnyy status. Kurs lektsiy z filosofiyi. URL: http://ftplec.nlu.edu.ua/Lektsiyni%20materialy/Kafedra%20filosofiyi/Filosofiya%20Tema%208.%20Svidomist'%20yak%20filosofs'ka%20problema.pdf* [in Ukrainian].
6. Romanchikov V. I. (2007). *Osnovy naukovykh doslidzen'. Navchal'nyy posibnyk. K.: Tsentr uchbovoyi literatury. 254 s.* [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.04.2024 р.

N. Yu. Kantor, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
National University “Lviv Polytechnic”
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
the Department of Administrative and Information Law
1/3 Kniazia Romana St, Lviv, 79013, Ukraine
e-mail: natali.kantor@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9533-0851>

GENERAL PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CATEGORY “OBJECTIVE” AS AN ELEMENT OF OBJECTIVES IN ADMINISTRATIVE LAW

Summary

The article revealed general philosophical and legal aspects of the category “goal” as an element of goal-setting norms of administrative law. Emphasis is placed on the fact that: 1) in the theory of law, the concept of “law in the objective sense” is defined as the result of rule-

making activity and characterized as a system of legal norms; 2) the real realization of the goals of the right in an objective sense is acquired through law-making activity and through other forms of realization of the right; 3) “legal norm” as a static phenomenon has its own goals, because they are formed by the subject of norm-making and are the result of his goal-setting; 4) “law” as a general concept that characterizes all mandatory rules of conduct contained in the sources of national legislation also has its own goals, the main ones of which were formed in ancient times, but this does not exclude the possibility of correlation of such goals in the future. It has been established that the study of the goal as a key category of goal-setting norms of administrative law presupposes its study, on the one hand, as a general philosophical or general sociological concept, which is inherent in all types of purposeful activity (general philosophical aspect), and, on the other hand, as a multifaceted concept that can acquire its substantive features depending on the level of legal regulation, the subject of goal-setting or the sphere of social relations where the relevant norms of law are implemented (legal aspect). It is proved that in the philosophy of law, the following basic approach to the interpretation of the concept of “goal” was formed - the goal is always a subjective reflection of objective reality in ideal images, although the definitions can be as follows - “it is an idealized need of a person who has found his object”, “this is such a subjective image of the object of activity, in the ideal form of which the result of human activity is assumed”, “imaginary, ideal image of the result of action”, etc. It was concluded that the legal aspect of the “goal” category consists in the analysis of the factors determining the goal of the subject of rule-making activity, the place, role and types of goals in legal regulation, methods of identifying and formalizing the goals of the subject of rule-making activity, etc. These aspects of the category “goal” reveal its meaning in different legal dimensions, which can be closely interconnected (for example, the goals of administrative law, the goals of administrative-legal regulation, the goals of administrative law norms), and can exist in parallel without interfering with each other one (for example, the goals of administrative proceedings and the goals of the development of the information society in Ukraine. It was found that none of the existing goals of law or norms of law are individually (independently) capable of giving a comprehensive idea of the phenomenon of “goals” in law. This can only be done on the basis of comprehensive, integrative and systematic analysis of the goal as a multifaceted phenomenon in legal reality.

Keywords: goal, goal-setting, administrative law, norms of administrative law.

МИТНЕ ПРАВО; ПОДАТКОВЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304868>

УДК 342.95:339.543.027.2(477)

В. В. Качан, канд. юрид. наук

Начальник митного поста «Західний» Київської митниці

вул. Дніпроводська, 1А, Київ, 04077, Україна

e-mail: vvas.kachan@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-0243-4872>

СПЕЦІАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ: ОСНОВНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Статтю присвячено визначенню особливостей правового регулювання створення та функціонування спеціальних економічних зон на території України. Охарактеризовано також основні преференції, які передбачаються для забезпечення лібералізованого режиму таких зон. Здійснено класифікацію преференцій відповідно до характеру, підстав та наслідків впровадження. Актуальність тематики дослідження обумовлюється необхідністю формування оновленої концепції законодавчого регулювання режимів спеціальних економічних зон в Україні. Завданням статті є вироблення пропозицій щодо формування теоретико-прикладного базису для оновлення діючого законодавства України про спеціальні економічні зони та удосконалення правового регулювання їх режимів. Автором охарактеризовано та проаналізовано норми законів та підзаконних актів, що спрямовані на регулювання відносин у сфері функціонування спеціальних економічних зон в Україні, відзначено їх недостатній характер. Виокремлено рівні такого правового регулювання: загальнодержавний та локальний. Запропоновано оновлення нормативно-правового базису спеціальної економічної зони у Дунайському регіоні, зважаючи на його вагоме значення та зростання у 2022 – 2024 роках.

Ключові слова: пільги, спрощення, вільні економічні зони, митні зони, правовий режим, відновлення, Україна.

Постановка проблеми. Спеціальні економічні зони (далі – СЕЗ) належать до кола визнаних, класичних, інструментів поліпшення інвестиційного та виробничого «клімату» у країнах. Користь СЕЗ для соціально-економічного розвитку як держав у цілому, так й для регіонів, де їх розташовано, є значною. За належного та відповідального підходу, вони можуть обумовити вагоме загальнонаціональне соціально-економічне зростання. В Україні динаміка правового регулювання, досвід створення і функціонування СЕЗ переважно визнаються депресивними, такими, що не виправдали сподівань на «економічне диво». Вони поступово почали привертати все менше уваги як на рівні держави, так й у місцевих і регіональних акторів. Єдиним прикладом згадки про них, що належить до 2020-х років, є порушення питання про відновлення функціонування в Україні вільних економічних зон (далі – ВЕЗ) на початку 2021 року. Тоді у

Верховній Раді України було запропоновано декілька законопроектів, що стосувалися створення нових ВЕЗ: на Сході – «Донбас», на Півдні – «Портофранко» у межах усієї Одеської області та окремої ВЕЗ на Херсонщині, на Заході – «Туристичне Закарпаття» [1]. Але, на жаль, ініціативам не судилося збутися через широкомасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. При цьому, новітні інфраструктурні проекти та ініціативи, оновлені протоколи роботи, яких було розроблено та впроваджено в Україні в надскладних умовах дії режиму воєнного стану, постійних ракетних обстрілів та морської блокади знову актуалізують питання про створення СЕЗ, і можливість їх розбудови зокрема у Дунайському регіоні. У повоєнний період СЕЗ можуть посприяти залученню інвестицій, налагодженню співпраці з зарубіжними партнерами та можливому входженню нових українських СЕЗ до системи проектів Ініціативи трьох морів та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення та забезпечення дієвості режимів, що запроваджуються у СЕЗ, досить часто стають предметом розгляду у вітчизняних правничих та економічних спеціалізованих дослідженнях. Зокрема, окремим аспектам правового супроводження їх діяльності, а також проблемам механізму функціонування присвячено праці Т. Аверочкиної, О. Буткевича, Ю. Войцеховської, Д. Зятіної, С. Ківалова, О. Ляшенко, А. Мавриної, Я. Петруненка, О. Подцерковного та інших дослідників. При цьому, загальнотеоретичні основи їх преференційного режиму, теперішній стан та перспективи оновлення організаційно-правового забезпечення і можливого початку роботи у повоєнний період у них не розглядалися. У зв'язку з цим, мета статті полягає у формулюванні базових наукових засад для оновлення нормативного регулювання та практичного застосування преференційного режиму СЕЗ в Україні у повоєнний період, визначення суті та характеристик основних застосовуваних у них привілеїв та спрощень.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай СЕЗ утворюються на обмежених, порівняно невеликих, ділянках приморських або прикордонних регіонів. На таких територіях запроваджуються особливі умови, що поєднують податкові, митні, страхові та банківські преференції, полегшені процедури оренди земельних ділянок, валютних операцій, отримання дозволів та ліцензій, а також інші адміністративні практики для лібералізації господарської, транспортної тощо діяльності. Такі пільги та переваги мають основною метою залучення товаропотоків, робочої сили, сприяння створенню нових та модернізації існуючих суб'єктів господарювання для налагодження випуску продукції та її реалізації; обробки ресурсів, що у зручний спосіб доставляються до таких територій, і можуть бути найбільш ефективно використані для виробничих процесів; пріоритетного розвитку депресивних або таких, що мають нереалізований потенціал, територій тощо. Серед значної кількості різноманітних СЕЗ, найбільш поширеними є вільні митні території, преференційний режим яких формують митні і податкові спрощення та привілеї. Отже, преференції, які передбачаються для СЕЗ, можна класифікувати на:

1) фіскальні (пов'язані із грошовими коштами в іноземній або національній валюті, страхуванням, податками, митом, заробітною платою тощо) та організаційні (передбачають адміністративні спрощення процедур і процесів

отримання необхідних послуг, створення робочих місць, взаємодії з партнерами, доступу до інформації тощо);

2) політичні (формування політики сприяння СЕЗ та усебічної підтримки державою та місцевою владою ініціатив щодо їх створення, мінімізація перевірок та сприяння впровадженню ощадливих технологій виробництва і цифровізації, комфортність відносин держави і бізнесу, готовність до розподілу ризиків, гарантії стабільності умов діяльності тощо) та економічні (створення стабілізаційних фондів та фондів підтримки розвитку, участь держави у страхуванні ризиків, сприяння залученню іноземних інвестицій тощо);

3) для іноземних (з урахуванням можливостей виходу на іноземні ринки продукції, що виробляється СЕЗ, налагодження співробітництва та отримання підтримки від зарубіжних владних органів та громадських формувань) та вітчизняних (урахування тривалості воєнного часу та проблем, пов'язаних з логістикою і залученням робочої сили) інвесторів;

4) базовані на внутрішньому законодавстві та/або на нормах міжнародних угод.

Відповідно до відомостей, розміщених на офіційному сайті Міністерства економіки, в Україні наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр. було створено одинадцять СЕЗ з терміном дії від 20 до 60 років, який вже сплинув для чотирьох з них («Інтерпорт Ковель», «Славутич», «Курортотоліс Трускавець», «Яворів»), добігає кінця для п'ятих («Закарпаття», «Миколаїв», «Порто-Франко», «Порт Крим» та «Рені») і триватиме ще близько 30 років для двох («Донецьк» та «Азов», що, за умов триваючої окупації не можуть реалізуватися як такі). Для забезпечення функціонування цих СЕЗ було запроваджено такі преференції: режим спеціальної митної зони, звільнення від оподаткування, надходження в іноземній валюті звільнялися від обов'язкового продажу, скасовувалася плата за землю тощо [2]. Але у 2005 р. ці преференції було припинено, що зменшило кількість суб'єктів господарювання та інвестиційних проектів за наступні десять років більше ніж удвічі (з 161 до 80 та 168 до 82 відповідно) [3, с. 23]. Намагання повернути ці спрощення було здійснено відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (щодо гарантій інвестиційної діяльності на території вільних (спеціальних) економічних зон)» [4], але ініціативу підтримано не було. Як зазначають експерти, функціонування вітчизняних СЕЗ не дало очікуваних результатів, адже вони не сформували базису для розвитку інноваційної діяльності та не були інвестиційно результативними [5]. На жаль, потенціал таких зон не реалізувався, але досвід їх роботи у різних країнах свідчить, що за відповідної уваги з боку державної та місцевої влади, урахування засад «good governance», якісного самоврядування і збереження преференційного режиму, вони можуть стати результативними і корисними заходами регіональної підтримки для бюджетів та населення країни у цілому.

Діюча нормативна база створення та функціонування СЕЗ в Україні є обмеженою, але може бути розподілена на два рівні: загальнодержавний (з визначенням загальних засад їх роботи, видів, режимів) та локальний (призначений лише для окремої, спеціально визначеної СЕЗ). При цьому, цей локальний рівень регулювання є відмінним від регулювання режиму території регіону, де розташована СЕС. Найкращим чином це простежується за колом

суб'єктів формування такої нормативної бази: як правило, для СЕЗ – це органи центральної влади, для решти регіону – обласні та місцеві регулятори (відповідно до розподілу повноважень). Оптимальним при побудові такої взаємодії є досягнення рівня узгодженості, за якого будуть неможливі управлінські конфлікти та непорозуміння, а також передбачені особливі випадки, коли для СЕЗ можуть бути створені необхідні виключення та преференції для досягнення вищих показників результативності. Також до локального рівня належить нормотворчість органів управління СЕЗ, якими зазвичай є обласна державна адміністрація, районна державна адміністрація, міська рада та її виконавчий комітет у межах своїх повноважень, а також орган господарського розвитку і управління СЕЗ.

Так, загальнодержавний рівень представлено, зокрема Законом України від 16.04.1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» [6], яким СЕЗ визнано територією, у межах якої відповідним законом України встановлюється і діє спеціальний правовий режим господарської діяльності та спеціальний порядок застосування і дії законодавства України (ст. 1); передбачено, що митний контроль та митне оподаткування на території СЕЗ регулюються спеціальними законами України та міжнародними договорами, які встановлюють спеціальний правовий режим цих зон у кожному окремому випадку (ст. 13); закріплено, що на території України можуть запроваджуватись СЕЗ різного типу, їх статус та територія визначаються окремим законом України щодо кожної з них (ст. 24). Крім того, до окремої норми виділено можливість укласти двосторонні та/або багатосторонні договори з державами, які мають з Україною морські та/або сухопутні кордони, і відповідно до норм яких на основі взаємності буде встановлено спеціальні правові режими торгівлі, товарообігу (прикордонна, прибережна торгівля тощо) і передбачено пільгові умови для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та суб'єктів господарської діяльності цих держав у відносинах з ними (ст. 25 Закону України від 16.04.1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

Таким чином, щодо встановлення СЕЗ має бути прийнятий спеціальний закон, що сформує базис її локального регулювання. Щодо згаданих на початку статті одинадцяти українських СЕЗ були прийняті як закони щодо їх створення, так й Укази Президента. Більшість з них втратило чинність, строк дії інших сплинув через звершення часу, на який створювалася відповідна зона, а деякі – залишаються чинними: щодо СЕЗ «Порто-франко» на території Одеського морського порту [7], «Закарпаття» [8], «Миколаїв» [9] та «Рені» [10]. При цьому, Закон України від 13.10.1992 р. «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [11] втратив чинність, як й низка підзаконних нормативних актів, якими було урегульовано режим діяльності СЕЗ в Україні, а Закон України від 05.02.2015 р. «Про засади державної регіональної політики» [12] про таку можливість розвитку регіонів не згадує. Оскільки для режимів СЕЗ переважаюче значення мають митні та податкові преференції, нормами Митного [13] та Податкового [14] кодексів України передбачене функціонування вільних митних зон та визначено низку відповідних спрощень (зокрема, умовне повне звільнення від оподаткування, нульова ставка оподаткування).

Таким чином, фактично має місце правовий вакуум у сфері правового регулювання загальних засад створення та функціонування СЕЗ в Україні, що, як представляється, не є корисним для держави, яка має досить великі та різноманітні можливості для розвитку регіонів, особливо під час післявоєнного відновлення, що жадатиме нових інвестиційних рішень та, вірогідно, формування СЕЗ для прискорення відбудови та налагодження мирного життя.

Цілковито обґрунтовано такий класичний економіко-правовий інструмент з набором різноманітних адміністративних преференцій може відіграти довгострокову стратегічну роль у розвитку країни, і цілковито відкидати його не слід. Важливим при формуванні нової нормативної бази та організаційних механізмів роботи є врахування усіх особливостей виробничої, ресурсної, соціальної та природної бази майбутніх СЕЗ, а також ризиків, які можуть супроводжувати їх створення та функціонування. Такі ризики можуть стосуватися зловживання наданими преференціями (експортно-імпорتنі операції із забороненими або квотованими товарами, ухилення від сплати обов'язкових платежів та оподаткування, «відмивання» коштів [15], нецільове використання земельних ділянок, забруднення та засмічення територій та акваторій), а також корупційними явищами при управлінні СЕЗ. А забезпечення відповідності глобальним та регіональним стандартам митної справи, наслідування кращих практик лібералізації та сприяння торгівлі мають стати провідними принципами їх роботи.

Крім того, мають бути враховані сучасні процеси цифровізації та автоматизації виробничих і транспортних процесів, можливості штучного інтелекту та розширення використання роботизованої техніки, враховані екологічні стандарти та практики «зелених» технологій для зменшення антропогенного впливу на навколишні екосистеми. Відповідне законодавство має стати гнучким та враховувати можливе поступове реформування та розвиток СЕЗ, завдяки чому забезпечуватиметься можливість адаптації існуючих правил для вирішення поточних проблем розвитку та усунення інституційних бар'єрів у діяльності. Крім того, з точки зору наслідків, законодавча гнучкість характеризується раціональністю. Законодавство прагне до раціональності, вимагаючи, щоб створювані закони поважали науку, дотримувалися принципів і відображали волю та почуття людей. Гнучкість законодавства в СЕЗ повинна відповідати нормам раціональності [16, р. 35].

Зважаючи на значні перетворення, що відбулися під час блокади морських портів України у першій половині 2022 р. у Дунайському регіоні, найбільш перспективним з точки зору формування нової СЕЗ вбачається саме він. Навіть в умовах, коли запрацював «Зерновий коридор», а після нього й альтернативний, український вантажообіг через порти Дунаю у 2023 р. засвідчив рекордний товарообіг та склав понад 29 млн т, що майже в шість разів більше порівняно з довоєнним періодом [17], а у 2024 р. пропускні можливості дунайських портів планується розширити ще [18]. Крім того, чинним є Закон України від 23.03.2000 р. «Про спеціальну економічну зону «Рені»», що розрахований на тридцятирічний період функціонування цієї СЕЗ, і саме цей регіон є найближчим та найзручнішим для входження до проєктів Ініціативи трьох морів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, потенціал розвитку приморських та прикордонних, вітчизняний та зарубіжний досвід функціонування СЕЗ, практика у сфері водних сполучень і роботи дунайського портового кластеру, що сформувалася з 2022 р., свідчать про наявність позитивних перспектив для відродження та оновлення ставлення до таких преференційних інструментів як спеціальні економічні зони під час повоєнного відновлення та побудови модернізованої економіки Української держави з орієнтацією на довгострокові інвестиції, забезпечення інноваційного та сталого розвитку транспортної та виробничої інфраструктури і соціальної сфери.

Список використаної літератури

1. «Круглий стіл»: де політичні сили пропонують створювати вільні економічні зони. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/14/statija/polityka/kruhlyj-stil-politychni-syly-proponuyut-stvoryuvaty-vilni-ekonomichni-zony>
2. Основні показники по СЕЗ. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a321bee-7eaf-48c9-8888-1933f263a96d&title=OsnoVniPokaznikiPoSez>
3. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ. К.: НІСД, 2015. 92 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-06/dop_17_06_15.pdf
4. Про внесення змін до Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (щодо гарантій інвестиційної діяльності на території вільних (спеціальних) економічних зон): проєкт Закону України від 09.10.2015 р. реєстр. № 3289. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3289&skl=9
5. Ткач С. М. Розвиток інноваційної інфраструктури в Україні та Польщі. Соціальноекономічні проблеми сучасного періоду України. 2016. Вип. 3(119). С. 92-96. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20163\(119\)/sep20163\(119\)_092_TkachSM.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20163(119)/sep20163(119)_092_TkachSM.pdf)
6. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
7. Про спеціальну (вільну) економічну зону «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту: Закон України від 23.03.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1607-14#Text>
8. Про спеціальну економічну зону «Закарпаття»: Указ Президента України від 09.12.1998 р. № 1339/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1339/98#Text>
9. Про спеціальну економічну зону «Миколаїв»: Закон України від 13.07.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-14#Text>
10. Про спеціальну економічну зону «Рені»: Закон України від 23.03.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1605-14#Text>
11. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон: Закон України від 13.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text> (втр. чин.).
12. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
13. Митний кодекс України, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
14. Податковий кодекс України, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
15. Мойсеєнко А. Вільні економічні зони і злочинність: світові уроки для України. Економічна правда. 26 травня 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/26/674236/>
16. Xiao H. Study on the Legislative Power of Special Economic Zones. Academic Journal of Management and Social Sciences. 2023. Vol. 5. P. 34-36. URL: <https://doi.org/10.54097/h4mfrd3x>
17. Дмитровський П. У 2023 році вантажообіг через порти Дунаю став рекордним, – Мінвідновлення. Уніан. URL: <https://www.unian.ua/society/u-2023-roci-vantazhoobig-chez-porti-dunayu-stav-rekordnim-minvidnovlennya-12505560.html>

18. Ведмеденко І. Пропускні можливості дунайських портів будуть розширені, – Шмигаль. Уніан. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/propuskni-mozhливosti-dunayskih-portiv-budut-rozshireni-shmigal-12562650.html>

References

1. “Round Table”: where political forces propose to create free economic zones. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/14/stattja/polityka/kruhlyj-stil-politychni-syly-proponuyut-stvoryuvaty-vilni-ekonomichni-zony> [in Ukrainian].
2. Main indicators for SEZ. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a321bee-7eaf-48c9-8888-1933f263a96d&ti%20tle=OsnovniPokaznikiPoSez> [in Ukrainian].
3. The Economy of the Regions in 2015: New Realities and Opportunities in the Conditions of the Initiated Reforms. (2015). Kyiv: NISD. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-06/dop_17_06_15.pdf [in Ukrainian].
4. On Amendments to the Law of Ukraine “On the General Principles of the Creation and Functioning of Special (Free) Economic Zones” (Regarding Guarantees of Investment Activity in the Territory of Free (Special) Economic Zones): Draft Law of Ukraine on 9 October, 2015, Reg. No. 3289. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3289&skl=9 [in Ukrainian].
5. Tkach S. M. (2016). The Development of Innovative Infrastructure in Ukraine and Poland. Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine, 3(119), 92-96. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20163\(119\)/sep20163\(119\)_092_TkachSM.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20163(119)/sep20163(119)_092_TkachSM.pdf) [in Ukrainian].
6. On foreign economic activity: Law of Ukraine on 16 April, 1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> [in Ukrainian].
7. On the “Porto-franco” special (free) economic zone on the territory of the Odesa sea trade port: Law of Ukraine on 23 March, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1607-14#Text> [in Ukrainian].
8. On the “Zakarpattia” special economic zone: Decree of the President of Ukraine on 9 December, 1998 No. 1339/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1339/98#Text> [in Ukrainian].
9. On the “Mykolaiv” special economic zone: Law of Ukraine on 13 July, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-14#Text> [in Ukrainian].
10. On the “Reni” special economic zone: Law of Ukraine on 23 March, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1605-14#Text> [in Ukrainian].
11. On the general principles of the creation and functioning of special (free) economic zones: Law of Ukraine on October 13, 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text> (not in force). [in Ukrainian].
12. On the principles of state regional policy: Law of Ukraine on February, 5, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].
13. Customs Code of Ukraine, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].
14. Tax Code of Ukraine, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
15. Moiseienko A. (2021). Free economic zones and crime: world lessons for Ukraine. Economic truth. May 26. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/26/674236/> [in Ukrainian].
16. Xiao, H. (2023). Study on the Legislative Power of Special Economic Zones. Academic Journal of Management and Social Sciences, 5, 34-36. URL: <https://doi.org/10.54097/h4mfrd3x>
17. Dmytrovskyi P. (2024). In 2023, cargo traffic through the Danube ports became a record, – Ministry of Reconstruction. Unian. URL: <https://www.unian.ua/society/u-2023-roci-vantazhoobig-cherez-porti-dunayu-stav-rekordnim-minvidnovlennya-12505560.html> [in Ukrainian].
18. Vedmedenko I. (2024). The capacity of the Danube ports will be expanded, Shmyhal. Unian. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/propuskni-mozhливosti-dunayskih-portiv-budut-rozshireni-shmigal-12562650.html> [in Ukrainian].

V. V. Kachan, Candidate of Juridical Sciences
Head of the «Zahidnyi» Customs Post of Kyiv Customs
1A Dniprovodska St, Kyiv, 04077, Ukraine
e-mail: vvas.kachan@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-0243-4872>

SPECIAL ECONOMIC ZONES: BASIC PREFERENCES AND LEGAL REGULATION

Summary

The article is dedicated to the definition of the peculiarities of legal regulation of creation and functioning of special economic zones on the territory of Ukraine. The main preferences have been characterized, which are provided to ensure the liberalized regime of such zones. The classification of preferences has been carried out in accordance with the nature, grounds and consequences of the implementation. It has been classified: the fiscal and organizational; the political and economic preferences; the preferences for foreign and domestic investors; as well as the preferences based on domestic legislation and/or on the norms of the international agreements. The relevance of the research subject is due to the need to form an updated concept of legislative regulation of the regimes of special economic zones in Ukraine. The methodological basis of the research is formed by general scientific and special legal methods of scientific knowledge (dialectical, analysis and synthesis, scientific abstraction, forecasting). The article is aimed at formulating the basic scientific principles for updating the normative regulation and practical application of the preferential regime of special economic zones in Ukraine in the post-war period, determining the essence and characteristics of the main privileges and simplifications used in them.

The task of the article is the developing proposals for the formation of a theoretically-applied basis for updating the current legislation of Ukraine on special economic zones and improving the legal regulation of their regimes. The article has characterized and analyzed the norms of laws and by-laws acts, aimed at regulating relations in the sphere of functioning of special economic zones in Ukraine, their insufficient character has been noted. The levels of such legal regulation have been defined: the national and local. It has been proposed to update the regulatory basis of the special economic zone in the Danube region, due to its significant importance and growth in 2022-2024.

Keywords: privileges, simplification, free economic zones, customs zones, legal regime, restoration, Ukraine.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304869>

УДК 347.73

С. В. Терепя, аспірант

Державний податковий університет

Кафедра фінансового та податкового права

вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08205, Україна

e-mail: Terepa1007@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8780-712X>

ПОДАТКОВЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЙОГО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ

Статтю присвячено правовому аналізу поняття податкового правопорушення, а також включення інституту вини до визначення вказаної дефініції у Податковому кодексі України. Акцентовано увагу на таких кваліфікуючих ознаках податкового правопорушення як вчинення особою діяння умисно, повторно або за наявності причинно-наслідкового зв'язку між діяннями і його наслідками.

З'ясовано, що Податковий кодекс України не містить чіткого визначення поняття «вина», однак визначає умови, за яких особа визнається винною. Зокрема, виділено дві групи таких умов. Перша група передбачає, що особа, яка мала можливість дотриматися норм податкового законодавства, не вжила достатніх заходів щодо їх дотримання. Водночас другою групою умов для визнання особи винною у вчиненні податкового правопорушення є обов'язок податкового органу довести, що платник податків діяв «нерозумно, недобросовісно та без належної обачності». Разом з тим, автором підкреслено, що для податкових органів Податковий кодекс України встановлює відповідальність за вчинення податкових правопорушень незалежно від наявності вини.

Окрему увагу приділено характеристиці умислу в діяннях особи як кваліфікуючої ознаки податкового правопорушення.

Обґрунтовано, що у випадку недоведеності з боку податкового органу того факту, що у платника податків була можливість дотриматися норм податкового законодавства, але він не вжив достатніх заходів для цього, то до такого платника не можуть бути застосовані заходи відповідальності за порушення вимог податкового законодавства.

Зауважено, що обставинами, які підтверджують наявність вини особи, можуть бути як вчинення нею триваючого правопорушення, так і повторного.

Встановлено, що інститут вини до податкових правопорушень почав застосовуватись у 2021 р., що було пов'язано з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві».

Ключові слова: податкове правопорушення, Податковий кодекс України, вина, умисел, платник податків, податковий орган, контролюючий орган.

Постановка проблеми. У Національній стратегії доходів до 2030 року зазначено, що «для швидкого відновлення після завершення або припинення воєнного стану, забезпечення економічного зростання України у середньостроковій перспективі, а також для реалізації європейського курсу України необхідно проводити виважену фіскально-бюджетну політику,

підвищити ефективність видатків та податкового й митного адміністрування та удосконалити структуру податків та пільг. Також важливо досягти партнерських відносин між бізнесом і державою та покращити інвестиційний клімат з урахуванням соціального й екологічного виміру» [3]. В окресленому контексті чільне місце, на нашу думку, займають питання відповідальності у податкових правовідносинах, а отже, і фактичної її підстави – податкового правопорушення, його поняття та складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання податкових правопорушень були предметом досліджень таких вчених у галузі фінансового і податкового права, як О. М. Бандурка, З. М. Будько, Д. О. Гетманцев, Д. А. Кобильник, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва, В. А. Логвин, Ю. О. Подолян, М. В. Трубіна, Р. Ф. Ханова, Н. Я. Якимчук. Вивченням адміністративних деліктів у податковій сфері займалися К. О. Прохоров, В. І. Теремецький, О. О. Мамалуй. Різним аспектам податкових кримінальних правопорушень і кримінально-правової охорони системи оподаткування присвячували свої праці О. О. Дудоров, В. В. Лисенко, В. В. Топчій, О. М. Цибохін та інші вчені.

На сучасному етапі, враховуючи те, що в Україні з 24 лютого 2022 р. діє правовий режим воєнного стану, застосування органами Державної податкової служби заходів впливу за порушення податкового законодавства на практиці часто супроводжується численними проблемами. Зокрема, це пояснюється наявністю колізій у податковому законодавстві щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні податкових правопорушень. Ситуація також може бути ускладнена тим, що факт вчинення вказаних правопорушень може бути обумовлено настанням незалежних від волі суб'єкта правопорушення обставин, за яких платник податків чи інший суб'єкт позбавлений можливості відвернути правопорушення.

Метою статті є юридична характеристика визначення податкового правопорушення, наданого Податковим кодексом України, та умов, які визначають вину особи, а також обставин, що обтяжують відповідальність осіб, винних у вчиненні такого правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття податкового правопорушення містить ст. 109 (п. 109.1) Податкового кодексу України [1]. Згідно з цією нормою податковим правопорушенням вважається «протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених цим Кодексом) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (у т. ч. осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених цим Кодексом» [1].

Новацією Податкового кодексу України [1], починаючи з 2021 р., стало включення до легального визначення податкового правопорушення (що міститься у п. 109.1 ст. 109 Податкового кодексу України) концепції вини платника податків та осіб, прирівняних до нього. Причому законодавцем Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» [2] від 16.01.2021 р. № 466-IX у редакції від 01.01.2022 р. було внесено зміни, згідно з якими до контролюючих органів застосовується відповідальність за вчинення податкових правопорушень неза-

лежно від наявності вини (п. 109.4 ст. 109 Податкового кодексу України [1]).

Таким чином, на підставі текстурального аналізу норм 109-112 Податкового кодексу України, можемо зробити проміжний висновок про те, що в діях чи бездіяльності платника податків і осіб, прирівняних до нього (податкових агентів, законних представників) має бути обов'язково встановлено наявність вини. Тягар доказування вини платника Податковий кодекс України покладає на контролюючий орган (п. 109.3 ст. 109; абз. 1, 3 п. 112.7 ст. 112 Податкового кодексу України [1]).

Разом з тим, як свідчить судова практика, платникам податків або їх представникам у суді не слід покладатись на формальне закріплення такого обов'язку. Як правило, платник податку, йдучи до суду, повинен мати докази своєї поведінки у процесі здійснення господарської діяльності за принципом належної обачності (наприклад, документальні підтвердження проведення тендеру з метою відбору контрагента; отримання від потенційного контрагента доказів реальності здійснення ним господарської діяльності, зокрема його засновницьких та інших документів; визначення в договорі обов'язкових гарантій з боку контрагента тощо). Тобто у випадку виявлення податковими органами порушення в діяннях платника у суді фактично сам платник повинен довести відсутність вини у своїх діяннях.

Більше того, Податковий кодекс України не містить чіткого визначення поняття «вина», однак умови, за яких особа визнається винною, викладено у ст. 112 згаданого Кодексу. Вони передбачають, що особа визнається винною у вчиненні податкового правопорушення, коли буде доведено, що вона могла дотриматися норм Податкового кодексу України [1], але не застосувала достатніх заходів для цього.

Водночас зауважимо, що вжиті платником податків заходи щодо дотримання «норм податкового законодавства вважаються достатніми, якщо контролюючий орган не доведе, що вчиняючи певні дії або допускаючи бездіяльність, за які передбачена відповідальність, платник податків діяв нерозумно, недобросовісно та без належної обачності (абз. 2 п. 112.2 ст. 112 Податкового кодексу України)» [1]).

Отже, можемо виділити дві групи умов, що визначають вину особи, в контексті ст. 112 Податкового кодексу України. По-перше, це з'ясування можливості дотримання потенційно винною особою норм податкового законодавства, але не вжиття такою особою достатніх заходів для цього. По-друге, це доведення податковим органом тієї обставини, що вчиняючи певні дії або бездіяльність, за які Податковим кодексом України встановлено відповідальність, платник податків діяв «нерозумно, недобросовісно та без належної обачності» [1].

Беручи до уваги наведене та позицію Головного управління ДПС в Одеській області з цього питання [4], можемо зазначити, що саме можливість особи дотримуватися норм, за порушення яких Податковим кодексом України передбачено відповідальність, але фактичне їх недотримання шляхом вчинення дій, які можуть бути оцінені судом як нерозумні, недобросовісні та без належної обачності (враховуючи доведеність такого факту податковим органом) є підтвердженням вини особи у здійсненні податкового правопорушення.

У випадку якщо орган Державної податкової служби України не доведе, що у платника податків була можливість дотриматися норм Податкового

кодексу України, проте він не вжив достатніх заходів щодо їх дотримання, то такий платник не може бути притягнутий до відповідальності за порушення податкового законодавства відповідно до п. 112.7 ст. 112 Кодексу [1]. Водночас, положення згаданого пункту застосовуються лише у тому випадку, коли умовою застосування фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення є наявність вини платника податків.

Процесуальний порядок доведення обставин, за яких до особи може бути застосовано заходи фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення, в межах судового провадження регулюється главою 5, а також статтею 283 Кодексу адміністративного судочинства [5].

Зауважимо, що у податкових правовідносинах діє принцип презумпції правомірності рішень платника податку, передбачений пп. 4.1.4 п. 4.1 ст. 4 Податкового кодексу України [1], сутність якого полягає в тому, що всі сумніви щодо наявності обставин, за яких до особи може бути застосовано заходи відповідальності, тлумачаться на користь такої особи.

Таким чином, обов'язок доведення вини згідно з Податковим кодексом України покладено на податковий орган, без здійснення якого до особи не можуть бути застосовані заходи фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення, для кваліфікації якого умовою є наявність вини.

Разом з тим, необхідно пам'ятати, що згідно з п. 109.3 ст. 109 Податкового кодексу України, обов'язковою умовою застосування до особи заходів фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення є доведення податковими органами вини платника тільки у випадках, визначених пунктом 119.3 статті 119, пунктами 123.2-123.5 статті 123, пунктами 124.2, 124.3 статті 124, пунктами 125-1.2-125-1.4 статті 125-1 зазначеного Кодексу [1].

Тобто у всіх інших випадках, визначених Податковим кодексом України, за які встановлено фінансову відповідальність, обов'язок доведення вини платника на податкові органи не покладений. Підставою для застосування до платника заходів фінансової відповідальності є виключно не дотримання ним норм Податкового кодексу України [1].

Зазначимо також, що згідно з п. 109.3 ст. 109 Податкового кодексу України [1], який ми вже згадували вище, обов'язковою умовою застосування фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення є наявність умислу в діях особи у випадках, передбачених пунктом 119.3 статті 119, пунктами 123.2-123.5 статті 123, пунктами 124.2, пунктами 125-1.2-125-1.4 статті 125-1 Кодексу; щодо кваліфікації діяння порушника за пунктом 124.3 статті 124 – необхідною ознакою такої кваліфікації є вчинення порушення повторно протягом 1095 днів або ж наявність причинно-наслідкового зв'язку, який передбачає, що діяння, передбачені п. 124.2 ст. 124, «привели до прострочення сплати грошового зобов'язання на строк більше 90 календарних днів» [1].

Таким чином, кваліфікуючими ознаками податкового правопорушення є вчинення особою діяння умисно, повторно або за наявності причинно-наслідкового зв'язку між діянням і його наслідками.

Податковий кодекс України не містить прямого визначення умислу чи умисності діяння, однак так само як і з поняттям вини, розкриває зміст умислу. Так, згідно з п. 109.1 ст. 109 Податкового кодексу України «діяння вважаються

ного пункту 109.1 статті 109 Податкового кодексу України відповідно до зазначеного вище закону встановив умови, за яких діяння порушників податкового законодавства вважаються умисними.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n2350> (дата звернення: 18.04.2024).
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2021 р. № 466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#n1129> (дата звернення: 18.04.2024).
3. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223> (дата звернення: 22.04.2024).
4. Головне управління ДПС в Одеській області. Закон 466-IX: Поняття податкового правопорушення, вини, умисності діяння. Повторне, триваюче правопорушення. URL: <https://od.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/448907.html> (дата звернення: 18.04.2024).
5. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Офіційний вісник України. 2005. № 32. С. 11.

References

1. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n2350> (date of access: 18.04.2024) [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia administruvannia podatkov, usunennia tekhnichnykh ta lohichnykh neuzghodzenosti u podatkovomu zakonodavstvi: Zakon Ukrainy vid 16.01.2021 № 466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#n1129> (date of access: 18.04.2024) [in Ukrainian].
3. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii dokhodiv do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2023 № 1218-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n2350> (date of access: 22.04.2024) [in Ukrainian].
4. Holovne upravlinnia DPS v Odeskii oblasti. Zakon 466-IX: Poniattia podatkovoho pravoporushennia, vyny, umysnosti diiannia. Povtorne, tryvaiuche pravoporushennia. URL: <https://od.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/448907.html> (date of access: 18.04.2024) [in Ukrainian].
5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2005. № 32. S. 11 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.05.2024 р.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304872>

УДК 347.965.4

Н. В. Добровольська, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: dobrovolskayanina@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1933-8266>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ АДВОКАТОМ (НА ПРИКЛАДІ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА)

Стаття присвячена дослідженню проблематики зловживання процесуальними правами адвокатом на прикладі господарського та адміністративного судочинства. Обґрунтовано актуальність обраної теми та звернуто увагу на фрагментарний характер висвітлення вказаної проблематики в науковій літературі. Наведено підходи, що сформулювались у науковій літературі та судовій практиці щодо розуміння поняття «зловживання процесуальними правами». Запропоновано під зловживанням процесуальними правами адвокатом розуміти дії, що вчиняються адвокатом в рамках судового процесу та формально відповідають нормам процесуального закону, проте не відповідають його концептуальним ідеям, та мають на меті створити перешкоду у діяльності суду чи інших осіб. Виокремлено додаткові ознаки зловживання процесуальними правами адвокатом, а саме: 1) особа, яка зловживає процесуальними правами має спеціальний статус – адвокат; 2) наявність процесуальних прав, якими зловживає адвокат, обумовлюється наданням ним правничої допомоги та участю у судовому процесі; 3) може мати наслідком притягнення до відповідальності не лише адвоката, а й, до прикладу, адвокатського об'єднання в якому працює адвокат (про що вже сформувалась судова практика у Постанові Верховного Суду від 14.07.2022 р. у справі № 755/11559/16-ц); 4) завдає шкоду престижу усього інституту адвокатури. Запропоновано доповнити ч. 1 ст. 43 Правил адвокатської етики.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, професійна правнича допомога, адміністративне судочинство, господарське судочинство, зловживання правом, зловживання процесуальними правами.

Постановка проблеми. Відповідно до чинного процесуального законодавства завданням кожної з форм судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом правового конфлікту задля ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Досягнення цього завдання стає можливим завдяки закріпленню законодавством ряду передумов. Серед них, до прикладу : 1) ґрунтування судового процесу на певних принципах (верховенство права, обов'язковість судового

рішення, забезпечення права на апеляційний та касаційний перегляд справи тощо); 2) наділення учасників судового процесу колом процесуальних прав та обов'язків; 3) закріплення Конституцією України права кожного на професійну правничу допомогу тощо. Перепони у реалізації цих та інших передумов ставлять під загрозу утвердження ідеї верховенства права та належного здійснення правосуддя в державі.

В рамках нашого дослідження увагу буде приділено зловживанню процесуальними правами адвокатом. Обрання саме цього аспекту вказаної проблематики обумовлюється декількома причинами: 1) наявність непоодиноких випадків такого зловживання з боку адвокатів; 2) суттєвий дисонанс у суспільній свідомості, який виникає через зловживання процесуальними правами адвокатом, що обумовлюється тим фактом, що адвокат має бути взірцем поведінки як представник правничої професії та повинен дотримуватися не лише чинного матеріального та процесуального законодавства, але й Правил адвокатської етики; 3) створення суттєвої загрози для авторитету всього інституту адвокатури.

Зважаючи на різноманітність форм судочинства, нами було прийнято рішення щодо дослідження вказаної проблеми на прикладі господарського та адміністративного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукової літератури свідчить, що хоча проблема зловживання правом, у тому числі зловживання процесуальними правами, не є новою для юридичної літератури, її дослідження має дещо фрагментарний характер. До прикладу, В. Резнікова вивчала проблему зловживання процесуальними правами у господарському процесі [1]. К. Гуртова у своїх дослідженнях висвітлювала вказану проблематику в рамках господарського та цивільного процесу [2]. У той саме час, М. Малець [3] та С. Базилевський [4] аналізували випадки зловживання процесуальними правами в рамках адміністративного процесу.

На недостатньому рівні знайшли опрацювання також питання щодо зловживання процесуальними правами безпосередньо адвокатом. Деякі аспекти цього явищу було висвітлено В. Заборовським, А. Стойкою [5] та Н. Герасимчук [6].

Поодинокість проведених досліджень ще раз підкреслює актуальність обраної теми та потребу в її всебічному опрацюванні.

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів зловживання адвокатом процесуальними правами на прикладі господарського та адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до висвітлення зловживання процесуальними правами адвокатом, вважаємо за доцільне зупинитися на з'ясуванні змісту поняття «зловживання процесуальними правами». Так, О. Тимошенко звертає увагу на вдалість визначення цього поняття як «умисні недобросовісні дії учасників цивільного процесу (а в окремих випадках – і суду), що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав і вчиняються лише з видимістю реалізації таких прав, які поєднуються з обманом щодо відомих обставин справи, з метою обмеження можливості реалізації чи порушення прав інших осіб, які беруть участь у справі, а також із метою перешкоджання діяльності суду із правильного і своєчасного розгляду та вирішення справи, які призводять до застосування заходів цивільного процесуального примусу» [7, с. 72].

Варто підтримати також точку зору, що такі поняття як «зловживання процесуальними правами», «зтягування процесу» та «вчинення процесуальних диверсій» є доволі суб'єктивними та оціночними категоріями, адже вирішуючи питання щодо зловживання процесуальними правами стороною суд спирається на внутрішнє переконання, яке має ґрунтуватися на доказах [8, с. 137].

Вкрай позитивно, що поняття «зловживання правом» знайшло свого послідовного висвітлення у судовій практиці. Так, Верховний Суд у Постанові від 08.05.2018 р. у справі № 910/1873/17 зазначив, що «зловживання правом – це свого роду спотворення права. У цьому випадку особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право» [9]. У подальшому, у Постанові від 22.05.2019 р. у справі № 234/3341/15-ц Верховний Суд звернув увагу, що «формулювання «зловживання правом» необхідно розуміти, як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та дію без права, «injuria». Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, недобросовісно, в тому числі, всупереч меті такого права» [10].

У минулому році Верховним Судом проблематика зловживання процесуальними правами також знайшла відображення у Постанові від 27.07.2023 р. у справі № 910/12713/22. Суддями найвищої судової інстанції було висловлено позицію, що зловживання процесуальними правами «це процесуальне правопорушення, яке характеризується умисними недобросовісними діями учасників господарського процесу (їх представників), що призводять до порушення процесуальних прав інших учасників процесу, з метою перешкоджання господарському судочинству, що є підставою для застосування судом процесуальних санкцій (позбавлення права на процесуальну дію або застосування судом інших негативних юридичних наслідків, передбачених законом» [11].

Отже, погоджуємося, що механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа, яка прагне досягнення певних правових наслідків, здійснює процесуальні дії (бездіяльність) зовні «схожі» на юридичні факти з якими закон пов'язує настання певних наслідків [12].

Задля кращого розуміння загального змісту такого явища як зловживання процесуальними правами, звернемо увагу на його ознаки, а саме: 1) суб'єкт відповідних процесуальних правовідносин наділений певними юридичними правами та обов'язками відповідно до процесуального законодавства; 2) такий суб'єкт здійснює відповідні зловживання умисно; 3) такі зловживання здійснюються тільки шляхом дій суб'єкта, але не через бездіяльність; 4) зловживання процесуальними правами шкодить здійсненню правосуддя; 5) здійснення дій, які суд визначить як зловживання процесуальними правами, призводить до застосування судом відповідних заходів із метою недопущення таких зловживань тощо [13, с. 67-68].

Дещо інший перелік ознак виокремлює Т. Полянський, який пропонує до них зараховувати: 1) процесуальні зловживання відбуваються лише через формальне

здійснення (реалізацію) суб'єктами їхніх юридичних прав чи обов'язків; 2) зловживання процесуальними правами чи обов'язками (далі – зловживання правом) завжди є умисною поведінкою; 3) унаслідок зловживання процесуальними правами чи обов'язками заподіюється шкода суспільним відносинам або ж створюється реальна загроза її настання [14, с. 33].

Зауважимо, що процесуальні кодекси містять перелік того, що може вважатись зловживанням процесуальними правами, а саме:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [15; 16].

Завершуючи надання загальної характеристики зловживання процесуальними правами, вважаємо за можливе перейти до висвітлення такого зловживання саме адвокатом (ці явища співвідносяться як загальне та часткове).

Заслуговує на увагу точка зору Л. Ізовітової щодо того, що «зловживання процесуальними правами – це фактично оксюморон. Закон або виконують, або ні. І всі без винятку процесуальні інструменти в цьому контексті є законними». Свою позицію Голова Національної асоціації адвокатів України та Ради адвокатів України підтверджує тим, що згідно з Правилами адвокатської етики (надалі – ПАЕ), у своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний виходити з переваги інтересів лише клієнта. Крім того, вони зобов'язують адвоката бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта, побоюючись погіршити стосунки з суддями [17].

Як нами було зазначено раніше, проблематика зловживання процесуальними правами адвокатом не знайшла комплексного опрацювання, проте існують певні дослідження, які можуть стати базисом для більш поглибленого висвітлення цієї проблеми. Так, на думку Н. Герасимчук, під «зловживанням процесуальними правами адвокатом» можна розуміти «встановлений слідчим суддею (судом) різновид протиправної поведінки адвоката, який полягає у прямо не забороненому законом недобросовісному та нерозумному діянні, що непропорційно перешкоджає (створює загрозу перешкоджання) досягненню завдань кримінального провадження». У той саме час, до ознак зловживання

процесуальними правами авторка зараховує: 1) прямо не заборонене законом; 2) полягає у діянні (дії або бездіяльності); 3) суперечить принципу добросовісності; 4) дисонує із принципом розумності; 5) непропорційно перешкоджає (створює загрозу перешкоджання) досягненню завдань кримінального провадження; 6) встановлений слідчим суддею (судом) [6, с. 216].

Наразі ж вважаємо за потрібне висвітлення судової практики щодо зловживання процесуальними правами адвокатом.

Так, колегія суддів Східного апеляційного господарського суду констатувала, що в судовому засіданні 11.03.2019 р. адвокат після відмови судом у задоволенні декількох клопотань (про відкладення розгляду справи, про залучення до участі у справі як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, про об'єднання чотирьох справ в одне провадження) заявив відвід колегії суддів, яка розглядає справу, який був заздалегідь виготовлений та роздрукований апелянтом. Відвід колегії було також заявлено 25.03.2019 р. після відмови судом у задоволенні клопотання апелянта про відкладення розгляду справи. З метою подальшого запобігання зловживанню адвокатом процесуальними правами, постановив окрему ухвалу та направив її до Київської обласної КДКА [18].

У свою чергу, у Постанові Касаційного адміністративного суду від 07.05.2020 р. у справі № 826/12191/18 підтримав позицію апеляційного суду щодо зловживання процесуальними правами адвокатом. Так, представник подав заяву про відвід всупереч приписам ч. 3 ст. 39 Кодексу адміністративного судочинства України більш ніж через десять днів з дня отримання останнім ухвали про відкриття провадження у справі, а також під час проведення першого судового засідання. Вказані дії представника позивача апеляційний суд обґрунтовано визнав такими, як зловживання процесуальними правами, із чим у подальшому погодились судді касаційної інстанції [19].

Зауважимо, що наявні випадки зловживання процесуальними правами адвокатом не спрямовані безпосередньо на суддю або суд. Так, відомий випадок, коли адвокат, представляючи підзахисного, подав до Одеського окружного адміністративного суду більше 70 позовних заяв із часто аналогічними вимогами до Державного бюро розслідувань та його територіального управління, розташованого у місті Миколаєві. Суд розцінив такі звернення як зловживання процесуальними правами. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (надалі – КДКА) вирішила, що дії адвоката були спрямовані не на реальний захист прав, свобод та інтересів клієнта, а були інструментом штучного створення видимості правопорушень з боку Державного бюро розслідувань та його територіального управління, чи їх посадових осіб. Дисциплінарна палата КДКА зазначила, що така юридична активність позивача та обраний ним спосіб захисту інтересів обвинуваченого у кримінальних провадженнях не відповідає вимогам чинного кримінального процесуального законодавства України і не може вплинути на процесуальні права та обов'язки клієнта в межах того чи іншого кримінального провадження.

Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури також дійшла до висновку, що дії адвоката свідчать про сутяжництво, а саме: багаторазові звернення до суду з тотожними або аналогічними позовами після вирішення

справи судом з метою домогтися нового розгляду, вдаючись до модифікації предмета чи підстави позову, вводячи нових учасників процесу тощо [20].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи проведене дослідження вважаємо за можливе запропонувати власне визначення поняття «зловживання процесуальними правами адвокатом» та виокремити додаткові його ознаки.

Отже, на нашу думку, зловживання процесуальними правами адвокатом є дії, що вчиняються адвокатом в рамках судового процесу та формально відповідають нормам процесуального закону, проте не відповідають його концептуальним ідеям, та мають на меті створити перешкоди у діяльності суду чи інших осіб.

Додатковими ознаками зловживання процесуальними правами адвокатом вважаємо: 1) особа, яка зловживає процесуальними правами має спеціальний статус – адвокат; 2) наявність процесуальних прав, якими зловживає адвокат, обумовлюється наданням ним правничої допомоги та участю у судовому процесі; 3) може мати наслідком притягнення до відповідальності не лише адвоката, а й, до прикладу, адвокатського об'єднання в якому працює адвокат (про що вже сформулась судова практика у Постанові Верховного Суду від 14.07.2022 р. у справі № 755/11559/16-ц); 4) завдає шкоду престижу всього інституту адвокатури.

Крім того, зважаючи на наявність судової практики щодо зловживання процесуальними правами, вважаємо за потрібне внесення змін до Правил адвокатської етики, а саме до ч. 1 ст. 43 виклавши її у такій редакції: «Дотримуючись принципу законності, адвокат водночас має: бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків з суддями; у випадку вчинення судом тиску на адвоката - не йти на компроміси, що суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта; послідовно дотримуватися принципу пріоритетності інтересів клієнта перед всіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом. У той саме час, не допускається зловживання процесуальними правами адвокатом».

Список використаної літератури

1. Резнікова В. В. Відповідальність учасників господарського процесу за зловживання правами та невиконання процесуальних обов'язків. Університетські наукові записки. 2017. № 63. С. 149-166. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1653.pdf>
2. Гуртова К. Деякі аспекти зловживання правом у цивільному та господарському судочинстві. Право і безпека. 2024. № 1. С. 23-30.
3. Малець М. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 433-435.
4. Базилевський С. Зловживання процесуальними правами в адміністративному процесі. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 2. С. 70-81.
5. Заборовський В. В., Стойка А. В. Зловживання цивільними процесуальними правами як форма процесуальної відповідальності: сутність та доцільність. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. Вип. 49. Т. 1. С. 155-159.
6. Герасимчук Н. Поняття та ознаки зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні. Юридичний вісник. 2021. № 2. С. 211-218.
7. Тимошенко О. А. Неприпустимість зловживання процесуальними правами в системі принципів цивільного судочинства України. Актуальні проблеми вітчизняної

- юриспруденції. 2021. № 3. С. 70-75.
8. Берназюк Я. О. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2021. Вип. 66. С. 135-141.
 9. Постанова Верховного Суду від 08.05.2018 р. у справі № 910/1873/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74221169>
 10. Постанова Верховного Суду від 22.05.2019 р. у справі № 234/3341/15-ц. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=82419646&red=100003187b58debd5dcc31cbadc5853a9fc57d&d=5>
 11. Постанова Верховного Суду від 27.07.2023 р. у справі № 910/12713/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/112545735?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
 12. Монаєнко А. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Юридична газета online. 2019. № 28-29 (682-683). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-v-administrativnomu-sudochinstvi.html>
 13. Заборовський В. В., Соханич В. М. До питань про поняття зловживання процесуальними правами. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 66-70.
 14. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 31-38.
 15. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
 16. Кодекс адміністративного судочинства від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
 17. Зловживання правами – це оксюморон, - Лідія Ізовітова. Вебсайт Національної асоціації адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/news/8528-zlovzhivannya-pravami-ce-oksyumoron-lidiya-izovitova.html>
 18. Окрема ухвала Східного апеляційного господарського суду від 25.03.2019 р. Справа № 905/945/18. URL: <http://surl.li/uforg>
 19. Берназюк Я. О. Особливості дотримання в адміністративному судочинстві принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки: Всеукраїнський семінар для суддів апеляційних та місцевих (окружних) судів (23 квітня 2021 р.) URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bernazuk_23_04_2021.pdf
 20. Адвоката позбавили ліцензії за сутяжництво. Судовий репортер. 2024. URL: <https://sudreporter.org/advokata-pozbavyly-licenziyi-za-sutyazhnyctvo/>

References

1. Reznikova V. V. (2017). Responsibility of Participants in Economic Processes for Abuse of Rights and Non-Compliance with Procedural Duties. University Scientific Notes. No. 63. pp. 149-166. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1653.pdf> [in Ukrainian].
2. Hurtova K. (2024). Some Aspects of Abuse of Rights in Civil and Economic Proceedings. Law and Security. No. 1. pp. 23-30 [in Ukrainian].
3. Malets M. (2022). Abuse of Procedural Rights in Administrative Proceedings. Legal Scientific Electronic Journal. 2022. No. 10. pp. 433-435 [in Ukrainian].
4. Bazylevskyi S. (2018). Abuse of Procedural Rights in Administrative Processes. Foreign Trade: Economics, Finance, Law. No. 2. pp. 70-81 [in Ukrainian].
5. Zaborovskyi V. V., Stoika A. V. (2018). Abuse of Civil Procedural Rights as a Form of Procedural Responsibility: Essence and Expediency. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series. Issue 49. Vol. 1. pp. 155-159 [in Ukrainian].
6. Herasymchuk N. (2021). Concept and Characteristics of Abuse of Procedural Rights by a Lawyer in Criminal Proceedings. Legal Bulletin. No. 2. pp. 211-218 [in Ukrainian].
7. Tymoshenko O. A. (2021). The Inadmissibility of Abuse of Procedural Rights in the System of Principles of Civil Procedure in Ukraine. Current Issues of Domestic Jurispru-

- dence. No. 3. pp. 70-75 [in Ukrainian].
8. Bernaziuk Ya. O. (2021). Concept and Features of the Principle of Inadmissibility of Abuse of Procedural Rights in Administrative Proceedings. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series. Issue 66. pp. 135-141.
 9. Supreme Court Ruling of May 8, 2018, in Case No. 910/1873/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74221169> [in Ukrainian].
 10. Supreme Court Ruling of May 22, 2019, in Case No. 234/3341/15-c. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=82419646&red=100003187b58debd5dcc31cbadc5853a9fc57d&d=5> [in Ukrainian].
 11. Supreme Court Ruling of July 27, 2023, in Case No. 910/12713/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/112545735?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 [in Ukrainian].
 12. Monayenko A. (2019). Abuse of Procedural Rights in Administrative Proceedings. Legal Newspaper Online. No. 28-29 (682-683). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-v-administrativnomu-sudochinstvi.html> [in Ukrainian].
 13. Zaborovskiy V. V., Sokhanich V. M. (2018). On the Issues of the Concept of Abuse of Procedural Rights. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series. 2018. Issue 53. Vol. 2. pp. 66-70 [in Ukrainian].
 14. Polyanskiy T. (2013). Abuse of Procedural Rights: Legal Means of Prevention and Possibilities for Their Improvement. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. No. 3 (74). pp. 31-38 [in Ukrainian].
 15. Economic Procedural Code of Ukraine of November 6, 1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
 16. Code of Administrative Procedure of July 6, 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
 17. Abuse of Rights is an Oxymoron, - Lidiya Izovitova. Website of the National Association of Advocates of Ukraine. URL: <https://unba.org.ua/news/8528-zlovzhivannya-pravami-ce-oksymoron-lidiya-izovitova.html> [in Ukrainian].
 18. Separate Ruling of the Eastern Commercial Court of Appeal of March 25, 2019. Case No. 905/945/18. URL: <http://surl.li/tforg> [in Ukrainian].
 19. Bernaziuk Ya. O. (2021). Features of Compliance in Administrative Proceedings with the Principle of Inadmissibility of Abuse of Procedural Rights. Abuse of Procedural and Substantive Rights: Legal Consequences: All-Ukrainian Seminar for Judges of Appellate and Local (District) Courts (April 23, 2021). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bernazuk_23_04_2021.pdf [in Ukrainian].
 20. Lawyer Deprived of License for Frivolous Litigation. Judicial Reporter. 2024. URL: <https://sudreporter.org/advokata-pozbavyly-licenziyi-za-sutyazhnyctvo> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.05.2024 р.

N. V. Dobrovolskaya, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
 Odesa I. I. Mechnikov National University
 the Department of Administrative and Commercial Law
 24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
 e-mail: dobrovolskayanina@ukr.net
 ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1933-8266>

ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS BY ADVOCATE (ON THE EXAMPLE COMMERCIAL AND ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS)

Summary

The article is devoted to the study of the problem of abuse of procedural rights by advocate on the example of commercial and administrative proceedings. The relevance of the chosen topic is substantiated and attention is drawn to the fragmentary nature of the coverage of the

indicated issues in the scientific literature. The approaches formulated in the scientific literature and judicial practice regarding the understanding of the concept of «abuse of procedural rights» are presented. there are approaches. It is suggested that abuse of procedural rights by an advocate should be understood as actions committed by a lawyer within the framework of a judicial process that formally correspond to the norms of the procedural law, but do not correspond to its conceptual ideas, and are not intended to create an obstacle in the activity of the court or other persons. We consider the following as additional signs of abuse of procedural rights by the advocate: 1) a person who abuses procedural rights has a special status – an advocate; 2) the presence of procedural rights, which are abused by the advocate, are determined by his provision of legal aid and participation in the court process; 3) may result in prosecution not only of the advocate, but also, for example, of the bar association in which the advocate works (about which judicial practice has already been formed in the decision of the Supreme Court dated 14.07.2022 in case No. 755/11559/16-ts); 4) damages the prestige of the entire institute of advocacy. It is proposed to supplement Part 1 of Art. 43 of the Rules of Advocate Ethics.

As part of our research, attention will be paid to the abuse of procedural rights by the advocate. The choice of this particular aspect of the specified issue is determined by several reasons: 1) the existence of rare cases of such abuse by advocate; 2) significant dissonance in the public consciousness, which arises due to the abuse of procedural rights by a advocate, which is due to the fact that a advocate must be a model of behavior as a representative of the legal profession and must comply not only with the current substantive and procedural legislation, but also with the Rules of Advocate Ethics; 3) creation of a significant threat to the authority of the entire institute of advocacy.

Keywords: advocate, advocacy, professional legal aid, administrative proceedings, commercial proceedings, abuse of law, abuse of procedural rights.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304873>

УДК 346.9:349.132

В. П. Попелюк, канд. юрид. наук, доцент
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра господарського права і процесу
Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна
e-mail: advokat.vp@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7415-3996>

«НЕТРАДИЦІЙНІ» ПОВНОВАЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ ЩОДО РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАНЬ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ВКЛЮЧАЮЧИ ДОСТУП ДО ПРИМІЩЕНЬ, ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ, ОПЛОМБУВАННЯ, АРЕШТ І ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА

Стаття присвячена правовому регулюванню повноважень господарських судів щодо надання дозволу на проведення перевірок, накладання арешту, вилучення документів та інформації, а також отримання доступу до приміщень і систем електронних комунікацій суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю за клопотанням Антимонопольному комітету України (далі – АМКУ) за статтею 252-1 Господарського процесуального кодексу України. Визначено, що одним із нововведень євроінтеграційних змін законодавчої бази України стала можливість господарських судів розглядати клопотання Антимонопольного комітету України щодо проведення перевірок суб'єктів господарювання, накладання арешту, вилучення документів та інформації, а також отримання доступу до приміщень і систем електронних комунікацій в справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Встановлено, що повноваження господарського суду розглядати клопотання Антимонопольного комітету України за статтею 252-1 Господарського процесуального кодексу України виконують роль судового контролю та мають стати противагою щодо зловживань з боку органів Антимонопольного комітету України.

Проаналізовано, що доступ до судової практики господарських судів щодо надання дозволу Антимонопольному комітету України на перевірку не є відкритою та не підлягає оприлюдненню в електронній формі протягом року. Відповідно аналізувати реальні результати таких євроінтеграційних законодавчих змін можливо не раніше кінця поточного чи початку наступного календарного року.

Запропоновано зміни до положень вітчизняного законодавства, а саме до Господарського процесуального кодексу України шляхом включення до повноважень судів першої інстанції в Розділ III «Позовне провадження» та виключення з повноважень апеляційних інстанцій, щоб уникати інстанційних колізій та до ч. 4 ст. 4 Закону України «Про доступ до судових рішень» у частині термінів оприлюднення ухвал про надання права Антимонопольному комітету України на перевірку з одного року на термін завершення проведення перевірки.

Ключові слова: господарський суд, Антимонопольний комітет України, економічна конкуренція, дозвіл на проведення перевірки, арешт, вилучення документів та інформації, доступ до приміщень.

Постановка проблеми. Зміни до Господарського процесуального кодексу України, що набули чинності 01 січня 2024 року, принесли нову процедуру розгляду клопотань Антимонопольного комітету України в господарських судах [1]. Зокрема, тепер господарські суди відповідатимуть за розгляд клопотань щодо проведення перевірок суб'єктів господарювання, накладення арешту, вилучення документів та інформації, а також забезпечення доступу до приміщень і систем електронних комунікацій в справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Такі «нетрадиційні» повноваження господарських судів направлені на стримування дискреційних повноважень АМКУ, який вповноважений контролювати дотримання законодавства у сфері конкуренції.

При цьому важливим є те, що впровадження такого механізму між державним органом та судом направлений на забезпечення принципу розділення влади та дотримання системи противаги у забезпеченні взаємодії між різними владними структурами.

Зазначені нововведення, як зазначено було в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення діяльності Антимонопольного комітету України» реалізовані в ході виконання статті 256 Угоди про Асоціацію, де Україна взяла на себе зобов'язання наблизити українське законодавство про конкуренцію та практику застосування до *acquis communautaire* Європейського Співтовариства. На виконання зазначеного зобов'язання в рамках проекту Twinning європейськими експертами в березні 2019 року розроблено «Порівняльно-правовий аналіз Закону України «Про захист економічної конкуренції України. Рекомендації щодо законодавчих змін» (далі - Gap Analysis), яким визначено в якій частині законодавство про захист економічної конкуренції не відповідає європейському законодавству та надано рекомендації щодо необхідних законодавчих змін для їх усунення. Gap Analysis також базувався на основі звітів ОЕСР (2008, 2016) та ЮНКТАД (2013) [2].

Разом з тим, нововведення також підкреслюють важливість забезпечення прозорості та об'єктивності у діяльності державних органів, зокрема у сфері контролю за дотриманням антимонопольного законодавства АМКУ з боку господарського суду.

Отже, дослідження цієї теми має важливе значення для розуміння певного правового балансу в динаміці розвитку державних структур, зокрема в контексті забезпечення правової стабільності та захисту економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо повноважень господарського суду розглядати клопотання Антимонопольного комітету України щодо проведення перевірок є предметом дослідження багатьох науковців, зокрема можна виділити роботи таких вчених як: М. С. Сус щодо нормативно-правового забезпечення дотримання прав суб'єктів господарювання під час проведення перевірок Антимонопольного комітету України в контексті антимонопольної реформи в Україні; М. В. Слободянюк, В. В. Хачатрян щодо особливостей функціонування Антимонопольного комітету України; М. І. Хавронюк, О. Б. Піскунова, М. М. Серебряков щодо посилення повноважень

Антимонопольного комітету України та систему стримувань з боку системи господарських судів України.

Незважаючи на актуальність теми контролю за дотриманням антимонопольного законодавства та роль господарських судів у цьому процесі, варто відзначити, що дане питання залишається малодослідженим у наукових колах. Відсутність достатнього обсягу досліджень у цій області може ускладнювати зрозуміння ефективності механізмів контролю, а також виявлення можливих проблем та шляхів їх вирішення. Така ситуація створює потребу в подальших наукових дослідженнях та аналізі, спрямованих на вивчення ролі господарських судів.

Метою статті є аналіз правового регулювання та практичної реалізації повноважень, наданих господарським судам для розгляду клопотань, що надходять від Антимонопольного комітету України. Дослідження цього механізму за статтею 252-1 Господарського процесуального кодексу України щодо розгляду клопотань Антимонопольного комітету України має важливе значення для забезпечення економічної конкуренції та законності в сфері господарської діяльності, оскільки за своєю суттю механізм направлений на стримування можливого свавілля з боку АМКУ та роль господарських судів у вирішенні подібних справ.

Виклад основного матеріалу. До «традиційних» повноважень Антимонопольного комітету України, щодо виявлення зловживань монополієм (домінуючим) становищем, контролем за концентрацією суб'єктів господарювання, захистом від недобросовісної конкуренції, нещодавно запроваджений новий порядок щодо отримання «санкції» від господарського суду на проведення перевірки суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю; доступу до приміщень, інших володінь, інших місць зберігання інформації, що перебуває у володінні та/або користуванні суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, та/або на вчинення окремих процесуальних дій, передбачених законодавством про захист економічної конкуренції, у вигляді проведення огляду, опломбовування (опечатування), накладення арешту на майно, вилучення майна.

Так, господарському суду відповідно до статті 252-1 Господарського процесуального кодексу України надано повноваження щодо розгляду клопотань Антимонопольного комітету України про надання дозволу на проведення перевірки суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, доступу до приміщень, інших володінь, інших місць зберігання інформації, що перебуває у володінні та/або користуванні суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, та/або на вчинення окремих процесуальних дій, передбачених законодавством про захист економічної конкуренції, у вигляді проведення огляду, опломбовування (опечатування), накладення арешту на майно, вилучення майна.

Такі «нетрадиційні» повноваження господарських судів щодо надання дозволу за клопотаннями Антимонопольного комітету України та новий порядок

для АМКУ дуже схожі з повноваженнями слідчого судді та повноваженнями правоохоронних органів під час досудового розслідування, але дозвіл надаватиме не слідчий суддя, як у випадку досудового розслідування у кримінальних справах, а суддя господарського суду.

Разом з тим, такий механізм реалізації нового порядку повноважень АМКУ можливий тільки після отримання дозволу господарського суду, що виключає реалізацію повноважень АМКУ на власний розсуд. Безумовно це відкриває шлях до формування нових підходів і практик, які і визначають дієвість попереднього судового контролю за діями АМКУ.

На думку І. І. Кобець це важливий кроку впровадженні ефективного механізму контролю за порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції. Нові повноваження сприятимуть підвищенню прозорості та рівності перед законом у сфері підприємництва, сприяючи створенню конкурентноспроможної та справедливої економічної системи [3].

В розрізі даного питання, доречно згадати основну мету діяльності Антимонопольного комітету України та вказати, що Антимонопольний комітет України є установою державного рівня з особливим статусом щодо забезпечення захисту конкуренції в господарській сфері та у галузі державних закупівель [4].

Як зазначають М. В. Слободянюк та В. В. Хачатрян, в умовах ринкової економіки важливою функцією держави є забезпечення контролю за збереженням конкурентних умов і розвитком конкурентного середовища на різних ринках. Антимонопольний комітет України відіграє ключову роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері конкуренції, маючи спеціальний статус [5, с. 232].

В той же час, видається доречним, що у період дії воєнного стану на території України та призупинення перевірок суб'єктів господарювання уповноваженими на це державними структурами, саме Антимонопольний комітет України має право на проведення перевірок щодо дотримання доброчесності у конкурентних відносинах, однак не можна лишати на саморегулювання такий серйозний механізм впливу на бізнес, як перевірки з боку Антимонопольного комітету України, тому доречним є законодавче закріплення важелю стримування – через контроль господарського суду, а саме: наявність судового рішення.

У своїх працях М. І. Хавронюк, О. Б. Піскунова та М. М. Серебряков вдало визначили, що посилення функцій Антимонопольного комітету України без гарантій його повної автономії та відповідальності, зокрема перед політичними силами, може призвести до опору новим законодавчим ініціативам у сфері реформування антимонопольного, антикорупційного та антиолігархічного законодавства [6, с. 125]. Також це може сприяти зростанню зловживань розширеними повноваженнями як з боку керівництва Антимонопольного комітету України, так і з боку політичних діячів, які мають можливість неконституційного впливу на роботу комітету.

З 01 січня 2024 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» (далі – Закон № 3295-IX) [7], яким внесено зміни, зокрема до Господарського процесуального кодексу України, що знайшло своє відображення у статті 252-1

«Особливості розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження за клопотаннями Антимонопольного комітету України, територіального відділення Антимонопольного комітету України».

Відповідно до нововведень, підставами для подання Антимонопольним комітетом України, або його територіальним відділенням клопотання суду про надання дозволу на проведення перевірки є наявність хоча б однієї з таких обставин: розгляд заяв суб'єктів господарювання, громадян, об'єднань, установ, організацій про порушення їх прав унаслідок дій чи бездіяльності, визначених законодавством про захист економічної конкуренції як порушення законодавства; подання органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; безпосереднє виявлення органами, посадовими особами Антимонопольного комітету України, або його територіального відділення ознак порушення законодавства про захист економічної конкуренції; розгляд справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; потреба в перевірці інформації, отриманої у зв'язку із здійсненням державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Варто додати, що у клопотанні щодо проведення процесуальних дій, таких як опломбування, накладення арешту на майно та вилучення майна, також зазначаються документи, предмети та інші носії інформації, системи електронних комунікацій, місця зберігання інформації, приміщення та інші володіння, щодо яких подається клопотання. Крім того, до клопотання додаються копії документів, що підтверджують підстави для проведення перевірки чи окремих процесуальних дій. Суд розглядає клопотання у спрощеному порядку без повідомлення учасників справи, використовуючи матеріали, що вже є у справі. Згідно з клопотанням Антимонопольного комітету України або з власної ініціативи суду, справа розглядається в судовому засіданні з обов'язковим викликом представників Антимонопольного комітету України або його територіального відділення.

Господарський суд може розглядати клопотання в спрощеному порядку без повідомлення сторін про матеріали, що вже є у справі. Після розгляду клопотання суд може прийняти рішення про залишення його без розгляду, часткове або повне задоволення, або відмову. Якщо клопотання залишається без розгляду, його можна подати повторно після виправлення недоліків.

Суд може відмовити у задоволенні клопотання, якщо не було достатньо обґрунтованих підстав для проведення перевірки або виконання інших дій, зазначених у клопотанні. Рішення суду щодо клопотання може бути оскаржено протягом п'яти днів, проте це не призводить до призупинення його виконання.

Важливо відзначити, що рішення суду про задоволення часткове або повне клопотання не оприлюднюється до завершення відповідних процесуальних дій, зазначених у рішенні.

Відповідно такі перевірки повинні бути попередньо дозволені господарським судом, а органи Антимонопольного комітету України мають кожного разу наводити достатнє обґрунтування необхідності проведення перевірок та здійснення вказаних вище процесуальних дій, аби останні могли бути дозволені судом.

У розрізі цього твердження варто звернути увагу на думки М. С. Суса, котрий стверджує, що необхідність отримання попереднього дозволу господарського суду на проведення перевірок суб'єктів господарювання в теорії має запобігати необґрунтованому втручання органів Антимонопольного комітету України в операційну діяльність суб'єктів господарювання та більшою мірою сприяти забезпеченню дотримання їхніх прав ніж коли господарські суди продовжували б здійснювати лише *ex post* контроль за законністю перевірок органів Антимонопольного комітету України та їхніх процесуальних дій [8, с. 151]. Як буде реалізований такий механізм в аспекті забезпечення дотримання прав суб'єктів господарювання на практиці продемонструє час, оскільки по мірі використання органами Антимонопольного комітету України наданого інструментарію продемонструє проблемні аспекти нового правового регулювання проведення перевірок та окремих процесуальних дій.

Незважаючи на вищевказані позитивні моменти і те, що обґрунтування прийняття такого законопроекту було представлено, як виконання зобов'язань України перед ЄС, наявні певні процесуальні зауваження, які можуть виникнути саме на стадії правозастосування.

Перш за все, це питання інстанційності, оскільки стаття 252-1 має назву «Особливості розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження за клопотаннями Антимонопольного комітету України, територіального відділення Антимонопольного комітету», але внесена в Розділ IV «Перегляд судових рішень», що є нелогічним і породжує багато питань, наприклад: підсудності (територіальної юрисдикції) клопотань та за якими критеріями її визначати, чи за місцезнаходженням територіального органу АМКУ чи за місцезнаходженням майна, чи за місцезнаходженням суб'єкта перевірки. Далі, оскільки клопотання не є позовом, то не визначене коло учасників та їх права. Також виникають питання щодо правомірності втручання у право «мирного володіння» за ст. 1 Першого протоколу ЄКСПЛ та питання порядку оскарження ухвал.

Окремо варто зауважити про «закритість» ухвал господарських судів про надання відповідних дозволів. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про доступ до судових рішень», обмеження доступу до офіційного веб-порталу судової влади України є обґрунтованим лише в разі необхідності захисту інформації, яка за рішенням суду підлягає конфіденційності у разі розгляду справи на закритому засіданні. Публічний доступ до рішень про дозвіл на перевірку забезпечується через один рік після їх реєстрації [9].

В зв'язку з цим, виникають ризики з точки зору довіри громадськості при наявності недостатньої прозорості і відкритості в діяльності АМКУ. Однак такий підхід може мати й свої недоліки. Наприклад, він може спричинити затримки у розгляді клопотань Антимонопольному комітету України, що, у свою чергу, може вплинути на ефективність антимонопольного контролю.

З іншого боку, обмеження доступу до ухвал господарського суду щодо надання Антимонопольному комітету України права на перевірку може бути кроком у напрямку забезпечення більшої контрольованості і обґрунтованості дій органів влади.

Так, на думку Д. Попкова, закладена Законом № 3295-IX ідея забезпечення ефективності реалізації «санкціонованих» судом заходів через швидкість та

утаємниченість від «підозрюваних» суб'єктів (через заборону оприлюднення у ч. 9 ст. 252-1 ГПК) своїм зворотнім боком має відступ від засадничих принципів господарського процесу – диспозитивність та змагальність, що має компенсуватися застосуванням підвищеного стандарту доказування (так, як цей підхід запроваджено, наприклад, відносно вирішення питання щодо можливості постановлення ухвали про відкриття провадження у такій справі) та вимогливості щодо безсумнівності і повноти доказів, поданих разом із клопотанням [10].

Щодо сприйняття таких нових повноважень самими суддями господарських судів, то саме тут варто вказати на перші недоліки такої євроінтеграції, адже судді не мають належного досвіду та практики, що неодмінно призведе до певних недоліків та, можливо, прямих порушень нормативних актів, що стосуються таких нововведень.

Так, під час круглого столу «Актуальні питання розгляду господарськими судами справ за участю органів Антимонопольного комітету України: новели законодавства», організованого Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду України було резюмовано, що введення таких функцій у суди господарської юрисдикції є новим кроком, який вимагає обговорення серед суддів [11].

Визнаючи актуальність даного питання важливо зазначити, що судова система господарських судів не має досвіду щодо розгляду зазначених справ, що створює додатковий тиск на суддів і безумовно приведе до використання в практиці положень Конституції України та рішень Європейського Суду з прав людини, які нерозривно пов'язані з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Загалом розвиток правового регулювання в частині подальшої гармонізації українського законодавства з європейським, прийняття нових законів та аналіз вже існуючих на предмет відповідності правилам конкуренції, є обов'язковим. Водночас удосконалення потребує правове забезпечення процесуальної реалізації вказаного механізму.

Висновки і пропозиції. Повноваження Антимонопольного комітету України порівнюються з функціями правоохоронних органів у проведенні досудових розслідувань, що, в свою чергу, привело до розширення повноважень господарських судів, до якого господарські суди явно не готові. Проте, довіра бізнесу до роботи господарських судів України, у даному питанні буде залежати від того, як ці повноваження будуть застосовуватися. Наразі немає інформації про звернення Антимонопольного комітету України до господарського суду для отримання дозволу на проведення виїзних перевірок, оскільки нові повноваження діють лише декілька місяців. Однак, очевидно, що Антимонопольний комітет України активно готується до застосування цих нових можливостей, тому такі звернення можна очікувати найближчим часом.

У контексті цих змін важлива роль господарського суду, оскільки судді тепер мають нові повноваження, які відкривають шлях до формування нових підходів і практик. Це може бути ключовим для забезпечення ефективного судового контролю за діями Антимонопольного комітету України та збереження балансу між захистом прав не тільки суб'єктів господарювання і й ефективному виконанню функцій антимонопольного органу.

З огляду на це, потребує удосконалення процесуальне законодавство щодо внесення відповідних змін та конкретизації інших положень. Зокрема, щодо включення ст. 252-1 до Розділу III «Позовне провадження» Господарського процесуального кодексу України та внесення змін до ч. 4 ст. 4 Закону України «Про доступ до судових рішень» у частині термінів оприлюднення ухвал про надання права Антимонопольному комітету України на термін завершення перевірки.

Список використаної літератури

1. Господарський процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст. 56). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення діяльності Антимонопольного комітету України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5431&conv=9>.
3. Кобець І. І. АМКУ має нові повноваження: до чого готуватися бізнесу? URL: <https://lcf.ua/thought-leadership/litigation/amku-maye-novi-povnovazhennya-do-chogo-gotuvatisya-biznesu/>.
4. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 року № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>.
5. Слободянюк М. В., Хачатрян В. В. Особливості функціонування Антимонопольного комітету України. Миколаївський національний університет імені В. О Сухомлинського. 2016. № 14. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/48.pdf>
6. Хавронюк М. І., Піскунова О. Б., Серебряков М. М. Біла книга антиолігархічної реформи. Київ: ФОП Буря О. Д., 2023. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Bila_knyga_antyoligarhichnoyi_reformy.pdf
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України: Закон України від 09.08.2023 року № 3295-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3295-20#Text>
8. Сус М. С. Нормативно-правове забезпечення дотримання прав суб'єктів господарювання під час проведення перевірок Антимонопольного комітету України в контексті антимонопольної реформи в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. № 81. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300559/292825>.
9. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 року № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>.
10. Попков Д. І. Ефективний судовий контроль за дискреційними повноваженнями АМКУ: чи існують ризики «легалізації свавілля» за умов недостатньої правової визначеності. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/288471-efektivniy-sudoviy-kontrol-zadiskreitsynimi-povnovazhenniami-amku-chi-isnyuyut-riziki-legalizatsiyi-svavillya-zatumov-nedostatnoyi-pravovoyi-viznachenosti>.
11. Офіційний сайт Верховного Суду України. У КГС ВС обговорили актуальні питання розгляду господарськими судами справ за участю органів Антимонопольного комітету України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1565333/>.

References

1. Commercial Procedure Code of Ukraine of November 06, 1991, No. 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>. [in Ukrainian].
2. Explanatory note to the draft Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts on Improving the Activities of the Antimonopoly Committee of Ukraine”. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5431&conv=9>. [in Ukrainian].

3. Kobets I. The AMCU has new powers: what should businesses prepare for? URL: <https://lcf.ua/thought-leadership/litigation/amku-maye-novi-povnovazhennya-do-chogo-gotuvatisya-biznesu/> [in Ukrainian].
4. On the Antimonopoly Committee of Ukraine: Law of Ukraine of 26.11.1993, No. 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text> [in Ukrainian].
5. Slobodianiuk M. V., Khachatryan V. V. (2016). Features of the functioning of the Antimonopoly Committee of Ukraine. Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi, № 14. P. 232-234. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/48.pdf>. [in Ukrainian].
6. Khavroniuk M. I., Piskunova O. B., Serebriakov M. M. (2023). White Paper on Anti-Oligarchic Reform. Kyiv: FOP. Burya OD. 198 p. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Bila_knyga_antyoligarhichnoyi_reformy.pdf. [in Ukrainian]
7. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Legislation on the Protection of Economic Competition and the Activities of the Antimonopoly Committee of Ukraine: Law of Ukraine of 09.08.2023 No. 3295-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3295-20#Text>. [in Ukrainian].
8. Sus M. S. (2024). Legal Framework for ensuring observance of rights of undertakings during inspections of The Antimonopoly Committee of Ukraine in the context of antimonopoly reform in Ukraine. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. № 81. P. 151-159. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300559/292825>. [in Ukrainian].
9. On access to court decisions: Law of Ukraine of 22.12.2005 No. 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> [in Ukrainian].
10. Popkov D. I. Effective judicial control over the discretionary powers of the AMCU: are there risks of “legalization of arbitrariness” in the conditions of insufficient legal certainty? URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/288471-efektivniy-sudoviy-kontrol-za-diskretyynimi-povnovazhenniami-amku-chi-isnuyut-riziki-legalizatsiyi-svavillya-za-umov-nedostatnoyi-pravovoyi-viznachenosti> [in Ukrainian].
11. Official website of the Supreme Court of Ukraine. The CGS of the Supreme Court discussed topical issues of consideration by economic courts of cases involving the bodies of the Antimonopoly Committee of Ukraine. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1565333/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 10.05.2024 р.

V. P. Popeliuk, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
National University «Odesa Law Academy»
the Department of Economical Law and Procedure
23 Fontanska Rd, Odesa, 65009, Ukraine
e-mail: advokat.vp@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7415-3996>

**«NON-TRADITIONAL» AUTHORITIES OF COMMERCIAL COURTS
REGARDING THE CONSIDERATION OF PETITIONS OF THE
ANTIMONOPOLOGY COMMITTEE OF UKRAINE FOR THE GRANT OF
PERMISSIONS FOR INSPECTIONS OF BUSINESS ENTITIES, INCLUDING
ACCESS TO THE PREMISES, INSPECTION, SEALING, AREAS
STATEMENT AND EXTRACTION OF PROPERTY**

Summary

The article is devoted to the legal regulation of the powers of commercial courts regarding the granting of permission to carry out inspections, imposing arrests, seizing documents and information, as well as obtaining access to the premises and electronic communications systems of business entities, associations, authorities, local self-government bodies, administrative and economic bodies management and control at the request of the Antimonopoly Committee of

Ukraine (hereinafter - AMCU) according to Article 252-1 of the Economic Procedure Code of Ukraine.

It was determined that one of the innovations of the European integration changes to the legislative framework of Ukraine was the possibility of commercial courts to consider petitions of the Antimonopoly Committee of Ukraine regarding inspections of business entities, imposing arrests, seizing documents and information, as well as obtaining access to premises and electronic communications systems in cases of violations legislation on the protection of economic competition.

It was established that the powers of the commercial court to consider petitions of the Antimonopoly Committee of Ukraine under Article 252-1 of the Economic Procedural Code of Ukraine fulfill the role of judicial control and should become a counterweight to abuses by the bodies of the Antimonopoly Committee of Ukraine. It was analyzed that access to the judicial practice of commercial courts regarding the granting of permission to the Antimonopoly Committee of Ukraine for inspection is not open and is not subject to publication in electronic form during the year. Accordingly, it is possible to analyze the real results of such European integration legislative changes no earlier than the end of the current or the beginning of the next calendar year.

Changes are proposed to the provisions of domestic legislation, namely to the Commercial Procedure Code of Ukraine by including them in the powers of first instance courts in Section III «Claim Proceedings» and excluding them from the powers of appellate bodies in order to avoid instance conflicts and to part 4 of Art. 4 of the Law of Ukraine «On Access to Court Decisions» regarding the terms of publication of resolutions granting the right to the Antimonopoly Committee of Ukraine for inspection from one year to the date of completion of the inspection.

Keywords: commercial court, Antimonopoly Committee of Ukraine, economic competition, permission to carry out inspection, arrest, seizure of documents and information, access to premises.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304874>

УДК 346.1

О. В. Серт, аспірант, адвокат

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Навчально-науковий інститут права

Кафедра економічного права та економічного судочинства

вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

e-mail: sertoleksandr@gmail.comORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-3882-8813>

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ОДНОРІВНЕВОЇ СТРУКТУРИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ТА ІСТОРИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЙОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджуються тенденції появи інституту однорівневої структури корпоративного управління в корпораціях, що діяли на території України, шляхом вивчення та аналізу законодавчих актів і релевантних наукових досліджень. Метою статті є дослідження тягlosti історичного процесу становлення інституту однорівневої структури корпоративного управління на теренах України. У статті сформульовано висновок, що поява однорівневої структури корпоративного управління відбулася в той саме момент, коли в структурі управління корпорацією вперше сполучилося дві обставини: 1) відділення участі (володіння акціями) від контролю; 2) поєднання функцій управління та контролю в одному колегіальному органі, що мав, здебільшого, назву «рада директорів». Автором виснувається, що формування колегіального органу управління в корпораціях на теренах України є давньою традицією, в той час як формування колегіального органу управління і контролю не відбувалось ніколи аж до прийняття 27.02.2022 р. Закону України № 2465-ІХ «Про акціонерні товариства». У статті аналізується історичний розвиток та переосмислення корпоративних відносин, що здійснювався під впливом французького права, який був обтяжений небажанням уряду Російської імперії дозволити інкорпорацію поза межами контролю держави, а згодом – непослідовною політикою радянської влади в сфері корпоративного права. Автором досліджено історичний розвиток норм про корпоративне управління, що здійснювався під впливом німецького права, та діяли в Австро-Угорській імперії, згодом Польщі, які поширювали певний час свій законодавчий вплив на територію України. Після відновлення незалежності України 24.08.1991 р. національне корпоративне право послугоувалось як забезпеченням права учасників (акціонерів) на інкорпорацію, так і визначенням меж правосуб'єктності корпорацій, що й становило у сукупності підстави для акцептування в 2022 р. однорівневої структури корпоративного управління. Ключовою характеристикою національних правових норм про однорівневу структуру корпоративного управління автор вважає беззаперечне акцептування непритаманного українському праву інституту в тому його вигляді, в якому він був оформлений в ряді країн Західної Європи.

Ключові слова: рада директорів, акціонерне товариство, товариство з обмеженою та додатковою відповідальністю, підприємство.

Постановка проблеми. Лише в результаті прийняття 27.02.2022 р. Закону України № 2465-ІХ «Про акціонерні товариства» в національному праві вперше

з'явився інститут однорівневої структури корпоративного управління (стаття 4, розділ VIII) [1]. В редакції вказаного Закону було змінено Цивільний кодекс України (стаття 160) [2]. Вперше положеннями національного законодавства було обмежено право загальних зборів учасників (акціонерів) в акціонерному товаристві продовжувати утримувати за собою функцію контролю (пункт 6 Прикінцевих та перехідних положень, частина третя статті 4, стаття 69) [1]. Зазначені норми національного права остаточно відділили участь (володіння акціями, часткою) від контролю в акціонерних товариствах, а учасники (акціонери) на підставі них можуть самостійно обирати форму реалізації такого відділення – однорівнева чи дворівнева структури корпоративного управління. Подальше удосконалення законодавства в частині регулювання можливості обрання учасниками підприємства однорівневої структури корпоративного управління проявилось у зміні Законом № 3587-IX від 22.02.2024 р. Господарського кодексу України (стаття 65) [3]. Інститут однорівневої структури корпоративного управління є новим для правової системи України, а його імплементація відбувається, також, в контексті осмислення як його сутності, так і тяглості історичного процесу його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки у вітчизняній правовій науці приділено достатньо уваги корпоративним відносинам (Г. Ю. Смірнов, В. І. Цікало, І. В. Лукач, Ю. М. Жорнокуй та ін.), господарській компетенції органам корпорації (О. В. Гарагонич, А. В. Смітюх, О. Р. Кібенко та ін.), корпоративному управлінню (І. В. Спасибо-Фатеева, Л. В. Сіщук та ін.). Що стосується дослідження інституту однорівневої структури корпоративного управління, його ознак та сутності, процесу та історичних тенденцій його становлення на теренах України, то це залишається поза увагою науковців, що зумовлює необхідність у подальших наукових пошуках.

Метою статті є дослідження тяглості історичного процесу становлення інституту однорівневої структури корпоративного управління на теренах України.

Виклад основного матеріалу. Учасники (акціонери), створюючи корпорацію, формують також систему її органів, яка становить структуру корпоративного управління [4, с. 165]. Під терміном «корпорація» І. В. Спасибо-Фатеева та О. В. Гарагонич розуміють будь-які господарські товариства, у яких статутний капітал поділяється на частки, їхні учасники (акціонери) мають права на частину прибутку товариства, на участь та голосування на загальних зборах учасників (акціонерів), тобто це будь-які господарські товариства, щодо яких у їхніх учасників (акціонерів) виникають корпоративні права [5, с. 85; 6, с. 29]. Ми використовуємо термін «корпорація» саме у такому його значенні.

Органи втілюють господарську компетенцію корпорації. Під терміном «господарська компетенція» ми розуміємо сукупність усіх прав та обов'язків, якими наділяється корпорація (її органи), для участі в цивільних правовідносинах, а ці права та обов'язки виникають із самого факту створення корпорації (формування її органів) [4, с. 165]. І. П. Жигалкін характеризує загальні збори учасників (акціонерів) як орган, що реалізовує волеутворюючу функцію корпорації, виконавчий орган – як орган, що здійснює управлінські та організаційні функції, а наглядову раду – як орган, що втілює функцію контролю

[7, с. 108]. На нашу думку, загальні збори учасників (акціонерів) здійснюють обмежену волеутворюючу функцію корпорації, делегуючи їй, як і функції управління та контролю, органам, які вони створюють в рамках обраної ними структури корпоративного управління [4, с. 166].

Однорівнева структура корпоративного управління неможлива без створення в корпорації колегіального органу, що здебільшого називається радою директорів, який поєднує в собі функції управління і контролю, делеговані такому органу учасниками (акціонерами). При цьому, історичний розвиток колегіального органу управління є набагато довшим за історичний розвиток колегіального органу, що поєднує в собі управління і контроль одночасно, але розвиток першого зумовив становлення другого. Поява однорівневої структури корпоративного управління відбулася в той саме момент, коли в структурі управління корпорацією вперше сполучилося дві обставини: 1) відділення участі (володіння акціями) від контролю; 2) поєднання функцій управління та контролю в одному колегіальному органі, що мав, здебільшого, назву «рада директорів». Появі такого моменту обов'язково має передувати забезпечення процедури інкорпорації (створення корпорації як об'єднання майна її учасників (акціонерів) з метою спільної діяльності) та розділення інтересів учасників (акціонерів) із інтересами корпорації.

Після французької революції Цивільний кодекс Наполеона 1804 р. формально визнав можливість інкорпорації, а Торгівельний кодекс Наполеона 1807 р. детально встановив правила про діяльність корпорацій [8, с. 6]. Перше законодавче закріплення акціонерних товариств відбулось у Торгівельному кодексі Наполеона 1807 р. [9, с. 35-36]. Корпорації більше не могли бути представленими своїми власниками [8, с. 6]. Волеутворююча функція в корпораціях могла бути реалізована лише загальними зборами учасників (акціонерів), схвалення органів влади вже не вимагалось для створення корпорацій, однак іще зберігалось для завершення процесу їх заснування [10, с. 223]. Функція управління делегувалася загальними зборами учасників (акціонерів) директорам (агентам) на ознаках тимчасовості та можливості їх відсторонення [10, с. 224]. Це правило стало догмою у Франції та за її межами, застосовується сучасним правом України. Згодом, в 1867 р. Франція змінила більшу частину норм про корпоративне управління в сторону більшого розширення прав учасників (акціонерів) [10, с. 225; 11, с. 348]. Таким чином, французьке корпоративне право у XIX столітті поступово розвинуло однорівневу структуру корпоративного управління.

Корпоративне право Пруссії у 1843 р. під впливом Торгівельного кодексу Наполеона 1807 р. також дозволило інкорпорацію акціонерних корпорацій, залишивши право уряду затверджувати статутні документи та узгоджувати із учасниками (акціонерами) їхній зміст, а функція контролю за органом управління все іще була невіддільною від загальних зборів учасників (акціонерів) [11, с. 345-347]. На противагу французьким правилам, після об'єднання Німеччини німецьке корпоративне право Законом про компанії 1870 р. визнало необхідним встановлення саме дворівневої структури корпоративного управління в корпораціях, а Закон про компанії 1884 р. заборонив одній і тій же особі бути в наглядовій і управлінській радах однієї корпорації, розширив та захистив права учасників (акціонерів) [11, с. 350-352, 357].

Отже, XIX століття стало періодом свободи інкорпорації, держави (уряди) поступово відмовлялись від своїх повноважень затверджувати статутні документи, перебирати на себе всю повноту, або навіть частину, волеутворюючої функції корпорацій, також захистили законодавчо права учасників (акціонерів). В XIX столітті відбулись суттєві зміни в економіці – будівництво великих промислових підприємств, чому дуже сприяв розвиток залізниці, а на порозі XX століття відбувався поступовий, але стрімкий процес укрупнення виробництва – об'єднання численних малих мануфактур у великі заводи [12, с. 1253]. О. В. Гарагонич період кінця XIX – початку XX століть характеризує як процес поступового перетворення акціонерних корпорацій із об'єднання осіб в об'єднання капіталів [13, с. 51]. Х. Велс дуже влучно характеризує основний злам в дискусії про корпоративне управління, який відбувся на початку XX століття, стверджуючи, що в ході суттєвих змін в економіці та промисловості відбувся колосальний ріст кількості міноритарних учасників (акціонерів), які виявилися безсилі у своєму впливі на управління корпораціями, навіть якщо вони цього бажали, а це, в свою чергу, породило розуміння, що якщо володіння часткою (акціями) розмивається, учасники (акціонери) не можуть більше контролювати корпорації, а ці функції виконують директори (агенти), то інтереси учасників (акціонерів) та директорів (агентів) не співпадають [12, с. 1255].

Історичний розвиток норм про корпоративне управління у Франції та Німеччині мав безпосередній вплив на правове становище корпорацій, що діяли на теренах України, яка в XIX та на початку XX століття була розділена між Російською та Австро-Угорською імперіями. В корпораціях, що здійснювали свою господарську діяльність на цих територіях, вже формувалися колегіальні органи управління, які мали різну господарську компетенцію, а безпосередньою причиною різниці в компетенції стало те, що на російське дореволюційне корпоративне законодавство вплив мало здебільшого французьке право, а австро-угорське було сформоване під впливом німецького права [14, с. 224].

Російська дореволюційна законодавча техніка так і не створила визначення «юридична особа» [15, с. 21]. Також, російське дореволюційне корпоративне право, що розвивалось під впливом Торгівельного кодексу Наполеона 1807 р., не впровадило в цілому тих змін, що відбулись у Франції в 1867 р., тобто наявність колективного органу управління («рада директорів») в російських дореволюційних корпораціях не запроваджувало в таких корпораціях однорівневої структури корпоративного управління, так само як і, відповідно, непритаманної французькому праву того часу дворівневої. Корпоративна реформа 1901 р. в Російській імперії мала обмежений вплив на корпорації в цілому, проте дещо зміцнила права учасників (акціонерів) та усунула банкірів із колективного органу управління [16, с. 449]. Правова ситуація в Російській імперії була такою, що ні дворівнева, ні однорівнева структури корпоративного управління не були сформованими, колегіальний орган корпорацій реалізовував лише функцію управління, не поєднував в собі функції управління та контролю, до складу ради могли входили учасники (акціонери), а волеутворююча функція корпорацій була обмежена самою державою, яка могла затвердити статутний документ, структуру корпоративного управління та мету діяльності корпорації, або відмовити у такому затвердженні. Більше того, держава могла перебрати на себе

всю повноту волеутворюючої функції, відмовивши у пролонгації статутного документу, що призводило до припинення існування корпорації. Так, для прикладу, Російсько-американська акціонерна компанія припинила своє існування в 1862 р. лише через те, що уряд Російській імперії відмовив її учасникам (акціонерам) в продовженні дії статутного документу [17].

Правова ситуація в Австро-Угорській імперії склалася іншою, законодавство дозволяло вести господарську діяльність численним корпораціям, а система корпоративного управління акціонерних корпорацій, відповідно, була суто дворівневою, що узгоджувалось із акцептованими правилами німецького права. Також, лише в корпораціях Австро-Угорської імперії, що діяли на території України, під впливом німецького права оформилось відділення участі (володіння акціями, часткою) від контролю шляхом відділення функцій управління та контролю від загальних зборів до двох самостійних та незалежних одне від одного органів – правління (ради директорів) та наглядової ради.

Цивільне законодавство періоду національних визвольних змагань українців 1917-1922 рр. не встановлювало норм про систему корпоративного управління юридичних осіб. У чотирьох прийнятих Центральною Радою Універсалах та в Конституції Української Народної Республіки 1918 р. економічні права не проголошувалися та не регулювалися [18, с. 185]. Також, всі закони і постанови, що не скасовані «законами і постановами Української Центральної Ради», продовжили свою дію і надалі (розділ 2, стаття 1) [19].

Після жовтневої революції 1917 р. більшовики націоналізували майно всіх акціонерних товариств, що знаходились на підконтрольній їм території, та визнали його власністю держави [20, с. 18]. Націоналізація майна корпорацій, їхня ліквідація, призначення комісій з ліквідації здійснювалась більшовиками протягом тривалого часу численними декретами, проте саме 14.12.1917 р. є датою, з якої всі вони мали вважатися націоналізованими [21, с. 400-402, 405]. Однак, відповідні рішення більшовиків в правовому сенсі не призвели до завершення юридичного існування корпорацій, які продовжували свою відокремлену діяльність на непідконтрольній більшовикам території та за кордоном, здійснюючи всю повноту функцій управління і контролю, а також волеутворюючу функцію через органи, створені за правом Російської імперії, які зберегли свою господарську компетенцію. П. Воль вказував, що після рішень більшовиків про націоналізацію майна корпорацій перед судами інших країн неодноразово поставало два важливих правових питання: (1) чи перестали існувати акціонерні корпорації старого права Російської імперії, втративши статус юридичних осіб? (2) хто має право власності після націоналізацій на власність цих корпорацій, що знаходиться за кордоном? [21, с. 385]. Для прикладу, розглядаючи справу за позовом страхової компанії з Російської імперії до американського банку Апеляційний суд Штату Нью-Йорк виснував (січень 1925 р.), серед іншого, що органи старого акціонерного товариства, які були створені за правом Російської імперії, мають вважатися належними, а рішення загальних зборів учасників (акціонерів), які проводяться за кордоном, мають вважатися дійсними, відтак, справа була розглянута по суті позову [21, с. 388-389].

Тяглість розвитку німецької дворівневої корпоративної системи управління була продовжена і в корпораціях, що діяли на території України, яка опинилась

під польською окупацією з 1921 р. до 1939 р. Дворівнева структура управління була передбачена як обов'язкова Кодексом про торгівельні компанії Польщі (Торгівельний кодекс) 1934 р. [22, с. 377].

В умовах радянської окупації та існування УРСР 1922-1991 рр. українське радянське корпоративне право відхилилось від капіталістичних країн та створило повністю дивергентну систему. Першим законодавчим актом в період УРСР з 1922 р. по 1991 р., який визначив поняття «юридична особа», став Цивільний кодекс УРСР від 16.12.1922 р. [23, с. 22]. Із системного аналізу статей 348, 338-339, 349-357, 360-361 розділу X Цивільного кодексу УРСР від 16.12.1922 р. у їхньому правовому взаємозв'язку ми вважаємо, що українське радянське законодавство вперше формувало неприбуткову на більшій території України до цього дворівневу структуру корпоративного управління акціонерних товариств, зокрема через створення правління щонайменше із трьох членів – директорів (стаття 354), якому загальними зборами делегується функція управління (стаття 357), а також через створення ревізійної комісії з трьох або більше учасників (акціонерів), якій загальними зборами делегується функція контролю (стаття 360) [24]. В Цивільному кодексі УРСР від 16.12.1922 р. містилось фактичне закріплення можливості загальними зборами акціонерів передбачити статутом створення такого органу як «рада» та наділити його компетенцією «для загального управління справами товариства» (стаття 361) [24]. Вважаємо, що формулювання «кількість членів ради, порядок обрання їх, обов'язки, які покладаються на раду і порядок її діяльності передбачається статутом», яке використано у статті 361 Цивільного кодексу УРСР від 16.12.1922 р., допускає висновок, що такій раді було можливим загальними зборами учасників (акціонерів) делегувати волеутворюючу функцію. Цей наш висновок підкріплюється також і змістом статті 321-3 Цивільного кодексу УРСР в редакції від 31.10.1927 р. (Закону УРСР № 58-59), що стосується можливості створення в товаристві з обмеженою відповідальністю ради товариства, яка «може бути встановлена як орган, що замінює загальні збори учасників товариства, або як орган, що діє поруч з загальними зборами» [24]. До того ж, поєднання функцій ревізійної комісії із функціями правління не передбачалось, оскільки саме за загальними зборами, або радою у разі її створення, залишалась функція контролю у разі відсутності ревізійної комісії [24].

Після згортання НЕПу, затвердження 17.08.1927 р. Положення про акціонерні товариства більшість акціонерних корпорацій перетворено на трести, а ті, що залишились за назвою акціонерними, перестали бути такими за своєю суттю, стали унітарними державними підприємствами [20, с. 19]. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. взагалі виключив із українського радянського законодавства норми про систему корпоративного управління юридичних осіб, а лише визначив органи юридичних осіб, як такі, що створюються задля набуття юридичними особами цивільних прав та обов'язків, повноваження яких визначаються статутом або положенням (стаття 29) [25]. В подальшому, шляхом прийняття 26.05.1988 р. Закону СРСР № 8998-11 «Про кооперацію в СРСР» загальне радянське право встановило дворівневу структуру корпоративного управління в коопераціях: волеутворюючу функцію здійснюють загальні збори, функцію управління – правління або голова кооперативу, а функцію контролю – ревізійна комісія або ревізор (стаття 14) [26].

З моменту відновлення незалежності України 24.08.1991 р. тривалий час національне корпоративне право розвивало лише норми про дворівневу структуру корпоративного управління. Так, Законом України № 1576-XII «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. у першій його редакції розділялись повноваження виконавчих та контролюючих органів, а статтею 46 було передбачено можливість створення ради акціонерного товариства (спостережної ради), що здійснює контроль за діяльністю його виконавчого органу [27]. Законом України № 1576-XII «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. у його редакції від 22.01.1998 р. вперше було законодавчо прописано обов'язок акціонерним товариствам щодо створення спостережної ради, якщо в такому товаристві понад 50 акціонерів (частина друга статті 46), а також передбачено, що питання, віднесені статутом акціонерного товариства до виключної компетенції спостережної ради, не можуть бути передані на вирішення виконавчих органів товариства (частина четверта статті 46) [27]. Цивільним кодексом України від 16.01.2003 р. у його першій редакції було передбачено можливість створення наглядової ради акціонерного товариства (стаття 160), а зміст законодавчих положень кодифікованого акту не розширював ті, що вже існували на той час в спеціальному законі [2]. Також, цим кодексом у його першій редакції було передбачено обов'язок делегування засновниками установи функції управління правлінням, а функції контролю – наглядовій раді (стаття 101) [2].

Постановою Національного банку України від 28.03.2007 р. № 98 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України» передбачалось, що заміна дворівневої структури органів управління в банку на однорівневу є ризиком, що пов'язаний з процесом визначення прав та обов'язків правління банку, щодо якого банк має вживати заходів для його запобігання (пункт 1.3. глави 1 розділу V) [28]. Проте, сукупний аналіз змісту всієї вказаної постанови № 98, в тому числі, в частині її співвідношення із чинними на той час нормами права, дає змогу нам виснувати, що у формулюванні «однорівнева структура органів» мала на увазі відсутність в банках наглядової ради, що означало б збереження функції контролю за загальними зборами, а така структура управління не може вважатись однорівневою за своєю суттю, тобто у постанові № 98 було використано некоректну законодавчу техніку.

Законом України № 514-VI «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. у його першій редакції обов'язок щодо створення наглядової ради встановлювався для товариств, у яких десять і більше учасників (акціонерів), а сама наглядова рада визначалась як орган, що здійснює захист прав акціонерів товариства (стаття 51) [29]. Цим же Законом у його редакції від 17.06.2018 р. обов'язок щодо створення наглядової ради встановлювався також для всіх публічних акціонерних товариств та банків (частина друга статті 51), доповнювалось законодавче регулювання в сфері посилення прозорості діяльності наглядової ради (стаття 51-1) [29]. Законом України № 2275-VIII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р. у його першій редакції передбачалось право учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю на створення наглядової ради як органу, якому загальні збори учасників можуть делегувати свої повноваження, крім тих, що віднесені до виключної компетенції зборів (стаття 38) [30].

Тривалий час в Україні поєднання функцій наглядової ради із функціями виконавчого органу не допускалось, адже закон визначав, що у товариствах, у яких не створено наглядову раду, її функції виконують загальні збори учасників (частина друга статті 51 Закону № 514-VI у його редакції від 17.06.2018 р.) [29]. Ситуація почала змінюватись із посиленням співпраці України з Міжнародним валютним фондом. Так, для забезпечення ефективного корпоративного управління в банках Україна взяла на себе зобов'язання діяти у відповідності до рекомендацій Базельського комітету з удосконалення корпоративного управління в банках 2015 р. [31]. 27.07.2022 р. в Україні прийнято Закон № 2465-IX «Про акціонерні товариства». Структура управління акціонерним товариством може бути однорівневою або дворівневою [1]. В товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю національне право допускає як запровадження однорівневої, так і дворівневої структури корпоративного управління, а відділення участі (володіння акціями, часткою) від контролю залежить від волі учасників таких товариств [30]. В підприємствах національне право також допускає як запровадження однорівневої, так і дворівневої структури корпоративного управління, а відділення участі (володіння акціями, часткою) від контролю залежить від волі учасників таких підприємств (стаття 65 Господарського кодексу України) [3].

Висновки і пропозиції. Отже, національне право до прийняття Закону України № 2465-IX «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 р. офіційно не містило взагалі правового підґрунтя для запровадження учасниками (акціонерами) корпорацій однорівневої структури корпоративного управління, не послуговувалось такими поняттями як «виконавчий директор», «невиконавчий директор». Ключовою характеристикою національних правових норм про однорівневу структуру корпоративного управління ми вважаємо беззаперечне акцептування непритаманного українському праву інституту в тому його вигляді, в якому він був оформлений в ряді країн Західної Європи. При цьому, домінуюча парадигма імплементації нового інституту в національне право заснована на твердженні А. Берле та Г. Мінс, що ефективність управління залежить від структури власності корпорації, зокрема відділення участі (володіння акціями, часткою) від контролю [32, с. 8].

Список використаної літератури

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. №№ 18-19. ст. 81.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. ст. 356.
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 18-22. ст. 144.
4. Серт О. В. Поняття і сутність однорівневої структури корпоративного управління. Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики. Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції. 21.12.2023 р. Львів - Торунь. 2023. С. 165-168.
5. Спасибо-Фатєєва І. В. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. Право України. 2014. № 6. С. 84-92.
6. Гарагонич О. В. Суб'єкти корпоративних відносин: теоретико-правові аспекти. Право України. 2021. № 6. С. 26-45.
7. Жигалкін І. До визначення правового статусу керівника юридичної особи як її органу і як працівника. Вісник Національної академії правових наук України. 2014.

- № 4. С. 105-113.
8. Segrestin B., Hatchuel A., Levillain K. When the Law Distinguishes Between the Enterprise and the Corporation: The Case of the New French Law on Corporate Purpose. *Journal of Business Ethics*. 2021 (171). pp. 1-13. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04439-y>. Date of access: 25.04.2024.
 9. Спасибо-Фатєєва І. В. Корпоративне управління / за ред. Спасибо-Фатєєвої І. В. Харків. Право. 2007. 500 с.
 10. Cools S., Europe's Ius Commune on Director Revocability. *8 European Company and Financial Law Review*. 2011. pp. 199-234. URL: <https://ssrn.com/abstract=1761567>. Date of access: 25.04.2024.
 11. Muchlinski P. The Development of German Corporate Law Until 1990: An Historical Reappraisal. *German Law Journal*. 2013. № 14(2). pp. 339-379. URL: <https://doi.org/10.1017/S2071832200001838>. Date of access: 25.04.2024.
 12. Wells H. The Birth of Corporate Governance. *Seattle University Law Review* (33). 2010. № 4. pp. 1247-1292. URL: <https://ssrn.com/abstract=1581478>. Date of access: 25.04.2024.
 13. Гарагонич О. В. Історико-правові передумови формування господарської правосуб'єктності акціонерних товариств. Підприємництво, господарство і право. 2014. № 11. С. 48-54.
 14. Dobák M., Steger T. Corporate governance in Central and Eastern Europe: An introductory review. *Journal for East European Management Studies* (8). 2003. № 3. pp. 223-235. URL: <https://hdl.handle.net/10419/90365>. Date of access: 25.04.2024.
 15. Васильєв Є. О. ОБ'єкти цивільних правовідносин в УРСР у період нової економічної політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 14-19.
 16. Gregg A., Nafziger S. Capital structure and corporate performance in late Imperial Russia. *European Review of Economic History*. 2019. № 4 (23). pp. 446-481. URL: <https://doi.org/10.1093/ereh/hey020>. Date of access: 25.04.2024.
 17. Russian-American Company. *Encyclopedia Britannica*. 2018. URL: <https://www.britannica.com/topic/Russian-American-Company>. Date: 25.04.2024.
 18. Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність як наукова проблема. *Проблеми публічного та приватного права*. 2021. С. 175-215.
 19. Про надання Українській Центральній Раді виключного і неподільного права видавати закони для Української Народної Республіки: Протокол засідання Української Центральної Ради від 25.11.1917 р. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/23-1115-1-1-150-jpg/>. Дата доступу: 25.04.2024.
 20. Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств: проблеми теорії та практики: монографія. Київ. НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. 2019. 406 с.
 21. Borchard E.M., Wohl P. The Nationalization of Joint Stock Banking Corporations in Soviet Russia and Its Bearing on Their Legal Status Abroad. *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*. 1927. № 5 (75). pp. 385-410. URL: <https://doi.org/10.2307/3307249>. Date of access: 25.04.2024.
 22. Jezak J. Corporate Governance in Developing Countries: Finding the Balance between Global Standards and Local Context - The Case of Poland. *International Journal of Trade, Economics and Finance*. 2014. № 4 (5). pp. 374-378.
 23. Васильєв Є. О. Відновлення акціонерного підприємництва в УРСР у період НЕП. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 20-24.
 24. Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 16.12.1922 р. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B4Jol7u6WEiLZTQxcG1wODJIR00/edit?resourcekey=0-r7waanRuOeYcSszOsRhA>. Дата доступу: 25.04.2024.
 25. Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 18.07.1963 р. № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>. Дата доступу: 25.04.2024.
 26. Про кооперацію в СРСР: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 26.05.1988 р. № 8998-11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text>. Дата доступу: 25.04.2024.
 27. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. ст. 682.

28. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України: Постанова Національного банку України від 28.03.2007 р. № 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07#Text>. Дата доступу: 25.04.2024.
29. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.03.2008 р. № 514-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 50-51. ст. 384.
30. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 13. ст. 69.
31. Лист про наміри до Міжнародного валютного фонду. Меморандум про економічну і фінансову політику від 01.09.2016 р. № 14168/0/2-16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2-16500-16#Text>. Дата доступу: 25.04.2024.
32. Cheffins B. The History of Corporate Governance. Law Working Paper 2012. № 184. 32 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=1975404>. Date of access: 25.04.2024.

References

1. Law of Ukraine № 2465-IX «On Joint Stock Companies». 27.07.2022. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2023. №№ 18-19. p. 81 [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine № 435-IV «The Civil Code of Ukraine». 16.01.2003. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2003. №№ 40-44. p. 356 [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine № 436-IV «The Economic Code of Ukraine». 16.01.2003. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2003. №№ 18-22 p. 144 [in Ukrainian].
4. Sert O. V. (2023). The concept and essence of the one-tier corporate governance structure. tanovlennia ta rozvytok pravovoi derzhavy: problemy teorii ta praktyky. Materials of the XVI International Scientific-Practical Conference. 21.12.2023. Lviv – Torun. pp. 165-168 [in Ukrainian].
5. Spasybo-Fatieieva I. V. (2014). Doctrine of Corporate Rights and Civil Law Doctrine. Pravo Ukrainy. № 6. pp. 84-92 [in Ukrainian].
6. Harahonych O. V. (2021). Subjects of Corporate Relations: Theoretical and Legal Aspects. Pravo Ukrainy. № 6. pp. 26-45 [in Ukrainian].
7. Zhyhalkin I. (2014). To the Issue of Defining the Legal Status of Legal Person's Director as its Body and as its Employee. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. № 4. pp. 105-113 [in Ukrainian].
8. Segrestin B., Hatchuel A., Levillain K. (2021). When the Law Distinguishes Between the Enterprise and the Corporation: The Case of the New French Law on Corporate Purpose. Journal of Business Ethics (171). pp. 1-13. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04439-y>. Date of access: 25.04.2024.
9. Spasybo-Fatieieva I. V. (2007). Corporate Governance. Edited by Spasybo-Fatieieva I. V. Kharkiv. Pravo. 500 p. [in Ukrainian].
10. Cools S., Europe's Ius Commune on Director Revocability. 8 European Company and Financial Law Review. 2011. pp. 199-234. URL: <https://ssrn.com/abstract=1761567>. Date of access: 25.04.2024.
11. Muchlinski P. (2013). The Development of German Corporate Law Until 1990: An Historical Reappraisal. German Law Journal. 2013. № 14(2). pp. 339-379. URL: <https://doi.org/10.1017/S2071832200001838>. Date of access: 25.04.2024.
12. Wells H. (2010). The Birth of Corporate Governance. Seattle University Law Review (33). № 4. pp. 1247-1292. URL: <https://ssrn.com/abstract=1581478>. Date of access: 25.04.2024.
13. Harahonych O. V. (2014). Historical and Legal Prerequisites for the Formation of Economic Legal Personality of Joint-Stock Companies. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. № 11. pp. 48-54 [in Ukrainian].
14. Dobák M., Steger T. (2003). Corporate governance in Central and Eastern Europe: An introductory review. Journal for East European Management Studies (8). № 3. pp. 223-235. URL: <https://hdl.handle.net/10419/90365>. Date of access: 25.04.2024.
15. Vasyliiev Ye. O. (2019). Objects of civil legal relations in the Ukrainian SSR during the New Economic Policy period. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 6. pp. 14-19. [in Ukrainian].
16. Gregg A., Nafziger S. (2019). Capital structure and corporate performance in late Imperial Russia. European Review of Economic History. № 4 (23). pp. 446-481. URL: <https://doi.org/>

- org/10.1093/ereh/hey020. Date of access: 25.04.2024.
17. Russian-American Company. Encyclopedia Britannica. 2018. URL: <https://www.britannica.com/topic/Russian-American-Company>. Date: 25.04.2024.
 18. Oliinyk A. Yu. (2021). Constitutional Freedom of Individual for Entrepreneurial Activity as a Scientific Problem. *Problemy publichnogo ta pryvatnogo prava*. pp. 175-215. [in Ukrainian].
 19. Pro nadannia Ukrainskii Tsentralnii Radi vykliuchnogo i nepodilnogo prava vydavaty zakony dlia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky: Protokol zasidannia Ukrainskoi Tsentralnoi Rady vid 25.11.1917. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/23-1115-1-1-150-jpg/>. Date of access: 25.04.2024. [in Ukrainian].
 20. Harahonych O. V. (2019). *Legal Personality of Joint-Stock Companies: Issues in Theory and Practice: Monograph*. Kyiv. NAN Ukrainy. In-t ekonomiko-pravovykh doslidzhen. 406 p. [in Ukrainian].
 21. Borchard E. M., Wohl P. (1927). The Nationalization of Joint Stock Banking Corporations in Soviet Russia and Its Bearing on Their Legal Status Abroad. *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*. № 5 (75). pp. 385-410. URL: <https://doi.org/10.2307/3307249>. Date of access: 25.04.2024.
 22. Jezak J. (2014). Corporate Governance in Developing Countries: Finding the Balance between Global Standards and Local Context - The Case of Poland. *International Journal of Trade, Economics and Finance*. № 4 (5). pp. 374-378.
 23. Vasyliiev Ye. O. (2017). Restoration of Joint-Stock Entrepreneurship in the Ukrainian SSR during the New Economic Policy Period. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. pp. 20-24. [in Ukrainian].
 24. Law of the Ukrainian SSR «The Civil Code of the Ukrainian SSR». 16.12.1922. https://drive.google.com/file/d/0B4Jol7u6WEiLZTQxcG1wODJIR00/edit?resourcekey=0_r7waanRuOeYcSzzOsRhA. Date of access: 25.04.2024. [in Ukrainian].
 25. Law of the Ukrainian SSR № 1540-VI «The Civil Code of the Ukrainian SSR». 18.07.1963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>. Date of access: 25.04.2024. [in Ukrainian].
 26. Law of the USSR № 8998-11. «Cooperation in the USSR». 26.05.1988. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text>. Date of access: 25.04.2024. [in Ukrainian].
 27. Law of Ukraine № 1576-XII. «On Economic Associations». 19.09.1991. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. № 49. p. 682 [in Ukrainian].
 28. Resolution of the National Bank of Ukraine № 98. «On the Approval of Methodological Recommendations for Improving Corporate Governance in Banks of Ukraine». 28.03.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07#Text>. Date of access: 25.04.2024. [in Ukrainian].
 29. Law of Ukraine № 514-VI. «On Joint Stock Companies». 17.03.2008. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. № 50-51. p. 384 [in Ukrainian].
 30. Law of Ukraine № 2275-VIII. «On Limited Liability and Additional Liability Companies». 06.02.2018. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2018. № 13. p. 69. [in Ukrainian].
 31. Letter of Intent to the International Monetary Fund. Memorandum of Economic and Financial Policies 01.09.2016. № 14168/0/2-16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2-16500-16#Text>. Date of access: 25.04.2024. [in Ukrainian].
 32. Cheffins B. The History of Corporate Governance. *Law Working Paper* 2012. № 184. 32 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=1975404>. Date of access: 25.04.2024.

Стаття надійшла 26.04.2024 р.

O. V. Sert, PhD student, Advocate
Taras Shevchenko National University of Kyiv
the Educational and Scientific Institute of Law
the Department of Economic Law and Economic Judiciary
60 Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: sertoleksandr@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-3882-8813>

THE PROCESS OF THE ONE-TIER CORPORATE GOVERNANCE STRUCTURE ESTABLISHING IN UKRAINE AND THE HISTORICAL TENDENCIES OF ITS DEVELOPMENT

Summary

The article explores the tendencies of the one-tier corporate governance structure emergence in corporations operating within the territory of Ukraine through the study and analysis of legislative acts and relevant academic research. The purpose of the article is to investigate the continuity of the historical process of establishing the one-tier corporate governance structure within the territory of Ukraine. The conclusion formulated in the article is that the emergence of the one-tier corporate governance structure occurred at the moment when two circumstances converged for the first time in the corporation's management structure: 1) separation of ownership (shareholding) from control; 2) Combining management and control functions in one collegial body (mostly named the «Board of Directors»). The author suggests that the formation of a collegial management body in corporations within the territory of Ukraine is a long-standing tradition, whereas the formation of a collegial management and control body never occurred until the adoption on February 27, 2022, the Law of Ukraine № 2465-IX «On Joint Stock Companies». There is an analysis of the historical development and revaluation of corporate relations influenced by French law, which was hindered by the reluctance of the Russian Empire government to allow incorporation outside state control, and later by the inconsistent Soviet authorities' policies in corporate law. The author investigates the historical development of corporate governance norms influenced by German law, which operated in the Austro-Hungarian Empire and later in Poland, extending its legislative influence for a certain period onto the territory of Ukraine. After regaining the independence of Ukraine on August 24, 1991, national corporate law both used to ensure the rights of shareholders to incorporate and to define the boundaries of corporate legal personality. All this formed the basis for accepting the one-tier corporate governance structure in 2022. The author considers the unquestionable acceptance of the one-tier corporate governance structure, which is not inherent to Ukrainian law, in the form it was formalized in several Western European countries, as the key characteristic of national legal norms.

Keywords: board of directors, joint-stock company, limited and additional liability company, enterprise.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304876>

УДК 347.615.1

І. П. Ільченко, здобувач третього (доктор філософії)
освітнього рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Кафедра цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій
вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, 61024, Україна
e-mail: ilchenko130620@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-6747-7526>

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ УТРИМАННЯ ОДНОМУ З ПОДРУЖЖЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті висвітлюються складнощі, пов'язані із встановленням утримання одному з подружжя в умовах воєнного стану в Україні. За допомогою комплексного аналізу виявлено проблеми, з якими можуть стикатися особи при реалізації свого права одержати матеріальну підтримку від іншого з подружжя, який перебуває у складі Збройних Сил України.

Метою статті визначено висвітлення сучасних викликів та особливостей, пов'язаних із встановленням утримання одного з подружжя в умовах воєнного стану в Україні.

Констатовано, що зобов'язання зі сплати аліментів є одним з найважливіших інститутів сучасного сімейного права України. Його значення зумовлене фундаментальною роллю у забезпеченні захисту та стабільності сімейних відносин. Аліментні зобов'язання з утримання подружжя, що ґрунтуються як на правових, так і на моральних цінностях, слугують наріжним каменем для підтримання соціальної рівності в суспільстві.

Визначено, що сімейне право встановлює моральні стандарти щодо матеріальної підтримки подружжя, визнаючи при цьому обмеженість державного забезпечення таких потреб. Такий подвійний підхід відображає баланс між юридичними зобов'язаннями та практичними аспектами сімейних відносин. Сімейне право визнає важливість взаємної підтримки і турботи членів сім'ї, але також визнає реальність того, що державних коштів може бути недостатньо для задоволення її потреб.

Обґрунтовано, що утримання подружжя у шлюбних відносинах має взаємний характер, де фінансове благополуччя кожного з партнерів переплітається з їхнім матеріальним становищем. Визнаючи вразливість, яка може виникнути, коли один з подружжя не має можливості отримувати дохід, закон прагне забезпечити, щоб особи за таких обставин не залишалися без необхідної матеріальної допомоги.

Встановлено, що умови воєнного стану в Україні створюють значні виклики у сфері сімейного права, зокрема щодо питань утримання подружжя, особливо коли одного з членів сім'ї, зокрема чоловіка, мобілізовано до Збройних Сил України. Зокрема, виникають проблеми з виплатою державного грошового забезпечення таким особам, що

може негативно позначатись на своєчасності отримання матеріальної допомоги особою, яка потребує утримання.

Наведено думку про те, чи варто притягувати до відповідальності особу, яка несвоєчасно сплатила аліменти на утримання дружини/чоловіка, з огляду на те, що така особа, як військовослужбовець, не була своєчасно забезпечена грошовим забезпеченням за військовою службою.

Констатовано, що існують певні аспекти судового процесу у справах про встановлення утримання одному з подружжя, коли інший мобілізований і служить у Збройних Силах України.

Проведене дослідження підкреслює нагальну потребу застосування особливого підходу до розгляду справ про встановлення утримання одному з подружжя в умовах воєнного стану. Незважаючи на те, що фундаментальні принципи рівності та справедливості залишаються незмінними, реалії воєнного часу вимагають індивідуальних підходів, які враховують унікальні виклики, з якими стикаються як платники, так і одержувачі аліментів на утримання. Тому описані проблеми підкреслюють необхідність подальшого наукового дослідження теорії та практики встановлення утримання одного з подружжя в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: утримання, аліменти, подружжя, воєнний стан, надання утримання, обов'язок утримувати.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей встановлення утримання одному з подружжя в умовах воєнного стану є особливо актуальним у зв'язку з новими викликами для особи, яка потребує такого утримання. Такі виклики суттєво впливають на судовий процес розгляду справ у вказаних категоріях спорів, що робить актуальним проведене дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському дискурсі приватного права увага науковців переважно була спрямована на дослідження аліментних зобов'язань, що стосуються батьківських обов'язків та фінансових зобов'язань між батьками та дітьми. Натомість дослідження зобов'язань подружжя щодо утримання залишалися відносно поодинокими і часто зводилися до фрагментарного аналізу в більш широкому контексті майнових прав, які реалізуються та захищаються подружжям.

Окремі аспекти дослідження аліментних правовідносин щодо утримання в сімейному праві були досліджені в дисертаціях: Є. Д. Ханович «Правове регулювання аліментних зобов'язань батьків по утриманню дітей». У дисертації проаналізовано специфіку відповідальності батьків за невиконання або неналежне виконання аліментних зобов'язань, досліджено її правову природу та види. Автор також розробляє унікальну концепцію заходів відповідальності за невиконання або неналежне виконання батьками аліментних зобов'язань по утриманню дитини [1]; О. І. Лук'янчук «Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України», в якій розглядаються конкретні практичні питання, пов'язані зі стягненням неустойки за прострочення сплати аліментів з повнолітніх дітей на утримання своїх непрацездатних батьків [2]; Т. П. Красвітної «Зобов'язання подружжя по утриманню в сімейному праві» [3], в якій розглядаються теоретичні та практичні проблеми притягнення подружжя до відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань щодо утримання [4, с. 19].

Аналіз теоретико-правових проблем інституту відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві проведено в дисертаційному дослідженні А. М. Буряченко «Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві» [4].

Незважаючи на наявність вказаних наукових досліджень, присвячених сімейно-правовому регулюванню утримання подружжя, особливості виконання цих обов'язків в умовах воєнного стану, а також дослідження практики надання такого за вказаних обставин на науковому рівні не досліджувалися, що підкреслює актуальність цієї теми.

Метою статті є встановлення сучасних викликів та особливостей, пов'язаних із встановленням утримання одного з подружжя в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сімейним законодавством встановлений обов'язок одного із подружжя у визначених Сімейним кодексом України випадках утримувати іншого [5, с. 50].

Зобов'язання щодо надання утримання є одним із найважливіших інститутів сучасного сімейного права України. Його значення впливає з його основоположної ролі у забезпеченні охорони та стабільності сімейних відносин. Аліментні зобов'язання по утриманню подружжя, що ґрунтуються як на правових, так і на моральних цінностях, слугують наріжним каменем для підтримання соціальної рівності.

На думку М. В. Менджул, відносини щодо утримання - це вид сімейних відносин, що виникають між подружжям, колишнім подружжям, батьками та дітьми, іншими учасниками сімейних відносин на підставах, передбачених законом або договором щодо виконання учасником сімейних відносин свого обов'язку щодо утримання іншого учасника сімейних відносин, у тому числі і щодо сплати аліментів [6, с. 182].

Як зазначає Т. П. Красвітна, встановлення в Сімейному кодексі України прав та обов'язків подружжя по утриманню має не тільки моральне, але й соціальне значення [3, с. 40].

Дійсно, покладаючи на одного з подружжя обов'язок утримувати іншого, який потребує сторонньої допомоги через хворобу, інвалідність чи інші обставини, аліментні зобов'язання сприяють утвердженню в суспільстві таких фундаментальних цінностей, як піклування та повага до інших членів сім'ї.

Крім того, юридичне визнання аліментних зобов'язань по утриманню одного з подружжя відображає завдання держави забезпечити соціальне благополуччя та підтримку соціальних незахищених членів сім'ї.

Сімейне законодавство забезпечує етичні стандарти щодо матеріальної підтримки подружжя, визнаючи при цьому обмеженість держави у повному забезпеченні таких потреб. Тому існує зацікавленість у тому, щоб утримання, в першу чергу, здійснювалося за рахунок коштів членів сім'ї. Цей подвійний підхід відображає баланс між юридичними зобов'язаннями та практичними аспектами сімейних відносин. Визнаючи невід'ємний обов'язок подружжя підтримувати одне одного, сімейне законодавство підкреслює важливість взаємної підтримки та турботи в сім'ї. Однак воно також визнає реальність того, що фінансові ресурси держави є обмеженими і їх може бути недостатньо для задоволення всіх потреб сім'ї.

Тому надання переваги утриманню, насамперед за рахунок коштів членів сім'ї, відповідає принципу сімейної відповідальності, а також зменшує певну навантаженість на державні системи соціального забезпечення. Така динаміка відображає розуміння взаємозв'язку між юридичними зобов'язаннями, етичними засадами та практичними обмеженнями у сфері сімейного права.

Моральний обов'язок подружжя утримувати одне одного держава кодифікувала в правові приписи, перетворивши його на юридично закріплений обов'язок, що підлягає виконанню. Цей перехід з морального в правове поле здійснюється за допомогою правової системи, що регулює майнові відносини між подружжям, яка забезпечує механізми для його реалізації.

Як правило, в умовах існування гармонійних подружніх стосунків, де зберігається довіра та особисті зобов'язання в сім'ї, спори про утримання виникають рідко. Подружжя охоче надає матеріальну підтримку один одному, керуючись ідеалом взаємної турботи та поваги. Однак у випадках, коли подружні суперечки загострюються, ставлячи під загрозу саму основу шлюбу, з'являються можливості для пошуку матеріальної підтримки через юридичні засоби для особи, яка самостійно не здатна повною мірою забезпечити собі належний життєвий рівень.

Такий правовий механізм слугує своєрідним захистом, гарантуючи, що особи, які потребують утримання, можуть розраховувати на матеріальну допомогу від інших. Коли один з подружжя стає непрацездатним, що часто призводить до потреби у його матеріальній підтримці, він має законне право вимагати утримання, якщо інший з подружжя не надає його добровільно. Цей момент знаменує собою початок виникнення зобов'язання подружжя щодо утримання.

Зазначене підкреслює взаємну природу підтримки подружжя в шлюбних відносинах, де фінансове благополуччя кожного з партнерів переплітається з їхнім фінансовим станом. Визнаючи незахищеність, яка може виникнути, коли один з подружжя не в змозі отримувати дохід, що дозволяв би самостійно себе забезпечувати, закон прагне забезпечити, щоб такі особи не залишилися без необхідної матеріальної допомоги.

Ці суспільні відносини існують в рамках нормативних правовідносин, які охоплюють добровільне надання утримання одним з подружжя іншому. Коли один з подружжя належним чином виконує цей обов'язок, зобов'язання з утримання функціонує безперервно, оскільки сторони самі домовляються про розмір, вид, час та місце надання утримання. Однак у разі невиконання зобов'язання уповноважена особа має можливість ініціювати державні механізми примусового стягнення. Суб'єктивне право вимагати конкретних дій від зобов'язаної сторони переходить у нову стадію - стадію вимоги. Право вимоги спрямовується не безпосередньо до зобов'язаної сторони, а через державний орган, який забезпечує державний примус. За такого розвитку подій виникає аліментний обов'язок подружжя, який функціонує в межах охоронних правовідносин, метою яких є примусове задоволення потреби уповноваженої сторони в утриманні.

Аліментний обов'язок подружжя є динамічним. У випадках неналежного виконання обов'язку по утриманню обов'язок подружжя трансформується з

охоронних правовідносин в захисні, в рамках яких існує аліментний обов'язок подружжя.

Тому інститут утримання подружжя відіграє ключову роль у вирішенні питань економічної нерівності та соціальної справедливості між подружжям в рамках правового регулювання сучасного сімейного права в Україні. Визнання права на утримання слугує гарантією, що посилює взаємні зобов'язання щодо підтримки та піклування, які лежать в основі шлюбних відносин.

Таким чином, зобов'язання подружжя з надання утримання є окремою категорією цивільно-правових зобов'язань, до якої можуть застосовуватися норми загальної частини зобов'язального права. Його визначення можна сформулювати як правовідносини, в яких один з подружжя зобов'язаний надавати утримання другому з подружжя в матеріальній або грошовій формі, а одержувач утримання має право вимагати виконання цього обов'язку від зобов'язаної сторони.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України перед кожним членом суспільства постали глибокі виклики для життя. Особливо гострими ці виклики є для соціально вразливих верств населення. За таких обставин забезпечення захисту їх прав та законних інтересів, у тому числі, права на утримання, набуває першочергового значення. Процес реалізації цього права нерозривно пов'язаний з належним виконанням іншим з подружжя законодавчо встановлених обов'язків.

Варто погодитись з думкою Т. П. Красвітної, що сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу, тому у зобов'язаннях подружжя по утриманню заміна боржника не допускається [3, с. 66].

Аліментні зобов'язання у подружніх відносинах мають специфічний характер щодо права вимоги. Одержувач аліментів, реалізуючи своє право, може вимагати від боржника виключно сплати конкретної грошової суми, розмір якої визначається судом. Крім того, уповноважена особа зберігає право вимоги до інших осіб, які відповідно до закону зобов'язані сприяти її отриманню. Крім того, вона може звернутися за захистом своїх прав до судових органів.

Разом з тим, юридичний обов'язок платника аліментів охоплює кілька аспектів: платник зобов'язаний вчиняти активні дії; платник зобов'язаний утримуватися від дій, які можуть порушити права одержувача аліментів; платник зобов'язаний піддаватися санкціям особистого та майнового характеру у разі настання правових наслідків.

Невиконання обов'язку надання утримання може мати наслідком різні заходи відповідальності, зокрема: обов'язок сплатити неустойку, штраф, пеню; обов'язок відшкодувати збитки, завдані неналежним виконанням обов'язку утримувати іншого з подружжя; тимчасове обмеження цивільних, сімейних або інших прав особи до виконання обов'язку утримувати дитину; звільнення чоловіка/дружини від обов'язку надання утримання; накладення штрафу, громадські роботи або позбавлення волі за злісне ухилення від сплати аліментів.

На тлі початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України суспільство в цілому бореться з безпрецедентними викликами та невизначеністю. Наслідки війни виходять далеко за межі

геополітичних кордонів, пронизуючи структуру повсякденного життя людей по всій країні. Особливо вразливими є ті верстви населення, які є соціально незахищеними або перебувають у несприятливому соціально-економічному становищі і які стикаються з більшою соціальною вразливістю та ризиками в умовах нестабільності. У такі непрості часи гарантування основних прав і забезпечення захисту вразливих верств населення, зокрема їхнього права на утримання, набуває надзвичайної важливості. У цій складній ситуації ефективне застосування правових норм, що регулюють питання утримання подружжя, стає не лише юридичним обов'язком, а й засобом захисту людської гідності та благополуччя в умовах надзвичайних обставин.

Умови воєнного стану в Україні вносять значні виклики в сферу сімейного права, зокрема відносно питань утримання одного із подружжя, особливо коли один із членів сім'ї, зокрема чоловік, мобілізований до лав Збройних Сил України. Хоча чинним законодавством передбачається, що мобілізовані особи не звільняються від обов'язку сплати аліментів, однак виконання такого обов'язку може зумовлювати певні проблеми, які не завжди залежать від волі таких осіб. Зокрема, мова йде про невчасну або неповну виплату таким особам, як військовослужбовцям Збройних Сил України, грошового забезпечення від держави [2, с. 50-51].

В умовах воєнного стану в питаннях виплати заробітної плати військовим пріоритетними є положення Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [7].

Частиною 1 статті 9 Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» встановлено, що держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів [7].

Згідно з цим законодавчим актом, військова частина, до якої належить військовослужбовець, є відповідальною за виплату йому грошового забезпечення. Хоча кошти виділяються державою, у кожній військовій частині є персонал, який займається оформленням документів, а також фінансовий відділ, який відповідає за зарахування коштів на рахунки військовослужбовців.

Однак було б невірно стверджувати, що військова частина завжди винна у затримках з виплатою грошового забезпечення військовослужбовцям. На цей процес можуть впливати численні фактори, включаючи адміністративні процедури, бюрократичну неефективність, логістичні проблеми та зовнішні обставини, такі як нестача бюджетних коштів тощо.

Незважаючи на складнощі в отриманні грошового забезпечення, особа, відповідальна за сплату аліментів на утримання, залишається зобов'язаною виконувати цей обов'язок. Однак невиплата державою грошового забезпечення військовослужбовцям може призвести до невиконання обов'язку зі сплати аліментів іншим з подружжя на користь того, кому надається утримання. Внаслідок несвоєчасної або неповної виплати аліментів такі особи можуть страждати від недостатнього матеріального забезпечення, що впливає на їхній рівень матеріального добробуту та здатність підтримувати свої нормальні життєві умови.

Описана ситуація являє собою складну правову проблему, в якій виникнення заборгованості зі сплати аліментів через затримку виплати грошового забезпечення військовою частиною піднімає відповідні питання щодо юридичної вини та характеру правопорушення.

Важливо розглянути основні ознаки юридичного правопорушення. Протиправна поведінка, що суперечить правовим нормам, являє собою порушення заборон, передбачених законами та підзаконними актами, або невиконання зобов'язань, що випливають з правових норм, правових актів чи договорів.

У цьому контексті важливо проаналізувати чи не порушив обов'язок військовослужбовець сплачувати аліменти на утримання іншого з подружжя, у зв'язку з несвоєчасним отриманням грошового забезпечення від держави.

Хоча затримка у виплаті коштів на утримання одного з подружжя може бути спричинена зовнішніми факторами, такими як несвоєчасна виплата грошового забезпечення військовою частиною, вона породжує певні юридичні проблеми.

З одного боку, військовослужбовець може стверджувати, що його невиконання не була навмисною, а скоріше стала наслідком обставин, які не залежали від його волі, а саме від адміністративної неефективності по нарахуванню грошового забезпечення або тимчасовій відсутності грошових коштів на рахунках військової частини. Однак, з юридичної точки зору невиконання правового зобов'язання, незалежно від причин, що лежать в його основі, може трактуватися як порушення взятих на себе обов'язків, якщо інше не доведено особою, яка неналежно виконала таке зобов'язання.

Крім того, наслідки такого невиконання виходять за межі простих фінансових складнощів, впливаючи на матеріальне забезпечення. Неможливість своєчасно отримувати аліменти через зовнішні чинники посилює соціально-економічну вразливість осіб, які їх отримують, загострюючи їхню матеріальну незахищеність і ставлячи під загрозу їхню здатність задовольняти свої базові потреби.

Хоча затримка у виплаті аліментів не обов'язково означає злий умисел з боку особи, яка зобов'язана їх сплачувати, вона підкреслює важливість уточнення законодавства у цій сфері для вирішення та мінімізації проблем, що виникатимуть у подібних ситуаціях.

У контексті судових спорів щодо несвоєчасної сплати аліментів у зв'язку з мобілізацією одного з подружжя виникає декілька складних правових питань, пов'язаних із залученням додаткових сторін до справи, зокрема можливо військової частини, в якій служить така особа, та потенційним звільненням мобілізованого військовослужбовця від відповідальності за несвоєчасну сплату аліментів на утримання одного з подружжя.

Тому доречно з'ясувати чи може особа, яка має право на аліменти, окрім позовних вимог до мобілізованого військовослужбовця, також залучати військову частину як відповідача або третю особу, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору. У судовому процесі залучення додаткових сторін, окрім основного відповідача, залежить від встановлення їхнього правового зв'язку з предметом спору. У цьому випадку військова частина може бути залучена, якщо буде доведено, що її дії або бездіяльність сприяли затримці або несплаті

аліментів. Однак таке визначення потребує вивчення конкретних обставин справи та юридичних зобов'язань військової частини щодо виплати грошового забезпечення своєму особовому складу.

Крім того, може виникнути питання чи має право мобілізований військовослужбовець, проти якого подано позов за невиконання аліментних зобов'язань по утриманню одного з подружжя, у випадку відсутності його вини за вищеписаних обставин, звернутися до суду з клопотанням про залучення військової частини до участі в судовому процесі. В такій ситуації суд повинен оцінити чи є залучення військової частини необхідним для забезпечення справедливого вирішення спору і чи не перешкоджатиме її відсутність ефективному здійсненню правосуддя, зокрема в питаннях дослідження обставин затримки виплати грошового забезпечення, що потягло за собою прострочення виплати аліментів на утримання одного з подружжя.

Потенційне звільнення мобілізованого військовослужбовця від відповідальності за несвоєчасну сплату аліментів на утримання іншого з подружжя через відсутність його вини у невиконанні таких зобов'язань, вимагає уважного встановлення обставин справи. Зокрема, суд повинен визначити чи вжив мобілізований військовослужбовець розумних заходів для пом'якшення наслідків прострочення у виплаті аліментів та чи намагався він вжити альтернативних способів матеріальної підтримки їх одержувача.

Крім того, умови воєнного стану також вносять певні складнощі у можливість особи, яка потребує утримання, ефективно реалізувати таке право у випадках, коли другий з подружжя відмовляється від добровільної сплати аліментів або іншої матеріальної підтримки цієї особи.

У ситуаціях, коли один з подружжя мобілізований і служить у Збройних Силах України, а інший намагається реалізувати своє право на утримання в примусовому порядку, виклики стають ще більш очевидними. Зокрема, мова йде про певні аспекти судового процесу, який має свої процесуальні особливості у вказаній категорії спору в умовах воєнного стану.

Статтями 1, 2 ЦПК України передбачено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Згідно із ст. 5 ЦПК України здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором [8].

Статтею 190 ЦПК України встановлено, що ухвала про відкриття провадження у справі надсилається учасникам справи, а також іншим особам, якщо від них витребовуються докази, в порядку, встановленому статтею 272 цього Кодексу. Одночасно з копією ухвали про відкриття провадження у справі учасникам справи надсилається копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів, крім випадків, якщо позов подано в електронній формі через електронний кабінет [8].

Так, коли відповідач у таких спорах мобілізований до Збройних Сил України та служить у війську, виникає ситуація, коли судовий процес може затягнутися.

Така затримка може виникнути через необхідність належного повідомлення судом відповідача про розгляд справи. Очевидно, що будуть мати місце випадки, коли перші судові засідання, особливо якщо вони проводяться за правилами загального позовного провадження, можуть бути відкладені через неявку відповідача. Такі затримки в судовому розгляді можуть негативно вплинути на своєчасне вирішення справи, особливо коли суд зобов'язаний дотримуватися розумних строків її розгляду.

Крім того, затягування судового процесу може мати негативні наслідки для позивача, який потребує утримання, що зумовлюється необхідністю отримання якнайшвидшої матеріальної допомоги. Важливо підкреслити, що відкладення судового розгляду через відсутність відповідача очевидно не буде відповідати інтересам позивача, особливо з огляду на його гостру залежність від сторонньої матеріальної допомоги. Тому необхідність своєчасного вирішення справ у таких потенційних ситуаціях є важливою для належного та ефективного захисту прав позивачів.

Таким чином, потенційні затримки в судовому розгляді, які зумовлюються мобілізацією одного з подружжя, можуть перешкоджати ефективному забезпеченню прав на аліменти та негативно впливати на здатність позивача отримати своєчасну матеріальну допомогу. Складності, притаманні умовам воєнного часу, ще більше ускладнюють проблеми, з якими стикаються особи, що прагнуть отримати аліменти в примусовому порядку, що вимагає окремої належної уваги до таких обставин.

Окрім наведених вище складнощів у реалізації права особи на встановлення на її користь утримання від іншої, є ризики того, що розгляд справи судом буде неможливим до моменту демобілізації відповідача зі складу Збройних Сил України.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції [8].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 253 ЦПК України провадження у справі зупиняється у випадку, встановленому п. 2 ч. 1 ст. 251 цього Кодексу - до припинення перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції [8].

Таке зупинення провадження у справі створює значну проблему для особи, яка потребує утримання. Затримка в розгляді справи до моменту демобілізації відповідача означає, що заявник може бути позбавлений матеріальної допомоги, яка йому вкрай необхідна для існування та задоволення базових потреб. Це продовжує невизначеність і фінансову скруту позивача, погіршуючи його і без того вразливе становище. Крім того, це підриває основоположний принцип своєчасного доступу до правосуддя та ефективних засобів правового захисту, що ще більше ставить під загрозу права та інтереси позивача.

Таким чином, зупинення провадження у справі, в зв'язку з мобілізацією відповідача, суттєво обмежує можливості позивача отримати в примусовому порядку за рішенням суду надання йому утримання.

Загалом, важливо забезпечити справедливий баланс між обов'язками мобілізованої особи та потребами і правами члена сім'ї, який має право на утримання, беручи до уваги об'єктивні обставини, що виникають у зв'язку із воєнним станом.

Цей баланс вимагає зваженого підходу, який враховує унікальні виклики, з якими стикаються обидві сторони, що беруть участь у справі. З одного боку, мобілізований може зіткнутися з труднощами у виконанні фінансових зобов'язань через військову службу та пов'язані з нею обмеження. З іншого боку, член сім'ї, який має право на аліменти, покладається на ці виплати для забезпечення свого благополуччя та підтримки життєвого рівня, що робить своєчасну та постійну підтримку критично важливою.

Висновки і пропозиції. Отже, в ході проведеного дослідження виявлено значні перешкоди у забезпеченні надання утримання одному з подружжя, зокрема коли особи не з власної вини стикаються з перешкодами у виконанні своїх аліментних зобов'язань через затримку виплат грошового забезпечення військовослужбовцям.

Встановлено особливості розгляду справи за позовом особи, яка потребує утримання, у зв'язку із потенційними проблемами розгляду справи в розумні строки та загалом зупинення розгляду справи до припинення перебування учасника справи у складі Збройних Сил України, що робить загрозу для встановлення такого утримання у розумні строки.

Вбачається помітна різниця між особливостями встановлення утримання одному з подружжя у мирний та воєнний час. Виклики воєнного стану створюють окремі проблеми, що можуть перешкоджати ефективному здійсненню правосуддя в таких спорах та забезпеченню належного захисту прав осіб, які об'єктивно потребують надання їм утримання.

Таким чином, проведене дослідження висвітлює потенційні проблеми встановлення утримання одному з подружжя в умовах воєнного стану. Хоча фундаментальні принципи рівності та справедливості залишаються незмінними, реалії воєнного стану в Україні вимагають індивідуальних підходів при вирішенні таких справ, які повинні враховувати виклики, з якими стикаються як платники, так і одержувачі аліментів.

Вищеописані проблеми підкреслюють необхідність подальшого наукового дослідження теорії та практики встановлення утримання на користь одного з подружжя в умовах воєнного стану в Україні з метою пошуку ефективних рішень, що сприятимуть належному захисту осіб у таких категоріях справ.

Список використаної літератури

1. Ханович Є. Д. Правове регулювання аліментних зобов'язань батьків по утриманню дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 21 с.
2. Лук'янчук О. І. Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 193 с.
3. Красвітна Т. П. Зобов'язання подружжя по утриманню у сімейному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харк. нац. у-т внутр. справ. Харків, 2018. 245 с.
4. Буряченко А. М. Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві: дис. ... д-ра філос.: 12.00.03 / Хмельн. нац. ун-т управл. та

- права ім. Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради. Хмельницький, 2022. 234 с.
5. Ільченко І. П. Утримання одного із подружжя в умовах воєнного стану в Україні. Юридична осінь 2023 року: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (м. Харків, 17 листопада 2023 р.). Харків, 2023. С. 50-53.
 6. Менджул М. В. Порівняльне сімейне право: навч. посіб. / ДВНЗ Ужгор. нац. ун-т. Ужгород, 2021. 296 с.
 7. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. ст. 190.
 8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. ст. 492.

References

1. Khanovych, Ye. D. (2019). Pravove rehuliuвання alimentnykh zobov'iazann' bat'kiv po utrymanniu ditei. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Luk'ianchuk, O. I. (2019). Obov'iazok ditei utrymuvaty bat'kiv za simeinym zakonodavstvom Ukrainy. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Krasvitna, T. P. (2018). Zoboviazannia podruzzhzhia po utrymanniu u simiinomu pravi. Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Buryachenko, A. M. (2022). Vidpovidalnist za nevykonannia obovyazku shchodo nadannia utrymannia u simiinomu pravi. Doctor's thesis. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
5. Ilchenko, I. P. (2023). Utrymannia odnogo iz podruzzhzhia v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. Yurydychna osin 2023 roku: proceedings of the International and Practical Conference. Kharkiv: 50-53 [in Ukrainian].
6. Mendzhul, M. V. (2021). Porivnialne simiine parvo. Uzhhorod: DVNZ Uzhgor. nats. un-t [in Ukrainian].
7. Pro sotsialnyi i pravovy zakhyst viis'kovosluzhbovtziv ta chleniv yikh sim'yi: Zakon Ukrainy vid 20.12.1992 № 2011-XII. (1992). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 15, 190. [in Ukrainian].
8. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV. (2004). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletins of the Verkhovna Rada of Ukraine, 40-41, 42, art. 492. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.05.2024 р.

I. P. Ilchenko, PhD student

Yaroslav Mudryi National Law University
 the Department of Civil Law Policy,
 Intellectual Property Rights and Innovations
 77 Hryhoriia Skovorody St, Kharkiv, 61024, Ukraine
 e-mail: ilchenko130620@gmail.com
 ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-6747-7526>

PROBLEMS OF ESTABLISHING KEEPING ONE FROM MARRIAGE IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE

Summary

The study highlights the difficulties associated with establishing spousal support under martial law in Ukraine. A comprehensive analysis reveals the problems that individuals may face when exercising their right to receive material support from the other spouse who is a member of the Armed Forces of Ukraine.

The purpose of the article is to highlight the current challenges and peculiarities associated with establishing spousal support under martial law in Ukraine.

The article states that the obligation to pay alimony is one of the most important institutions of modern family law in Ukraine. Its importance is due to its fundamental role in ensuring the protection and stability of family relations. Alimony obligations to support spouses, based on both legal and moral values, serve as a cornerstone for maintaining social equality in society.

It is established that family law establishes moral standards for material support of spouses, while recognising the limited scope of state provision of such needs. This dual approach reflects the balance between legal obligations and practical aspects of family relations. Family law recognises the importance of mutual support and care among family members, but also acknowledges the reality that public funds may not be sufficient to meet their needs.

It is substantiated that spousal support in a marriage relationship is mutual, where the financial well-being of each partner is intertwined with their financial situation. Recognising the vulnerability that can arise when one of the spouses is unable to earn an income, the law seeks to ensure that persons in such circumstances are not left without the necessary financial assistance.

It is established that the conditions of martial law in Ukraine pose significant challenges in the field of family law, in particular with regard to spousal support, especially when one of the family members, in particular a husband, is mobilised to the Armed Forces of Ukraine. In particular, there are problems with the payment of state financial support to such persons, which may have a negative impact on the timeliness of receiving financial assistance by the person in need of support.

The author gives an opinion as to whether a person who has failed to pay spousal maintenance in a timely manner should be held liable, given that such a person, being a military officer, was not provided with a timely allowance for military service.

It is noted that there are certain aspects of the judicial process in cases of establishing maintenance for one of the spouses when the other is mobilised and serves in the Armed Forces of Ukraine.

This study highlights the urgent need for a special approach to the consideration of cases on the establishment of spousal maintenance under martial law. Although the fundamental principles of equality and justice remain unchanged, the realities of wartime require individual approaches that take into account the unique challenges faced by both payers and recipients of spousal maintenance. Therefore, the problems described above underline the need for further scientific research into the theory and practice of establishing spousal maintenance under martial law in Ukraine.

Keywords: maintenance, alimony, spouses, martial law, provision of maintenance, obligation to maintain.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304877>

УДК 340.13 / 352

Б. С. Михальчук, аспірант

Національний університет «Острозька академія»

Навчально-науковий інститут права імені Іоанікія Малиновського

Кафедра теорії та історії держави і права

вул. Семінарська, 2, Острог, 35800, Україна

e-mail: bohdan.mykhalchuk@oa.edu.uaORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5283-3547>

ЕЛЕКТРОННА УЧАСТЬ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ УКРАЇНИ У ЧАСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ

У статті розглянуто процеси впровадження та ефективності електронних петицій в контексті громадської участі в Україні протягом останніх років. Питання впровадження демократичних інновацій, електронної участі у громадах розглядається, з одного боку, нерозривно з наявними тривалими процесами по входженню України до Європейського Союзу, а з іншого боку, з урахуванням викликів та обмежень, спричинених російською повномасштабною війною та введенням в Україні воєнного стану. Електронні петиції визначено як ефективний додатковий механізм, який може слугувати «голосом громадськості» під час критичних моментів у впровадженні демократичних реформ, процесів відновлення та відбудови.

На сьогодні в Україні петиції є більш поширеними на національному рівні в порівнянні з локальними. Для аналізу стану використання інструменту зібрано дані з відкритих джерел, а саме – цифрової платформи ЕДЕМ (15 громад), сайтів органів місцевого самоврядування (7 громад), раніше проведеного аналітичного дослідження від громадської організації «Рух Чесно».

Окрему увагу у дослідженні зосереджено на ключових чинниках, які можуть впливати на ефективність органу місцевого самоврядування безпосередньо генерувати якісні політики та впроваджувати такі учасницькі форми на місцях. Серед таких чинників – безпекові критерії; законодавчі колізії, спричинені введенням воєнного стану; фізичне та психологічне виснаження працівників, що впливає на ефективність надання послуг та інформування; технічні проблеми.

У висновках зазначено, що у процесі ефективного використання електронних петицій ключовим є питання чіткої регламентації порядку застосування інструменту у статуті громади, а також інституційна спроможність органу місцевого самоврядування забезпечувати проведення комунікаційної кампанії щодо наявності такого інструменту та подальшому розгляді отриманих петицій згідно з визначеною процедурою у статуті. Надано рекомендації щодо покращення ефективності впровадження інструментів участі та залучення до цих процесів громадян на місцях загалом та у випадку роботи з електронними петиціями, зокрема.

Ключові слова: учасницька демократія, електронна участь, місцеве самоврядування, інструменти участі, петиція, децентралізація, євроінтеграція, територіальна громада, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. У часі активних євроінтеграційних процесів в Україні, що продовжуються в часі повномасштабної війни, важливо посилювати

демократичні інститути як на національному, так і на рівні територіальних громад. У цьому контексті участь населення є необхідною складовою для забезпечення стійкості громад та спроможних органів державної влади, місцевого самоврядування. Можливість обмеження реалізації окремих конституційних прав людини у зв'язку із введеним правовим режимом воєнного стану не поширюються на реалізацію громадянами права на звернення, зокрема на право подавати електронні петиції. У цьому контексті застосування форм учасницької демократії варто розглядати як дієвий інструмент для посилення стійкості територіальних громад, побудови горизонтальних зв'язків, підвищення рівня участі громадян та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування.

Водночас існує ряд чинників, які можуть впливати на ефективність органу місцевого самоврядування якісно впроваджувати такі учасницькі форми на місцях. Тому виникає потреба, з одного боку, виокремити ці чинники, а з іншого боку, окреслити реальний стан впровадження інструментів участі, зокрема електронних петицій у територіальних громадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що інструменти електронної демократії на місцях впроваджують в Україні вже тривалий час, в науковій царині є невелика кількість ґрунтовних досліджень, присвячених цій тематиці. Наприклад, варто згадати І. Дробуш, А. Ємельянову, С. Іщука, О. Колесникову, А. Надежденко, М. Петришину, О. Полуніну, Х. Приходько. Водночас на сьогодні тема застосування електронної демократії, у тому числі практичного застосування електронних петицій, питань правового регулювання перебуває в полі інтересів аналітичних центрів, громадських об'єднань та міжнародних організацій, зокрема експертів Ради Європи, Центру розвитку інновацій, Центру політико-правових реформ, Трансперенсі-Інтернешнл тощо.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан застосування та правового регулювання електронних петицій на місцевому рівні в Україні у контексті євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології є невід'ємною частиною усіх процесів як у публічному так, і в приватному житті. Їх розвиток має безпосередній вплив на рівень прозорості, підзвітності та якості взаємодії між демократичними інститутами, зокрема і на рівні громад. Завдяки цифровим технологіям шлях отримання доступу до публічної інформації стає швидшим та спрощує можливість для громадян повідомляти про проблеми, долучатися до розробки місцевих політик, подавати пропозиції, а також розширює простір до застосування різноманітних учасницьких інструментів.

Питання впровадження демократичних інновацій, електронної участі у громадах, на сьогодні варто розглядати нерозривно із наявними тривалими процесами по входженню України до Європейського Союзу. Зокрема, у цілях, що виокремлені у Плані дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова 2023-2026», передбачено підтримку програми реформ, які поєднують європейську перспективу та процес відновлення України. Це стало можливим відповідно до рішення Європейської Ради від 23 червня 2022 року надати Україні статус кандидата в ЄС, а також зобов'язань, взятих на Міжнародній конференції з питань відновлення України в Лугано (Швейцарія) 4-5 липня 2022 року [1].

Наприклад, у межах цілі 3.1. Плану дій Ради Європи «Зміцнення демократичного управління», пропонується посилювати участь громадян на місцевому та регіональному рівнях через: підтримку децентралізації влади; підтримку місцевих інституцій до формування політик із залученням усіх заінтересованих сторін; впровадження інноваційних підходів для підвищення соціальної згуртованості, інклюзивності та залучення населення тощо [1, с. 13].

Окрім того, запит на інноваційні технологічні рішення у процесах демократизації підтверджується високим попитом на європейському ринку та наявністю широких інвестицій у розвиток технологій для посилення учасницьких форм. Відтак, згідно зі звітом Інституту інноваційних політик «Democracy Technologies in Europe Online Participation, Deliberation and Voting», опублікованому у 2023 році, приблизна сума інвестицій у розвиток саме технологій для посилення учасницької та дорадчої (деліберативної) демократії у Європейському Союзі становив близько 100 млн євро у 2022 році із прогнозованим збільшенням до 500 млн євро у наступні п'ять років. Також у документі зазначено і про збільшення попиту на підрядників у цій сфері [2]. Звіт вміщує згадки і про досвід міста Києва як одну з кращих практик застосування інструментів електронної демократії, зокрема через електронні петиції та додаток «Київ-Цифровий». Відзначається якість впровадження учасницького інструменту під час повномасштабного вторгнення для допомоги місцевому самоврядуванню чути вимоги та пропозиції громади, наприклад, щодо розширення руху громадського транспорту, зміни комендантської години, перейменуванню назв вулиць, оновленню пам'яток культурної спадщини тощо.

Водночас попри запит від населення, міжнародних партнерів, наявний позитивний досвід та результати у запровадженні цифрових процесів на національному та місцевому рівнях в Україні, питання якісного впровадження інноваційних форм учасницької та деліберативної демократії потребує комплексного підходу. Важливим є врахування як контексту окремих територіальних громад, зокрема безпекові чинники, так і національні стратегії, плани розвитку громад. Тому, перш ніж перейти до питання застосування електронних петицій у територіальних громадах, важливо окреслити ключові чинники, які можуть впливати на ефективність органу місцевого самоврядування безпосередньо генерувати якісні політики та впроваджувати такі учасницькі форми на місцях.

По-перше, у часі повномасштабної війни не виникає сумніву у важливості враховувати безпековий підхід до питання формування стратегій, планів, політик для розвитку територіальних громад. Чинна ж Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки фіксує поєднання галузевого та територіального підходу [3]. Водночас стратегія не враховує безпековий чинник як ключовий у часі воєнного стану. Тому врахування безпекового критерію для формування типологізації функціональних територій є критично важливим, а категоризація територій за рівнем безпеки дозволить системно підходити до питання формування розвитку та відновлення територіальних громад. Більше того, серед наявних оперативних цілей та завдань у чинній стратегії не згадується застосування учасницьких форм на місцях.

По-друге, запровадження режиму воєнного стану внесло ряд законодавчих колізій, які стосуються, насамперед, перетину функцій військових адміністрацій

та органів місцевого самоврядування, а статус та функції органів управління на місцях у столиці є аномальним вже тривалий час. Стосовно цього існує чимало обговорень та дискусій як серед науковців, так і серед практиків у сфері місцевого самоврядування. За час повномасштабної війни було запропоновано декілька законодавчих ініціатив, які тривалий час обговорювалися в контексті забезпечення самоврядності органів місцевого самоврядування та мінімізації ризику їх контролю з боку інших гілок влади. Однією з останніх законодавчих ініціатив, яка б запустила процес вирішення розподілу функцій між військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування, є законопроект № 9559Д від 30.08.2023 року, який передбачає можливість розширення повноважень органів місцевого самоврядування у підтримці оборонного сектору та призначення обраних міських і селищних голів на посаду начальника відповідної військової адміністрації населеного пункту без звільнення з обійманої посади [4].

По-третє, одним із важливих чинників є психологічне та фізичне виснаження посадових осіб органів місцевого самоврядування в умовах стресу, що, в свою чергу, впливає на якість та ефективність надання послуг у територіальних громадах. Наприклад, у Дослідженні потреб і пріоритетів органів місцевого самоврядування, проведеному у 2023 році Радою Європи та Конгресом місцевих і регіональних влад, зазначено, що перевантаження відповідальних працівників (51%) є другим найбільш цитованим негативним результатом, який суттєво зріс у порівнянні з 2021 роком [5]. Результатом із найвищим показником є емоційний тиск через поширення чуток (59%).

По-четверте, більшість органів місцевого самоврядування стикаються з різними технічними проблемами під час робочих процесів. Згідно зі згаданим вище дослідженням, лише 39% респондентів зазначили про відсутність проблем із цифровізацією, а решта, серед основних чинників, що ускладнюють цифрову роботу, зазначили: брак техніки (37%), автоматизацію обміну даними (23%), брак даних (18%), низька якість даних (9%) [5, с. 36]. Слушним є висновок, що невбачання проблеми у якості даних може свідчити про невикористання їх у своїй роботі.

Перелік зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на інституційну спроможність органів місцевого самоврядування, можна продовжувати, а тематика потребує подальшого вивчення і досліджень, що дозволить ідентифікувати слабкі сторони у системі місцевого самоврядування. Це дозволить в подальшому впроваджувати системні зміни для посилення ролі та стійкості територіальних громад і, як наслідок, підвищення рівня участі населення в процесах безпосереднього управління громадою. Тому питання впровадження форм участі на місцях є критично важливим у контексті формування спроможних територіальних громад, зокрема у частині фінансового контролю та підвищення рівня участі населення.

Одним із популярних електронних інструментів участі є електронні петиції, які широко застосовуються у демократичних країнах. На думку А. Надежденко вони є своєрідним «способом діалогу між громадянським суспільством та органами влади будь-якого рівня, самостійним правом на участь у прийнятті рішень громадськістю, а отже, сприяють реалізації права людини і громадянина бути почутим» [6, с. 329].

Закон України «Про звернення громадян» (далі – Закон № 393) встановлює зміст, порядок подання та розгляду електронних петицій у ст. 21.1. Зокрема, в Законі № 393 передбачені такі обов'язкові умови до електронних петицій на місцевому рівні:

- розміщення на відповідному електронному ресурсі (веб-сайт органу місцевого самоврядування або веб-сайт громадського об'єднання, що здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції);
- публічне розміщення інформації про дату початку збору підписів та кількості голосів, переліку осіб, що проголосували;
- публічне оголошення на офіційному веб-сайті головою місцевої ради про підтримку або непідтримку петиції [7].

Електронна петиція повинна містити інформацію про: суть звернення; прізвище, ім'я та по-батькові автора (ініціатора) петиції; адресу електронної пошти. А вимоги щодо кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів відповідно до законодавства визначаються статутом територіальної громади. Органи місцевого самоврядування та громадські об'єднання зі свого боку під час збору підписів на підтримку електронної петиції зобов'язані забезпечити:

- безоплатність доступу до відповідної інформаційно-комунікаційної системи;
- електронну реєстрацію громадян для підписання петиції;
- недопущення автоматичного введення інформації, у тому числі підписання електронної петиції без участі громадянина;
- фіксацію дати і часу оприлюднення електронної петиції та підписання її громадянином [7].

Суперечливим є абзац 10 ст. 21¹ Закону № 393, який фіксує обов'язок відповідного органу забезпечувати розгляд петицій незалежно від набраної кількості голосів. На перший погляд, ця норма забезпечує загальні вимоги Закону № 393, але суперечить сутності самого електронного інструменту. Електронні петиції покликані не лише привертати увагу посадових осіб органу місцевого самоврядування до проблем у громаді, а й, насамперед, активізувати та залучати ширше коло населення до участі та вирішення проблем в житті своєї територіальної громади. Така норма створює додаткове, необґрунтоване операційне навантаження на посадових осіб органів місцевого самоврядування, причиною чого може бути ненадання у визначений строк відповідей на звернення громадян. У свою чергу, це впливає на довіру до власне місцевого органу, інструменту участі, а також порушує норми Закону № 393.

Викреслення цієї норми сприятиме ширшому застосуванню електронних петицій у громадах. Це змістовно підсилить значення самого інструменту – залучати мешканців до участі у процесах управління громадою. Відповіді на ті петиції, які не набрали необхідної кількості голосів, мають бути правом, але не обов'язком відповідального органу. Більш того, орган місцевого самоврядування своєю внутрішньою політикою чи положенням може окреслити альтернативні способи розгляду петицій, які не набрали необхідної кількості голосів. Важливо також зазначити, що це не обмежуватиме прав на звернення та доступ до інформації, оскільки не впливатиме на індивідуальне чи колективне право

громадянина звертатися до відповідних органів згідно ч. 1 Закону № 393. Тому таке дублювання функцій виглядає недоречним і послаблює сам інструмент електронних петицій.

Якщо брати до уваги актуальний стан застосування електронних петицій, цей інструмент участі на сьогодні є поширеним на національному рівні, зокрема – петиції до Президента України. Лише за 2023 рік подано понад 6000 петицій, з яких 1200 набрали необхідну кількість голосів [8]. Часто інструмент петицій є «голосом громадськості» під час критичних моментів у впровадженні демократичних реформ, процесів відновлення та відбудови. Наприклад, можна згадати одноденне підписання у понад 80 000 підписів із вимогою накласти вето на законопроект № 9534 та повернути його до парламенту для відкриття реєстрів майнових декларацій державних службовців [9].

Водночас питання застосування електронних петицій на місцях залежить від конкретної територіальної громади і є менш використовуваним інструментом, що підтверджується статистичними даними в обласних центрах (таблиця 1; таблиця 2). Показники зібрані з відкритих джерел, а саме – цифрової платформи EDEM (15 громад), сайтів органів місцевого самоврядування (7 громад), а також на основі раніше проведеного аналітичного дослідження від громадської організації «Рух Чесно» (із цього дослідження були враховані показники від отриманих організацією публічних запитів тих громад, де інформація про застосування електронних петицій публічно недоступна: Рівне, Одеса, Миколаїв, Херсон, Івано-Франківськ) [9].

Таблиця 1

№	Територіальна громада (обласні центри)	Кількість зареєстрованих електронних петицій								Загальний % результативності (2020-2023 рр)	Джерело інформації
		2020		2021		2022		2023			
		Всього	Успішні	Всього	Успішні	Всього	Успішні	Всього	Успішні		
1	Вінницька ТГ	222	34	193	41	127	26	70	10	18%	EDEM
2	Луцька ТГ	142	27	85	9	77	15	23	7	20%	EDEM
3	Дніпровська ТГ	184	0	104	3	36	0	35	1	1%	EDEM
4	Житомирська ТГ	44	0	13	1	4	1	28	2	10%	EDEM
5	Київ	725	2	405	2	560	42	756	69	4%	Власна система
6	Кропивницька ТГ	83	6	51	7	32	0	33	9	12%	EDEM
7	Львівська ТГ	164	29	131	18	63	2	30	1	9%	EDEM
8	Сумська ТГ	224	54	132	44	50	13	30	8	28%	EDEM
9	Тернопільська ТГ	89	11	51	12	26	5	10	4	24%	EDEM
10	Ужгородська ТГ	89	36	19	2	16	5	13	6	32%	EDEM
11	Херсонська ТГ	5	0	11	3	-	-	-	-	-	не функціює
12	Хмельницька ТГ	108	6	44	1	21	0	7	0	2%	EDEM
13	Чернівецька ТГ	108	22	74	14	68	12	32	9	21%	EDEM
14	Чернігівська ТГ	126	25	95	15	31	3	14	1	13%	EDEM

Таблиця 2

№	Територіальна громада (обласні центри)	2020-2023			Джерело інформації
		Всього	Успішні	Загальний % результативності	
15	Запорізька ТГ	1791	84	5%	ГО «Рух Чесно»
16	Івано-Франківська ТГ	26	2	8%	ГО «Рух Чесно»
17	Миколаївська ТГ	61	1	2%	ГО «Рух Чесно»
18	Одеська ТГ	74	0	0%	ГО «Рух Чесно»
19	Рівненська ТГ	335	43	13%	ГО «Рух Чесно»
20	Полтавська ТГ	159	57	36%	ГО «Рух Чесно»
21	Харківська ТГ	898	7	1%	ГО «Рух Чесно»
22	Черкаська ТГ	967	83	9%	ГО «Рух Чесно»
23	м. Луганськ	-	-	-	Тимчасово окуповані території
24	м. Донецьк	-	-	-	Тимчасово окуповані території
25	АРК	-	-	-	Тимчасово окуповані території

Отже, загальний аналіз застосування електронних петицій упродовж 2020-2023 років показує, що місцеві петиції користуються значно меншим попитом застосування у громадах, в порівнянні з петиціями національного рівня. Незважаючи на наявні підтвердження росту громадської активності після початку повномасштабної війни [10], у більшості обласних центрів кількість отриманих електронних петицій зменшилася у порівнянні із 2020 та 2021 роками. Частково це може пояснюватися згаданими вище чинниками, а також високими встановленими межами мінімальної кількості голосів. У згаданому аналітичному звіті від ГО «Рух Чесно» наведено приклад м. Києва, коли після зниження крайньої межі з 10 тис. підписів до 6 тис. – зросла кількість петицій.

Серед обласних центрів, де електронні петиції мають найвищий показник ефективності у голосуванні (2020-2023 роки), є Полтавська та Ужгородська територіальні громади, де понад 30% петицій набирають необхідну кількість голосів.

Основною платформою для застосування інструменту електронних петицій є EDEM [11], а в окремих територіальних громадах також використовуються власні сайти або ж окремі цифрові інструменти, як наприклад, у столиці – «Київ-Цифровий».

Серед найбільш популярних тем поданих петицій можна виокремити питання благоустрою та розвитку інфраструктури (понад 50% усіх петицій). Чимало петицій також стосуються питань екології, спорту, молоді, а в часі повномасштабної війни спостерігається збільшення кількості подань щодо перейменування вулиць, питань меморіалізації пам'яті загиблих воїнів російсько-української війни, а також стосовно збереження/оновлення культурних пам'яток.

Також загальний аналіз статистичних показників на основі цифрової платформи EDEM дає підстави вважати, що в процесі впровадження місцевих петицій існує залежність показників кількості населення територіальної громади до кількості поданих петицій. Відтак, узагальнюючи, територіальна громада з більшою кількістю населення отримує більшу кількість звернень. Водночас цей показник не підтверджує якісний критерій (співвідношення кількості отриманих петицій – до кількості розглянутих). Також це може пояснюватися тим, що в менших територіальних громадах більш поширене застосування неелектронних інструментів участі. Такі практичні спостереження підтверджуються на прикладі громад Швеції. У своєму дослідженні про роль та закономірність впровадження електронних петицій шведські науковці David Karlströma, Gustav Lidéna та Leif Sundberg зазначають, що:

- наявність та сформульованість стратегії по роботі із демократичними процесами (democratic work) позитивно впливає на запровадження електронних петицій;
- електронні петиції рідше впроваджуються в менш населених муніципалітетах, але громадяни цих територій більш схильні ними користуватися;
- використання додаткових цифрових систем, таких як цифрова пошта та соціальні мережі, може збільшити кількість вхідних електронних петицій [12].

Висновки і пропозиції. Отже, учасницькі інструменти, зокрема електронні петиції, варто розглядати як додатковий механізм для посилення організаційної спроможності органів місцевого самоврядування. Встановлення горизонтальних зв'язків та взаємодій сприятиме підвищенню рівня участі громадян до безпосереднього прийняття рішень, що у подальшому впливатиме на якість кадрового складу посадових осіб місцевого самоврядування, формування загальної культури участі та контролю за діяльністю місцевих інституцій з боку населення.

Загалом чинне національне законодавство, що регулює питання електронних петицій, дозволяє впроваджувати цей інструмент як на національному, так і локальному рівнях. Ключовим є питання чіткої регламентації порядку застосування інструменту у статуті громади, а також інституційна спроможність органу місцевого самоврядування забезпечувати проведення комунікаційної кампанії щодо наявності такого інструменту та подальшому розгляді отриманих петицій згідно з визначеною процедурою у статуті.

Загальний стан застосування електронних петицій є значно ефективніший на національному рівні, а на рівні територіальних громад переважає запровадження в обласних центрах та громадах з кількістю у понад 100 тис. населення. Попри підвищення загального рівня участі електронні петиції стали менш застосовуваним інструментом у громадах, порівнюючи 2020-2021 та 2022-2023 роки.

Враховуючи вищенаведене та важливість впровадження учасницьких інструментів для посилення демократичних інституцій серед пропозицій виокремлено наступні:

1. Розпочати процес оновлення Державної стратегії регіонального розвитку з урахуванням безпекового чинника при визначенні функціональних територій та підходу до планування розвитку територіальних громад. Оновити цілі та завдання з урахуванням важливості впровадження учасницьких форм на місцях та підтримки демократичних інновацій в цілому.

2. Використовувати єдину базу подання електронних петицій для територіальних громад з інтеграцією до територіальних громад, які застосовують власні офіційні веб-сайти як платформи для електронних петицій. Цей підхід, як мінімум у часі війни, дозволить враховувати високий рівень внутрішньої міграції та сприятиме сталості в застосуванні електронних інструментів участі. Також критично важливо забезпечити адміністративну участь відповідного органу виконавчої влади задля сталості впровадженної платформи та гарантії продовження її адміністрування у випадку відсутності фінансування від міжнародних партнерів.

3. Оновити ст. 21¹ Закону № 393, прибравши норму (абзац 10), який фіксує обов'язок відповідного органу забезпечувати розгляд петицій як звернення громадян навіть у випадку ненабрання необхідної кількості голосів. Зміна підходу від обов'язковості до права відповідного органу надавати або ненадавати відповідь на петиції, що не набрали необхідної кількості голосів, матиме декілька позитивних наслідків:

- зменшить зайве операційне навантаження на посадових осіб відповідної інституції;
- підкреслить унікальність інструменту електронної петиції, ацентуючи на важливості залучення громадськості до участі, зокрема у процесах управління громадою;
- зменшить кількість порушень державними органами та органами місцевого самоврядування під час ненадання відповідей згідно Закону № 393;
- сприятиме зменшенню межі необхідної кількості голосів для розгляду, що, в свою чергу, зробить інструмент більш доступним;
- підвищить мотивацію населення до підписання та використання електронних інструментів участі у громадах.

При цьому важливо додати, що це не обмежуватиме права на звернення громадянина, що гарантоване ст. 40 Конституції України, оскільки індивідуальне, колективне право громадянина звертатися до відповідних органів вже визначене відповідно до ч. 1 Закону № 393.

Список використаної літератури

1. Стійкість, відновлення та відбудова : План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки. 2022. URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>.
2. Звіт «Democracy Technologies in Europe Online Participation, Deliberation and Voting». 2023. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/democracy-technologies-in-europe.pdf>.
3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
4. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : проект Закону від 4 серпня 2023 року № 9559. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42406>.
5. Дослідження потреб і пріоритетів органів місцевого самоврядування України. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. 2023. URL: <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c>.
6. Надежденко А. Щодо подання електронної петиції в деяких державах-членах Європейського Союзу та Україні. Актуальні проблеми науки та освіти : Збірник

- матеріалів XXV підсумкової науково-практичної конференції викладачів. Київ : МДУ, 2023. С. 327-329. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4805/1/Akt_pr_2023.pdf.
7. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80/conv#Text>.
 8. Місцеві петиції. Чи вдається жителям впливати на місцеву владу. Рух Чесно : веб-сайт. 2023. URL: <https://www.chesno.org/post/5812/>.
 9. Накласти вето на законопроект № 9534 та повернути його до парламенту з вимогою відкрити реєстр майнових декларацій чиновників : електронна петиція. Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2023. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/204906>.
 10. Загальнонаціональне опитування щодо громадського залучення 2023. ENGAGE : вебсайт. URL: <https://engage.org.ua/zahalnonatsionalne-opytuvannia-shchodohromadskoho-zaluchennia-vesna-lito-2023-ukraintsi-rozkhodiatsia-v-pohliadakh-shchodo-povoiennykh-priorytetiv-ale-ob-iednuiutsia-u-protydii-ahresii-ta-pidtrymtsi/>.
 11. EDEM : веб-сайт. URL: <https://stat.e-dem.ua/>.
 12. Karlström D., Lidén G., Sundberg L. Explaining variations in the implementation and use of e-petitions in local government. Information Polity. 2023. С. 503–521. URL: <https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1758107/FULLTEXT01.pdf>

References

1. Council of Europe Action Plan for Ukraine for 2023-2026 Resilience, Recovery and Rebuilding. (2022, November 29). Committee of Ministers of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282> [in Ukrainian].
2. Report on Democracy Technologies in Europe Online Participation, Deliberation and Voting. (2023). The Innovation in Politics Institute GmbH. pp. 2–14. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/democracy-technologies-in-europe.pdf>.
3. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027 (2020, August 5). Verkhovna Rada Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. The Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» on the Empowerment of Local Self-Government Bodies during the Period of Martial Law № 9559 (2023, August 4). Verkhovna Rada Ukraine. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42406> [in Ukrainian].
5. Study of the needs and priorities of local governments in Ukraine. (2023, January). Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c> [in Ukrainian].
6. Nadezhdenko A. (2023). Regarding the submission of an electronic petition in some EU Member States and Ukraine. Actual problems of science and education: collection of materials of the XXV final scientific and practical conference of teachers. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4805/1/Akt_pr_2023.pdf [in Ukrainian].
7. The Law of Ukraine on Citizens' Appeals (1996, October 2). Verkhovna Rada Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80/conv#Text> [in Ukrainian].
8. Local petitions. Do residents manage to influence local authorities? (2023). The CHESNO Movement. URL: <https://www.chesno.org/post/5812/> [in Ukrainian].
9. Electronic petition to veto the draft law № 9534 and return it to the Parliament with a demand to open the register of property declarations of officials (2023, October 10). Official website of the President of Ukraine. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/204906> [in Ukrainian].
10. National Civic Engagement Survey (2023). ENGAGE. <https://engage.org.ua/zahalnonatsionalne-opytuvannia-shchodohromadskoho-zaluchennia-vesna-lito-2023-ukraintsi-rozkhodiatsia-v-pohliadakh-shchodo-povoiennykh-priorytetiv-ale-ob-iednuiutsia-u-protydii-ahresii-ta-pidtrymtsi/>

ahresii-ta-pidtrymtsi/ [in Ukrainian].

11. EDEM website. URL: <https://stat.e-dem.ua/> [in Ukrainian].

12. Karlström D., Lidén G., Sundberg L. (2023). Explaining variations in the implementation and use of e-petitions in local government. Information Polity. 2023. URL: <https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1758107/FULLTEXT01.pdf>.

Стаття надійшла 14.05.2024 р.

B. S. Mykhalchuk, Postgraduate Student
National University of Ostroh Academy
Educational and Scientific Institute of Law by I. Malynovskyi
the Department of Theory and History of State and Law
2 Seminarska St, Ostroh, 35800, Ukraine
e-mail: bohdan.mykhalchuk@oa.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5283-3547>

E-PARTICIPATION IN THE TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE IN THE TIME OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES: ELECTRONIC PETITIONS

Summary

The article examines the processes of implementation and effectiveness of electronic petitions in the context of public participation in Ukraine in recent years. The issue of introducing democratic innovations and e-participation in communities is considered, on the one hand, inextricably linked to the ongoing processes of Ukraine's accession to the European Union, and, on the other hand, taking into account the challenges and limitations caused by the Russian full-scale war and the introduction of martial law in Ukraine. Electronic petitions are identified as an effective additional mechanism that can serve as a «public voice» at critical moments in the implementation of democratic reforms, recovery and reconstruction processes.

Today in Ukraine, petitions are more common at the national level than at the local level. To analyze the state of use of the tool, we collected data from open sources, namely the EDEM digital platform (15 communities), local government websites (7 communities), and an earlier analytical study by the NGO «Chesno Movement».

The study focuses on the key factors that can affect the effectiveness of local governments in directly generating quality policies and implementing such participatory forms on the ground. These factors include security criteria; legislative conflicts caused by the introduction of martial law; physical and psychological exhaustion of employees, which affects the efficiency of service delivery and information; and technical problems.

The conclusions note that in the process of effective use of electronic petitions, the key issue is the clear regulation of the procedure for applying the tool in the community charter, as well as the institutional capacity of the local self-government body to ensure a communication campaign on the availability of such a tool and further consideration of the received petitions in accordance with the procedure set out in the charter. Recommendations are made to improve the effectiveness of implementation of participation tools and involvement of citizens in these processes at the local level in general and in the case of electronic petitions in particular.

Keywords: participatory democracy, e-participation, local self-government, participation tools, petition, decentralization, European integration, territorial community, civil society.

Н. Г. Печерова, канд. юрид. наук, докторантка
Національна академія наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: mrs.pecherova@gmail.com

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА АВТОРА НА СЛУЖБОВИЙ ТВІР В АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Дана наукова стаття присвячена розгляду особливостей, що виникають у зв'язку з особистими немайновими правами автора на службовий твір за діючим законодавством нашої держави. Чому важливо освітити дане питання та приділити йому час? Тому, що важливо зрозуміти чи існує справедливий баланс між інтересами працівника або працівників чією творчою працею створюється службовий твір (у випадках співавторства) та інтересами роботодавця, у якого відповідні працівники працюють. Адже, хоча і особисті немайнові права автора, за діючим законодавством, не залежать від майнових прав проте, саме особисті немайнові права є тією основою на якій будуються майнові права. Так, без виникнення авторства у особи, що своєю творчою працею створила твір не виникають і всі інші права, в тому числі, і майнові.

Серед завдань даної роботи слід виділити наступні: питання співавторства на службовий твір в контексті оригінальності твору, охорона службового твору за наявності декількох співавторів, охорона оригінальної назви твору, оригінального персонажу твору, аналіз правомочностей роботодавця із доручення завершення незавершеного службового твору іншим працівником, внесення змін до завершеного службового твору, супроводження службового твору ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо.

Зауважимо, що також у свій час питанням дотичним до поставленої у даній роботі темі присвятили свої праці такі вчені як О. Штефан, А. Кирилюк та ін.

Проте, з аналізу діючих положень законодавства у даній сфері, на наш погляд, можна вести мову про існування певних суперечностей. Серед таких суперечностей суперечність п. 4 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 року (далі – Закон) з ч. 1 ст. 429 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс), абзацу 1 ч. 1 ст. 11 Закону з ч. 1 ст. 429 Кодексу, ч. 1 ст. 14 Закону з ч. 1 ст. 429 Кодексу, ч. 4 ст. 11 Закону з ч. 3 ст. 14 Закону.

Розглянувши та проаналізувавши відповідні суперечності було запропоновано дві нові редакції статей, а саме ст. 429 Цивільного кодексу України шляхом виключення можливості закріплення за роботодавцем як-то юридичною, так і фізичною особою, у якої працює працівник особистих немайнових прав. Друга редакція стосується внесення змін до ч. 3 ст. 14 Закону на предмет того, що ті правомочності, якими наділяє законодавець роботодавця не мають означати перехід до нього відповідних особистих немайнових прав, а також те, що відповідні правомочності мають здійснюватися із дотриманням ч. 4 ст. 11 Закону.

Запропоновані редакції статей сформовані в результаті розгляду таких питань як оригінальність твору, збереження оригінальності твору при співавторстві, коли роботодавець покладає на іншого працівника обов'язок із завершення незавершеного твору, внесення змін до завершеного твору, супроводження такого твору ілюстраціями, коментарями, передмовами, післямовами тощо, а також розгляд таких питань як

презумпція авторства, реєстрація авторського права, охорона назви твору, оригінального персонажу твору.

Ключові слова: службовий твір, особисті немайнові права, правомочності роботодавця, співавторство, оригінальність твору, презумпція авторства.

Постановка проблеми. Як забезпечити справедливий баланс між інтересами роботодавця та автора – працівника, що створює службовий твір або авторів, що створюють службовий твір у співавторстві? Як захистити свій твір від спотворення та перекручування? Чи можна вести мову про можливість, надану законодавцем роботодавцю із доручення з завершення незавершеного службового твору по відношенню до всіх об'єктів авторського права? Чи не призведе це до спотворення твору? Це не повний перелік питань відповісти на які спробуємо розглянувши особливості особистих немайнових прав автора на службовий твір в авторському праві нашої держави. Очевидно, що деякі з них, зокрема викликані наявністю, на наш погляд, певних неузгодженостей в діючому законодавстві. Серед таких неузгодженостей неузгодженість п. 4 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 року (далі – Закон) з ч. 1 ст. 429 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс), абзацу 1 ч. 1 ст. 11 Закону з ч. 1 ст. 429 Кодексу, ч. 1 ст. 14 Закону з ч. 1 ст. 429, ч. 4 ст. 11 Закону з ч. 3 ст. 14 Закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно зі ст. 41 Конституції України «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [1].

Відповідно до ст. 54 Конституції України «громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» [1].

Традиційно зміст права інтелектуальної власності полягає у виділенні особистих немайнових та майнових прав. Так, в Цивільному кодексі України в ст. 423 зазначається: «1. Особистими немайними правами інтелектуальної власності є: 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності; 2) право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності; 3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом. 2. Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам. 3. Особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності. 4. Особисті немайнові права інтелектуальної власності не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом» [2].

При цьому поставимо одразу питання щодо того, чи є особливості в існуванні та реалізації відповідних особистих немайнових прав творцем твору, якщо мова йде про службовий твір. Очевидно, що є.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 429 Кодексу зазначається, що «особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належить працівникові, який створив цей об'єкт. У випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт можуть належати юридичній або фізичній особі, де або у якої працює працівник» [2].

Тобто, як ми можемо бачити зі змісту вищезазначеної ч. 1 ст. 429 Кодексу законодавцем передбачається можливість належності особистих немайнових прав не лише працівникові, а також юридичній або фізичній особі, де відповідний автор – працівник створює службовий твір.

При цьому виникає також питання, які з «окремих» особистих немайнових прав про які йде мова в ч. 1 ст. 429 Кодексу можуть належати юридичній або фізичній особі у якої працює працівник, оскільки фактично в ст. 423 Кодексу законодавець фактично виділяє три групи особистих немайнових прав. Так, до першої групи законодавець відносить особисті немайнові права, пов'язані із правом на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності. До другої групи відносить права, пов'язані з правом перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності. До третьої групи законодавець відносить інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Також, у зв'язку з передбаченою законодавцем можливістю з належності особистих немайнових прав при створенні службового твору виникає питання щодо договірному врегулювання, як для роботодавця, так і для особи (автора), осіб (авторів), які працюють над створенням відповідного об'єкту авторського права.

Зауважимо, що також у свій час питанням дотичним до поставленої у даній роботі темі присвятили свої праці такі вчені як О. Штефан, А. Кирилук та ін.

Таким чином, підсумовуючи та виходячи із зазначеного вище відзначимо, що дослідження та розгляд особливостей особистих немайнових прав автора на службовий твір за законодавством нашої держави є метою даної наукової статті. При цьому зазначимо, що хоча особисті немайнові права і не залежать від майнових прав, проте без виникнення, зокрема такого немайнового права як право вважатися творцем твору, автором твору важко уявити виникнення всіх інших прав. Тобто, фактично створення твору особою-автором та виникнення авторства у такої особи є тією основою, на якій вибудовуються всі інші особисті немайнові права автора, а відповідно і майнові.

Мета статті. Серед завдань, що ставляться у даній роботі виділяємо наступні: питання співавторства на службовий твір в контексті оригінальності твору, охорона службового твору за наявності декількох співавторів, охорона оригінальної назви твору, оригінального персонажу твору, аналіз правомочностей роботодавця із доручення завершення незавершеного службового твору іншим

працівником, внесення змін до завершеного службового твору, супроводження службового твору ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 11 Закону до особистих немайнових прав автора належать: «1. Особистими немайними правами автора є: 1) право вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору, якщо це практично можливо; 2) право забороняти під час будь-якого використання твору згадування свого імені, якщо автор твору бажає залишитися анонімом; 3) право обирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору; 4) право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо, без згоди автора; 5) право надати назву твору або залишити його без назви; 6) право присвятити твір особі (особам), події або даті. Особисті немайнові права належать лише автору та не можуть бути передані (відчужені) іншим особам і не переходять у спадщину» [3].

Переходячи до аналізу ст. 14, що визначає авторське право на службовий твір, зазначимо: «1. Особисті немайнові авторські права на службовий твір належать працівникові, творчою працею якого створено такий твір. 2. Майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем. Якщо майнові права на твір переходять до роботодавця, працівник, який є автором службового твору, має право на винагороду. Якщо посадові обов'язки працівника прямо передбачають створення службових творів відповідних видів, авторська винагорода за створення і використання таких творів, а також за перехід прав на них може бути включена до заробітної плати працівника відповідно до договору між працівником і роботодавцем. 3. Роботодавець може доручити іншій особі завершити незавершений службовий твір, вносити зміни у завершений службовий твір, супроводжувати службовий твір ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо, якщо інше не передбачене трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір» [3].

Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону «автором є фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір» [3].

Відповідно до п. 35 ст. 1 профільного Закону дається визначення оригінальності твору. Так, «оригінальність твору - ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору» [3].

У зв'язку з вищезазначеним, визначенням оригінальності твору постає питання щодо забезпечення збереження оригінальності твору при дорученні роботодавцем іншому працівникові завершити незавершений службовий твір, внесення змін до завершеного службового твору або, зокрема доповнення такого службового твору передмовами, післямовами, ілюстраціями та чи має попередньо проводитися, наприклад, якийсь аналіз та оцінка по внесенню

відповідних змін на предмет того, що вони не вплинуть на оригінальність вже створюваного твору.

Відповідно до п. 55 ст. 1 профільного Закону дається визначення службового твору. Так, згідно Закону службовим твором визначається «твір, створений працівником у зв'язку з виконанням обов'язків за трудовим договором (контрактом)» [3].

При цьому зауважимо, що згідно діючого профільного Закону об'єктами службового твору можуть бути як об'єкти авторського права, так і об'єкти суміжних прав. Проте, зауважимо, що в даній роботі розгляд поставленого у статті питання буде стосуватися поки що лише об'єктів авторського права.

Перелік таких об'єктів визначений ст. 6 діючого профільного Закону. До таких об'єктів, зокрема законодавець відносить: літературні твори, виступи, лекції, промови, музично-драматичні твори, театральні постановки, аудіовізуальні твори, твори образотворчого мистецтва, твори архітектури, містобудування, комп'ютерні програми тощо. Зазначимо при цьому, що перелік об'єктів авторського права наведеного у вищезазначеній статті не є вичерпним та може доповнюватися.

В той же час, відповідно п. 56 ст. 1 Закону «твором є оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі» [3].

У подальшому вбачається за доцільне розглянути питання оригінальності службового твору при створенні його співавторами адже згідно зазначеного вище визначення «твором є оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі» [3]. Тобто виникає питання чи буде збережена така оригінальність при виконанні службового твору двома або більше співавторами. Також зауважимо, що виходячи з положень діючого законодавства особа, якій роботодавець доручає завершити незавершений службовий твір, або внести зміни до вже завершеного службового твору, або супроводити вже створений службовий твір ілюстраціями, передмовами, післямовами стає співавтором такого твору. Також є очевидним, що над службовим твором може працювати не лише один співавтор, а також і група співавторів.

Згідно зі ст. 5 Закону визначається зміст і суб'єкти авторського права. Так, відповідно ч. 1 даної статті «авторське право становлять особисті немайнові права автора і майнові права суб'єктів авторського права» [3]. Згідно ч. 2 «Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. Суб'єктами майнових авторських прав можуть бути також інші фізичні і юридичні особи, до яких перейшли майнові права на твір на підставі правочину або закону» [3].

Згідно ч. 1 ст. 7 Закону «Охорона поширюється лише на форму вираження об'єктів авторського твору. Охороні підлягають усі оригінальні твори – оприлюднені та неоприлюднені, завершені та незавершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, а також способу вираження» [3].

Таким чином, виходячи із вищезазначеного визначення охороні будуть підлягати службові твори, за умови їх оригінальності і незалежно від їх жанру, обсягу, а також способу вираження. Тобто, незавершений службовий твір незалежно від того чи доручить роботодавець його дороблювати іншому

працівникові (співавтору) буде охоронятися відповідно до діючого законодавства за умови його оригінальності.

У свою чергу, за вищезазначеної умови та частина твору, що буде дороблюватися іншим працівником (співавтором) буде також охоронятися.

Тобто, відповідно до діючого законодавства якщо службовий твір буде виконуватися, наприклад, двома співавторами і роботодавець доручить іншому працівникові завершити незавершений службовий твір, то кожна частина такого службового твору, що буде виконуватися кожним із співавторів буде охоронятися.

Проте в той же час, говорячи про нероздільне співавторство (співавторство традиційно поділяють на роздільне та нероздільне) дотримання оригінальності твору є вкрай важливим, оскільки дотримання оригінальності твору на пряму пов'язане з його охороною.

При цьому відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 13 Закону: «жоден із співавторів не має права без достатніх підстав відмовити іншим співавторам у наданні дозволу на опублікування, на переробку такого твору» [3], але при цьому такий твір має становити одне нерозривне ціле та інше не має бути передбачене договором або Законом.

Згідно з ч. 3 ст. 9 Закону «Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація авторського права чи будь-яке інше його спеціальне оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей» [3], тобто, у разі виконання службового твору, наприклад, двома співавторами, у випадку доручення роботодавцем завершення виконання твору іншим працівником, кожен з працівників, що вніс свій творчий внесок у створення того чи іншого твору буде вважатися автором твору і відповідне авторство не вимагає його обов'язкової реєстрації.

Проте при цьому питання реєстрації, що на перший погляд може здатися простим, насправді містить у собі певну проблематику. Адже з однієї сторони законодавець надає таку можливість авторам згідно з ч. 5 ст. 9 Закону: «суб'єкт авторського права для засвідчення належних йому особистих немайнових прав та/або майнових прав на твір (оприлюднений чи неоприлюднений), факту і дати його опублікування, набуття майнових прав на твір на підставі договору або закону може зареєструвати своє авторське право на твір у відповідному державному реєстрі. Кожна із сторін укладеного договору, що стосується майнових прав на твір, має право зареєструвати договір у відповідному державному реєстрі» [3] та з іншої сторони не передбачає ніяких обмежень для реєстрації авторства на службовий твір. При цьому згідно положень діючого законодавства за роботодавцем зберігається можливість, серед іншого, із доручення завершення незавершеного службового твору, внесення змін до завершеного службового твору, супроводження службового твору передмовами, післямовами, ілюстраціями тощо.

На наш погляд, факт реєстрації автором службового твору своїх особистих немайнових прав не суперечить вищезазначеним можливостям роботодавця, наданих законодавцем, оскільки особисті немайнові авторські права на службовий твір будуть підлягати реєстрації в обсязі, який виконав саме той автор, який має намір зареєструвати свої особисті немайнові права.

У зв'язку з зазначеним вище, постає питання щодо зручності такої реєстрації для самого автора, якщо створення відповідних службових творів передбачено його функціональними обов'язками.

В той же час, на наш погляд, вбачається за доцільне вести мову про реєстрацію службового твору у тих випадках, коли створюється оригінальний персонаж твору і який може використовуватися як окремий твір чи така частина твору, як оригінальна назва твору, що також може використовуватися самостійно.

Адже, відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону: «частина твору, яка може використовуватися самостійно, зокрема оригінальна назва твору, оригінальний персонаж твору, у разі її використання окремо від твору, у складі якого вона створена, розглядається як твір та охороняється відповідно до цього Закону» [3].

Таким чином, постає питання щодо узгодженості положень ч. 2 ст. 7 Закону з тим, що роботодавець згідно діючого законодавства може доручити доробити твір іншому працівникові.

Розглянувши вищезазначене перейдемо до більш детального розгляду неузгодженостей в діючих статтях чинного законодавства з поставленого у даній роботі питання.

Висновки і пропозиції. Так, відповідно до ч. 4 ст. 11 Закону зазначається, що особистими немайновими правами автора, серед іншого є «право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора» [3]. При цьому, виходячи із положень ч. 1 ст. 429 Кодексу окремі особисті немайнові права автора можуть належати юридичній або фізичній особі, у якої працює працівник.

Аналізуючи співвідношення відповідних положень вважаємо, що норма профільного Закону має уточнююче значення по відношенню до ч. 1 ст. 429 Кодексу і відповідно особисті немайнові права автора, що можуть належати юридичній або фізичній особі, у якої працює працівник мають бути дотримані в частині збереження цілісності твору, відсутності перекручення твору, його спотворення та зміни.

До того ж, враховуючи вже зазначене вище положення ч. 1 ст. 429 Кодексу, увагу привертає також положення абзацу 1 ч. 1 ст. 11 Закону «особисті немайнові права належать лише автору та не можуть бути передані (відчужені) іншим особам і не переходять у спадщину» [3]. При цьому згідно ч. 1 ст. 14 Закону «особисті немайнові авторські права на службовий твір належать працівникові, творчою працею якої створено твір» [3].

Сама ж стаття 14 Закону містить протиріччя в частині узгодженості ч. 1, яка була зазначена вище з ч. 3 «роботодавець має право доручити іншій особі завершити незавершений службовий твір, вносити зміни у завершений службовий твір, супроводжувати службовий твір ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір» [3], виходячи з положень зазначеної вище ч. 4 ст. 11 Закону.

Виходячи із вищевикладеного для уникнення різночитання відповідних положень пропонується викласти ч. 1 ст. 429 Кодексу у наступній редакції: «особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у

зв'язку з виконанням трудового договору, належить працівникові, який створив цей об'єкт» з виключенням можливості із належності особистих немайнових прав юридичній або фізичній особі, у якій працює працівник. При цьому виходимо з того, що автором є працівник, який створив твір, який вклав свою творчу працю у створення твору. При цьому зазначимо, що а ні юридична, а ні фізична особа, у якій працює працівник автором не є, а особисті немайнові права автора нерозривно пов'язані з особою творця. Тобто, за відсутності автора твору, відсутнє і авторство. До того ж виходячи з ч. 2 ст. 9 Закону: «за відсутності доказів іншого, автором твору вважається фізична особа, ім'я якої, як автора, зазначено у оригіналі або копії твору (презумпція авторства)» [3]. Тобто, а ні сама юридична особа, а ні фізична особа, у якій працює працівник, виходячи, з вищевикладеної презумпції авторства не зазначається як автор на оригіналі твору та його примірниках, а зазначається працівник, що створив відповідний твір, або працівники, що також його створили.

До того ж згідно положень чинного законодавства, особисті немайнові права не є обмеженими у часі і відповідно, надаючи роботодавцю можливість із володіння такими особистими немайновими правами можна поставити автора у невідгідне положення. При цьому, не можна повністю не погодитися з ч. 3 ст. 14 Закону, але при цьому вважається за необхідне зауважити, що дана частина відповідної статті має бути конкретизована щодо того, що відповідні правомочності роботодавця не є переходом особистих немайнових прав до нього, а також здійснення відповідних правомочностей має бути реалізоване із дотриманням ч. 4 ст. 11 Закону.

Таким чином, ч. 3 ст. 14 Закону пропонується викласти у наступній редакції: «роботодавець має право доручити іншій особі завершити незавершений службовий твір, вносити зміни у завершений службовий твір, супроводжувати службовий твір ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір. При цьому здійснення відповідних правомочностей роботодавцем не є переходом до нього особистих немайнових прав автора на службовий твір. Правомочності роботодавця мають бути здійснені із дотриманням ч. 4 ст. 11 Закону».

До перспектив проведення подальших досліджень віднесемо аналіз та дослідження особливостей зі здійснення та реалізації особистих немайнових прав на окремі об'єкти авторського права визначені діючим законодавством нашої держави. Адже, провівши відповідну роботу з вищезазначеного аналізу можна вести мову про особливості укладання трудових договорів (контрактів) з працівником у тій чи іншій сфері, де відповідні об'єкти створюються.

Список використаної літератури

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Про авторське право і суміжні права: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

References

1. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Civil Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
3. On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.04.2024 р.

N. H. Pecherova, Candidate of Juridical Sciences, Doctoral Student
National Academy of Sciences of Ukraine
V. M. Koretsky Institute of State and Law
4 Triokhsviatytska St, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: mrs.pecherova@gmail.com

PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF THE AUTHOR TO THE OFFICIAL WORK IN THE COPYRIGHT LAW OF UKRAINE

Summary

This scientific article is devoted to the consideration of peculiarities arising in connection with the personal non-property rights of the author to the official work according to the current legislation of our country. Why is it important to clarify this issue and devote time to it? Because it is important to understand whether there is a fair balance between the interests of the employee or employees whose creative work creates the official work (in cases of co-authorship) and the interests of the employer for whom the relevant employees work. After all, although personal non-property rights of the author, according to the current legislation, do not depend on property rights, however, it is personal non-property rights that are the basis on which property rights are built. Thus, without the emergence of authorship, the person who created the work with his creative work does not have all other rights, including property rights.

From the analysis of the current provisions of the legislation in this area, in our opinion, it is possible to talk about the existence of certain contradictions. Among such contradictions, the contradiction of Clause 4, Part 1 of Art. 11 of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» dated December 1, 2022 (hereinafter referred to as the Law) from Part 1 of Art. 429 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter - the Code), paragraph 1 of part 1 of Article 11 of the Law from Part 1 of Art. 429 of the Code, Part 1 of Art. 14 of the Law from Part 1 of Art. 429 of the Code, Part 4 of Art. 11 of the Law with Part 3 of Article 14 of the Law.

After considering and analyzing the relevant contradictions, two new versions of the articles were proposed, namely Art. 429 of the Civil Code of Ukraine by excluding the possibility of attaching personal non-property rights to the employer as both a legal entity and an individual for whom the employee works. The second edition concerns the introduction of changes to Part 3 of Art. 14 of the Law on the subject of the fact that the powers granted by the legislator to the employer should not mean the transfer to him of the corresponding personal non-property rights, and also that the corresponding powers should be exercised in compliance with Part 4 of Art. 11 of the Law.

The proposed editions of the articles were formed as a result of consideration of such issues as the originality of the work, preservation of the originality of the work in case of co-authorship, when the employer entrusts another employee with the responsibility of completing

an unfinished work, making changes to a completed work, accompanying such a work with illustrations, comments, prefaces, afterwords, etc., as well as consideration of such issues as presumption of authorship, copyright registration, protection of the title of the work, the original character of the work.

Keywords: official work, personal non-property rights, authority of the employer, co-authorship, originality of the work, presumption of authorship.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304879>

УДК 343.9.018/343.988

І. А. Дришлюк, канд. юрид. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: drishliukia@gmail.com

О. В. Нарожна, заст. декана економіко-правового факультету, ст. викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: narozhna@onu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-9623-6423>

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА: ЕФЕКТИВНІ ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У статті розглянуті питання міжнародного досвіду у сфері віктимологічної профілактики, визначені успішні практики та можливості для співпраці державних та інших органів України. Досліджено запобігання підвищеній віктимізації безпосередніх та потенційних жертв. Проаналізовано успішні міжнародні проекти, їх реалізацію як запозичення українськими неурядовими організаціями для підтримки жертв. Окреслено кращі підходи до віктимологічної профілактики, а також зазначено, що необхідно створити мережу злагоджених дій та ресурсів для більш ефективної протидії злочинності та захисту прав жертв. Визначено основні напрямки міжнародного досвіду та ключові принципи віктимологічної профілактики на базі такого досвіду. Наголошено, що Україна може ефективно запозичити світовий досвід, успішно впроваджуючи найкращі практики міжнародної спільноти.

Ключові слова: віктимологія, жертва, профілактика, запобігання, насильство, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігається зростання кількості інцидентів насильства, тероризму, кіберзлочинів та інших правопорушень, які мають негативний вплив на психічне та емоційне становище жертв цих подій. В той же час зростає увага до психосоціальних аспектів правопорушень і спільні зусилля міжнародного співтовариства зосереджені не лише на розслідуванні та покаранні злочинців, а й на запобіганні та мінімізації травматичних наслідків для жертв. Проблеми, пов'язані із захистом прав людини та попередженням насильства, є глобальними. Різноманітність міжнародного досвіду дозволяє виявити найефективніші методи та стратегії в цій області.

Відбувається постійний розвиток соціальних та технологічних тенденцій, а зміни у суспільстві та розвиток технологій призводять до нових викликів у сфері віктимології. Сучасні технології можуть бути використані як інструменти для запобігання та захисту жертв, але вони також можуть створювати нові загрози. Розуміння та впровадження ефективних стратегій віктимологічної профілактики є ключовим для забезпечення психосоціальної підтримки та відновлення постраждалих осіб. Глобальні ініціативи та міжнародні організації наголошують на важливості профілактичних заходів та співпраці між державами для вирішення питань віктимології.

Таким чином, розгляд міжнародного досвіду в області віктимологічної профілактики стає актуальним та важливим для подальшого розвитку національних стратегій запобігання та впливу насильства на рівні світового співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що запропонована тема є недостатньо розробленою, хоча й теоретичні засади не є новими для віктимології. Але сучасна дійсність вимагає нового осмислення віктимологічної профілактики, зокрема її загальносвітових досягнень. Різноманітні аспекти віктимологічної профілактики, у тому числі, на міжнародному рівні, були предметом дослідження В. В. Голіни, Б. М. Головкина, М. Г. Колодяжного, Н. М. Теслик, Л. В. Церкунік та ін.

Метою статті є розгляд сучасних тенденцій у віктимологічній профілактиці та визначення ключових викликів, які стоять перед міжнародним співтовариством. Необхідно розповсюджувати джерела інформації для розкриття суті віктимологічної профілактики, представлення інноваційних методів та результати впровадження у різних країнах.

Виклад основного матеріалу. Сучасний підхід світового співтовариства у запобіганні та протидії злочинності базується на налагодженні партнерських зв'язків державних органів із громадськими та неурядовими організаціями, науковими колами, окремими громадянами. Діяльність останніх безпосередньо спрямовується на сферу запобігання злочинності, пов'язується із громадським контролем ефективності роботи органів кримінального переслідування або моніторингом законності витрачання державних фінансів [1, с. 4]. Зростаючий інтерес до віктимологічної профілактики обумовлений кількома ключовими факторами, зокрема збільшенням свідомості про насильство. Загальний рівень свідомості щодо проблем насильства та його впливу на жертв став вищим. Суспільство стає більш чутливим до травматичних наслідків, які залишаються у людей, що потрапили в ситуації конфлікту чи стали жертвами різних форм насильства. Збільшується акцент на правах людини, що призводить до більшого визнання обов'язку суспільства та держави захищати своїх громадян від будь-якої форми насильства. Це включає не лише покарання правопорушників, але й активні заходи для запобігання віктимізації. Розвиток психологічних та соціальних наук як фактор розвитку віктимологічної профілактики обумовлює поглиблення розуміння психології та соціальних аспектів травматичних подій, дозволяє більше уваги приділяти попередженню та мінімізації травматичних наслідків.

Сучасні технології надають нові можливості для вивчення та профілактики насильства. Використання соціальних мереж, інтернет-ресурсів та інших

цифрових інструментів стає ефективним засобом розповсюдження інформації та надання допомоги. Також технологічний прогрес полегшує і міжнародну співпрацю. Зростає свідомість про те, що багато форм насильства є глобальними проблемами, і вирішення їх вимагає спільних зусиль. Міжнародні організації та ініціативи активно сприяють обміну кращими практиками та розвитку міжнародних стандартів у відповіді на виклики віктимології. Спостерігається підвищений інтерес до психосоціальної допомоги, зростає розуміння важливості психосоціальної підтримки для жертв насильства, що підштовхує державні органи до впровадження програм та заходів, спрямованих на підтримку та реабілітацію.

Міжнародний досвід у віктимологічній профілактиці є багатограним і визначається різними підходами, програмами та стратегіями, що застосовуються різними країнами та міжнародними організаціями. Основні характеристики міжнародного досвіду в цьому контексті включають:

1) програми запобігання насильства. Держави виводять на передній план підвищення свідомості щодо наслідків насильства та освіти, яка допомагає уникнути ризиків. Значний час та зусилля спрямовані на подолання гендерних стереотипів та побудову взаємовідносин на основі рівності, програми з протидії насильству над жінками. Важливою частиною є боротьба з гендерними формами насильства, зокрема підтримка ЛГБТQ+, а саме забезпечення включеності та захист прав осіб із різними сексуальними орієнтаціями та гендерними ідентичностями;

2) правовий захист жертв, прийняття законодавчих актів, які забезпечують захист прав та інтересів жертв насильства;

3) ратифікація та дотримання міжнародних конвенцій, наприклад, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) [2];

4) створення та розвиток центрів, які надають психологічну та юридичну підтримку жертвам, у тому числі у формі групової терапії та реабілітації, програми для тих, хто стикнувся із стресом та травмою;

5) використання технологій у вигляді спостереження за медіа та соцмережами, використання технологій для виявлення та запобігання насильству через медіа та соцмережі, розробка мобільних додатків та онлайн-платформ для звітності про випадки насильства;

6) фінансова підтримка, міжнародні гранти та фонди, спрямовані на впровадження та підтримку проєктів віктимологічної профілактики.

Такі характеристики є яскравим свідченням важливого ресурсу міжнародного досвіду у віктимологічній профілактиці для держав та окремих регіонів при вирішенні проблем насильства та підтримці жертв.

Звернення до міжнародного досвіду віктимологічної профілактики є ключовим через декілька важливих причин, зокрема через одночасно різноманітність та унікальність проблем. Країни різних частин світу стикаються з унікальними викликами і проблемами у сфері віктимологічної профілактики. Міжнародний досвід враховує різноманіття контекстів, культур та соціальних умов, що дозволяє розробити найефективніші методи в кожному конкретному випадку. Такий підхід є доцільним та ефективним, адже дозволяє ідентифікувати та впроваджувати працюючі практики, які можна випробувати в інших частинах

світу. Це дозволяє уникати повторювання помилок та використовувати ті підходи, які найкраще відповідають конкретній ситуації.

Міжнародний практичний досвід дозволяє віктимологам дізнатися що працює та що може бути вдосконалено. Такий чинник сприяє побудові міжнародної спільноти, яка спільно працює над покращенням віктимологічної профілактики. Особливо за умови використання універсальних міжнародних стандартів, які дозволяють створити спільну основу для визначення та впровадження засобів профілактики. Це особливо важливо в контексті глобалізації та перетинання національних кордонів у сучасному світі. Деякі виклики, такі як торгівля людьми, міжнародний тероризм чи кіберзлочини, є глобальними за своєю природою. Ефективна віктимологічна профілактика вимагає спільних стандартів та координованих дій. В цьому напрямку є декілька розроблених методичних рекомендацій за підтримки ОБСЄ, наприклад, «Первинна ідентифікація дітей-жертв торгівлі людьми» [3], «Кодекс практики щодо забезпечення прав жертв і постраждалих від торгівлі людьми» [4] тощо. Деякі аспекти віктимологічної профілактики мають міжнародно-правове обґрунтування. Врахування міжнародних стандартів дозволяє державам виконувати свої міжнародні зобов'язання. Загалом, звертання до міжнародного досвіду віктимологічної профілактики є необхідним елементом стратегії для створення ефективних та адаптованих до конкретних умов заходів для запобігання правопорушенням та підтримки жертв.

Віктимологічна профілактика, спрямована на запобігання насильства та захист потенційних жертв, ґрунтується на кількох ключових принципах:

а) принцип гендерного підходу та орієнтації на рівність. В такому випадку потрібно забезпечити рівноправ'я та урахування гендерних особливостей в програмах та стратегіях профілактики. На думку Н. М. Теслик при цьому варто підкреслити, що якщо стереотипи та упередження є видами соціальної установки, то питання прояву дискримінації – це юридично встановлені заборони на порушення прав і свобод людини [5, с. 52];

б) принцип підвищення свідомості та освіти шляхом інформаційної кампанії. Передбачається проведення широкомасштабних інформаційних кампаній щодо наслідків насильства та засобів його запобігання. Окреме місце займає принцип поінформованості, зазначений в Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів: усі потерпілі мають право на одержання інформації щодо розгляду справи і прийняття рішення. У процесі розслідування має забезпечуватися право потерпілих на ознайомлення з матеріалами справи. Після постановлення судом вироку потерпілі вправі бути поінформованими про будь-які заходи, що застосовуються до засуджених (амністія, помилування, умовно-дострокове звільнення), і мати можливість висловити свою позицію з цього приводу [6, ч. 3];

в) принцип соціальної інтеграції та соціальної підтримки. Ми бачимо реалізацію цього принципу шляхом створення захисних мереж через формування груп та ініціатив для соціальної підтримки та інтеграції потенційних жертв. Так, відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» правоохоронні органи здійснюють правові, організаційно-технічні та інші заходи, спрямовані на захист життя, житла,

здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [7, ст. 1];

г) принцип захисту прав жертв полягає в розробці та впровадженні ефективних юридичних механізмів для захисту прав та інтересів жертв насильства;

г) принцип профілактики гендерного насильства. Впровадження таких ініціатив для попередження гендерного насильства та стереотипів нам вбачається ефективним через освітні програми, які стосуються, зокрема раннього виявлення та втручання в ситуацію, а також координація зусиль різних галузей уряду, громадського суспільства та приватного сектору для забезпечення комплексного підходу;

д) принцип використання технологій полягає в застосуванні сучасних технологій для виявлення та моніторингу випадків насильства, а також для надання підтримки жертвам. Також завдяки технологіям забезпечується партнерство та взаємодія з місцевими спільнотами, включення їх у процес вирішення питань віктимологічної профілактики. У тому числі центри адаптації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, громадські формування (наприклад, La Strada), волонтери, які у межах своїх повноважень, можливостей і ресурсів надають матеріальну допомогу і духовну підтримку нужденним і слабо захищеним громадянам і віруючим, що також «звужує поле» віктимізації і віктимності населення [8, с. 180-181].

Ці принципи взаємодіють між собою, створюючи комплексний підхід до віктимологічної профілактики, спрямований на створення безпечного та підтримуючого середовища для всіх людей. Принципи віктимологічної профілактики спрямовані на забезпечення безпеки та добробуту громадян, що позитивно впливає на створення сприятливого соціального середовища. Вони орієнтовані на запобігання насильству та його наслідкам, на виявлення факторів ризику та вплив на них. Принципи враховують гендерні та соціальні аспекти, сприяючи створенню рівних умов для всіх, незалежно від гендерної, етнічної чи соціальної приналежності. Віктимологічна профілактика має на меті захист прав та інтересів потенційних жертв насильства, що є основоположним аспектом гуманітарного підходу. Також зазначені принципи покликані сприяти інтеграції ініціатив віктимологічної профілактики в місцеві спільноти, забезпечуючи підтримку на рівні громад та місцевих організацій та створювати прозорі ефективні механізми.

Міжнародний підхід до віктимологічної профілактики базується на спільних зусиллях держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства і орієнтується на глобальне вирішення проблем насильства та підтримку жертв. Такий підхід передбачає, в першу чергу, створення міжнародних стандартів, розробка та прийняття яких у галузі віктимології та захисті прав жертв включає, зокрема Декларацію Організації Об'єднаних Націй основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [9]. Міжнародні програми та проекти запроваджуються, реалізуються та спрямовані як відповідь на насильство та надання підтримки жертвам. Це може включати партнерства між державами, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами. Таким шляхом легко та ефективно проходить обмін досвідом та найкращими практиками між державами та регіонами для вдосконалення

стратегій віктимологічної профілактики. Не лише події на високому рівні сприяють цьому, також доцільна активна участь в глобальних форумах та конференціях, де обговорюються питання віктимології та запобігання насильству. Через міжнародні програми та ініціативи відбувається підтримка вразливих груп, які відрізняються підвищеним рівнем віктимності, тобто простежується зосередження зусиль на підтримці вразливих груп населення, таких як діти, жінки, біженці та інші. Здійснюються спільні дії у сфері прав людини для захисту та підтримки жертв насильства, у тому числі шляхом взаємодії з органами ООН та іншими міжнародними структурами.

Україна може ефективно запозичити світовий досвід віктимологічної профілактики, враховуючи такі кроки, як вивчення міжнародних стандартів. Дослідження та аналіз міжнародних конвенцій та стандартів, що стосуються прав жертв, які вже були успішно впроваджені в інших державах. Наприклад, Конвенції ООН або досвід Європейської Спільноти. Обов'язковою є співпраця та обмін досвідом з міжнародними організаціями та групами, які займаються віктимологією. Участь в міжнародних конференціях та форумах може сприяти обміну досвідом та кращими практиками. Наступним кроком нам вбачається адаптація успішних міжнародних програм до конкретних умов та потреб в Україні із забезпеченням врахування культурних та соціальних особливостей країни. Неодмінним є використання технологічних інструментів для моніторингу та обміну інформацією щодо випадків насильства, розгляд можливостей використання баз даних та онлайн-ресурсів. Співпраця з громадськими організаціями, суспільними групами та іншими стейкхолдерами для створення широкого партнерства для віктимологічної профілактики також реалізується зазвичай за допомогою комп'ютерних технологій. Окремо зазначимо необхідність розробки та розповсюдження спеціальних навчальних програм, тренінгів та онлайн-курсів. Розвиток навчальних програм та тренувань для фахівців у галузі віктимології є необхідним на основі світового досвіду. Це може включати як офіційні курси, так і обмін досвідом, а також фінансування та підтримку наукових досліджень у галузі віктимології для адаптації інновацій та нових стратегій для українських реалій.

Для розповсюдження інформації та поширення оголошень про можливості та заходи проєктів проводиться залучення громадськості до процесу розробки та впровадження стратегій віктимологічної профілактики. Таким чином відбувається сприяння участі громадських організацій та активістів. Вони ж залучаються до розробки та впровадження інформаційних кампаній щодо прав жертв та запобігання насильству, використовуючи кращі практики світового рівня.

Обов'язковою умовою вбачається застосування гендерно-зорієнтованого підходу та врахування різних форм насильства відповідно до гендерних особливостей.

Представлені заходи можуть сприяти удосконаленню віктимологічної профілактики в Україні, забезпечуючи ефективніше використання міжнародного досвіду та адаптацію його до конкретних умов нашої країни. Спеціалізація віктимологічних організацій у ряді країн визначається згідно із спеціальними характеристиками жертв [10, с. 138].

Оглядаючи конкретні програми та заходи, успішно впроваджених у різних країнах, виділимо вже вдало запозичені в Україні. Зокрема, White Ribbon

Campaign [11] спрямована на залучення чоловіків у боротьбу з насильством щодо жінок. Чоловіки, які беруть участь, зобов'язуються виступати проти будь-якої форми насильства та дискримінації. Громадська організація «Біла Стрічка Україна» змогла активізувати діяльність з грудня 2017 року після криміналізації домашнього насильства в Україні.

Міжнародна програма «Safe Cities for Women» (Безпечні міста для жінок), яка була запущена у багатьох країнах, включаючи Індію та Канаду, спрямована на створення безпечних інфраструктурних та соціальних умов для жінок в містах. Зокрема, вона включає в себе поліпшення освітленості, розвиток транспортної інфраструктури та надання психологічної підтримки. У рамках Глобальної флагманської ініціативи «Безпечні міста та громадські простори» в Україні «ООН-Жінки» реалізувала програму «Безпечні міста для жінок і дівчат» у рамках проекту «Підтримка ЄС на сході України: відновлення, розбудова миру та врядування», що фінансувалася Європейським Союзом протягом 2019-2021 років [12].

Шведська (або Скандинавська) модель «Nordic Model» здобула свій початок в Швеції та Норвегії і представляє собою підхід, спрямований на боротьбу з сексуальною експлуатацією та трафікінгом, забороняючи купівлю сексу, а не його продаж. Його основна ідея полягає в зменшенні попиту на послуги секс-індустрії [13].

До вдалих прикладів міжнародних проєктів, спрямованих на зниження віктимності жертв та зменшення їх віктимізації можна також віднести «Violence Against Women, Domestic Abuse, and Sexual Violence (Wales) Act 2015» (Закон про насильство щодо жінок, домашнє насильство та сексуальне насильство (Уельс) 2015 року), який надає широкий захист жінкам від насильства, розширює їх права; програма з фокусом на боротьбу з сексуальною експлуатацією дітей «Ujamaa Africa» (Кенія), яка включає в себе просвітницькі заходи, підтримку для жертв, а також співпрацю з локальними урядовими структурами.

Ці програми та заходи представляють різноманітні підходи до віктимологічної профілактики та захисту прав жертв у різних державах світу. Їхній успіх часто залежить від комплексного підходу, активної співпраці громадськості, урядових органів та громадських організацій.

В Україні найвдалішим прикладом провадження заходів віктимологічної профілактики та запозичення міжнародного досвіду можна назвати щорічну Всеукраїнську акцію «16 днів проти насильства», яка відбувається з 25 листопада по 10 грудня. Ця кампанія вкотре наголошує, що будь-які прояви насильства над людиною, незалежно від її статі, є порушенням її прав [14].

В даний час посилюється значення прямої віктимологічної профілактики через падіння ролі та зниження можливостей не тільки непрямого запобігання кримінальних правопорушень, а й прямої кримінологічної профілактики кримінальних правопорушень. Більш того, апарати правоохоронних органів, можуть використовувати у віктимологічній профілактиці сили, засоби та методи, яких жодні інші державні органи не мають [15, с. 551].

Висновки і пропозиції. Існуючі стратегії міжнародного досвіду віктимологічної профілактики провпорушень мають складні виклики та вже приносять певні позитивні результати, і при цьому також стикаються з

серйозними труднощами. По-перше, ми підкреслюємо необхідність постійного вдосконалення стратегій та методів віктимологічної профілактики, враховуючи швидкий розвиток технологій, зміну соціокультурного середовища та нові форми насильства. По-друге, підкреслюємо важливість широкого партнерства між урядовими організаціями, неприбутковими організаціями, громадянським суспільством та бізнесом для спільного вирішення проблем віктимології та забезпечення підтримки жертв. По-третє, вважаємо за необхідне приділяти особливу увагу необхідності розвивати інклюзивні та культурно-чутливі стратегії, а також гарантувати конфіденційність та безпеку для тих, хто шукає допомогу. По-четверте, акцентуємо важливість постійного дослідження в галузі віктимологічної профілактики та удосконалення практики для забезпечення більш ефективної та людяної стратегії зниження віктимності. Надалі дослідницькі зусилля повинні фокусуватися на вирішенні конкретних труднощів, щоб забезпечити безпеку та підтримку для всіх, хто потребує захисту від насильства.

Міжнародний підхід дозволяє об'єднати зусилля для вирішення глобальних проблем насильства та підтримки жертв, а також сприяє обміну інформацією та досвідом між країнами для досягнення більш вдосконалених стратегій віктимологічної профілактики.

Список використаної літератури

1. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність : монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2017. 252 с.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 06.05.2024)
3. Первинна ідентифікація дітей-жертв торгівлі людьми: огляд рекомендацій та інструментів / Марія Антонія Ді Майо. Київ, 2012. 88 с.
4. Кодекс практики щодо забезпечення прав жертв та постраждалих від торгівлі людьми. Опубліковано Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ). Варшава, www.osce.org/odihr. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/d/543964_0.pdf
5. Теслик Н. М. Віктимологія : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2021. 71 с.
6. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схвалена Указом Президента України від 28 грудня 2004 р. № 1560/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004#Text> (дата звернення: 06.05.2024).
7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 06.05.2024).
8. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.
9. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права жертв злочинів та злочинів проти людяності : Резолюція 30/44 від 29 листопада 1985 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85009R?an=1&ed=1985_11_29 (дата звернення: 06.05.2024).
10. Церкуник Л. В. Зарубіжний досвід запобігання рецидивній віктимізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. Випуск 49. Том 2. С. 137-141.
11. Біла стрічка – світовий символ активізму проти домашнього насильства. Біла стрічка : веб-сайт. URL: <https://whiteribbonukraine.org/about/> (дата звернення: 06.05.2024).
12. Практики в рамках програми «Безпечні міста для жінок і дівчат» в Україні, щоб надихнути на подальші дії. UN Women Україна : веб-сайт. URL:

zi-stvorennya-bezpechnykh-mist-dlya-zhinok-i-divchat-v-ukrayini-dlya-vtilennya-podalshykh-diy (дата звернення: 06.05.2024)

13. Шведська модель протидії попиту = Модель рівності. Nordic Model UA : веб-сайт. URL: <https://sites.google.com/view/nordicmodelua/> (дата звернення: 06.05.2024).
14. В Україні триває акція «16 днів проти насильства». Укрінформ : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3792883-v-ukraini-trivae-akcia-16-dniv-proti-nasilstva.html> (дата звернення: 06.05.2024).
15. Коваль М. М. Поняття, види та форми віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 550-552.

References

1. Kolodiaznyi M. H. (2017). Suchasnyi zarubizhnyi dosvid hromadskoho vplyvu na zlochynnist : monohrafiia / za red. V. V. Holiny. Kharkiv : Pravo. 252 s. [in Ukrainian].
2. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok vid 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата зvernennia: 06.05.2024) [in Ukrainian].
3. Pervynna identyfikatsiia ditei-zhertv torhivli liudmy: ohliad rekomendatsii ta instrumentiv / Mariia Antoniiia Di Maio. Kyiv, 2012. 88 s. [in Ukrainian].
4. Kodeks praktyky shchodo zabezpechennia prav zhertv ta postrazhdalykh vid torhivli liudmy. Opublikovano Biuro z demokratychnykh instytutiv i prav liudyny OBSie (BDIPL). Varshava, www.osce.org/odihr. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/d/543964_0.pdf [in Ukrainian].
5. Teslyk N. M. (2021). Viktymolohiia : navchalnyi posibnyk. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet. 71 s. [in Ukrainian].
6. Kontsepsiia zabezpechennia zakhystu zakonnykh prav ta interesiv osib, yaki poterpili vid zlochyniv, skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2004 № 1560/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004#Text> (дата zvernennia: 06.05.2024) [in Ukrainian].
7. Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi : Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 roku № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата zvernennia: 06.05.2024) [in Ukrainian].
8. Viktymolohiia : navch. posib. / V. V. Holina, B. M. Holovkin, M. Yu. Valuiska ta in. ; za red. V. V. Holiny i B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, 2017. 308 s. [in Ukrainian].
9. Deklaratsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro prava zhertv zlochyniv ta zlochyniv proty liudianosti : Rezoliutsiia 30/44 vid 29 lystopada 1985 roku. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85009R?an=1&ed=1985_11_29 (дата zvernennia: 06.05.2024) [in Ukrainian].
10. Tserkunyk L. V. (2018). Zarubizhnyi dosvid zapobihannia retsydyvni viktyimizatsii. Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii Pravo. Vypusk 49. Tom 2. S. 137-141 [in Ukrainian].
11. Bila strichka – svitovyi symvol aktyvizmu proty domashnoho nasylstva. Bila strichka : veb-sait. URL: <https://whiteribbonukraine.org/about/> (дата zvernennia: 06.05.2024) [in Ukrainian].
12. Praktyky v ramkakh prohramy «Bezpechni mista dlia zhinok i divchat» v Ukraini, shchob nadykhnuty na podalshi dii. UN Women Ukraina : veb-sait. URL: <https://ukraine.unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/10/praktyky-realizatsiyi-prohram-zi-stvorennya-bezpechnykh-mist-dlya-zhinok-i-divchat-v-ukrayini-dlya-vtilennya-podalshykh-diy> (дата zvernennia: 06.05.2024) [in Ukrainian].
13. Shvedska model protydii popytu = Model rinvnosti. Nordic Model UA : veb-sait. URL: <https://sites.google.com/view/nordicmodelua/> (дата zvernennia: 06.05.2024) [in Ukrainian].
14. V Ukraini tryvae aktsiia «16 dniv proty nasylstva». Ukrinform : veb-sait. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3792883-v-ukraini-trivae-akcia-16-dniv-proti-nasilstva.html> (дата zvernennia: 06.05.2024) [in Ukrainian].
15. Koval M. M. (2022). Poniattia, vydy ta formy viktymolohichnoi profilaktyky kryminalnykh pravoporushen. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. № 11. S. 550-552 [in Ukrainian].

I. A. Drishliuk, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: drishliukia@gmail.com

O. V. Narozhna, Deputy Dean of the Faculty of Economics and Law, Senior Lecturer
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: narozhna@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-9623-6423>

VICTIMOLOGICAL PREVENTION: EFFECTIVE PRACTICES OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary

Victimological prevention is defined as a system of measures and strategies aimed at preventing and reducing violence, as well as at protecting potential and direct victims. In today's world, this topic is becoming more and more relevant, as socio-cultural, technological and political changes create new challenges and opportunities in the field of victimology.

Current challenges are characterized by low public awareness, lack of funding and resources, and cultural relativism. Politicization of problems, ethnic conflicts and deficiencies in legislation are serious tasks for victimological prevention.

The rapid development of technology is giving rise to new forms of violence, such as digital violence and cybercrime. Underestimation of these risks can lead to incorrect use of technologies in the framework of victimology prevention.

The article notes the need to strengthen public participation and develop culturally sensitive strategies. Ensuring privacy and safety for those seeking care is essential to the success of this field. Inclusive and gender-balanced strategies are also identified as key elements for further improvement.

Analysis of international experience indicates the importance of joint work of various sectors of society and global coordination to solve victimological problems.

Victimological prevention requires constant improvement of strategies and methods aimed at adapting to changes in the world. Successful victimization prevention relies on broad partnerships, cultural sensitivity, and the innovative use of technology to achieve the global goals of reducing violence and protecting victims' rights.

Successful victimology prevention requires the joint action of all sectors of society and global coordination. The analysis of international experience shows that the cooperation of various sectors, such as law enforcement agencies, public organizations, government structures, as well as the active participation of international organizations, is a decisive factor in the fight against victimological problems.

In addition, the use of innovative technologies such as artificial intelligence, data analytics and information visualization can significantly increase the effectiveness of victimology interventions and help achieve the global goals of reducing violence and protecting victims' rights.

Keywords: victimology, victim, warning, prevention, violence, international experience.

Б. М. Орловський, докт. юрид. наук, доцент, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: b.orlovskiy@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9161-2904>

І. А. Осадча, адвокат, старший викладач
Одеський національний технологічний університет
Кафедра філософії і права
вул. Канатна, 112, Одеса, 65039, Україна
e-mail: pravnic@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9243-1064>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА НАРКОТИЧНЕ СП'ЯНІННЯ

Стаття присвячена дослідженню кримінально-караних дій щодо наркотичних засобів та психотропних речовин (виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання тощо), які вчиняються без мети збуту та визначені у ч. 1 ст. 309 Кримінального кодексу України як форми об'єктивної сторони.

Авторами було звернуто увагу на практичні ситуації, коли особа намагається вжити (проковтнути) куплений наркотичний засіб або психотропну речовину з метою ухилитися від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 309 Кримінального кодексу України. При вживанні такого наркотичного засобу у неpubлічних місцях в законодавстві України відсутня кримінальна відповідальність, лише наявність публічного місця дає можливість кваліфікувати дії особи за ст. 316 Кримінального кодексу України.

Також відсутня кримінальна відповідальність коли особа перебуває в публічному або неpubлічному місці у стані «наркотичного сп'яніння». На думку авторів це є недоліками кримінального законодавства, що потребують виправлення шляхом доповнення об'єктивної сторони ч. 1 ст. 309 новими формами, пов'язаними із «вживанням наркотичних засобів» (у будь-якому місці, не лише публічному) та «перебуванням особи у стані наркотичного сп'яніння».

За результатами дослідження авторами було запропоновано викласти об'єктивну сторону ч. 1 ст. 309 Кримінального кодексу України у наступній редакції: «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, а також перебування у стані наркотичного сп'яніння – караються ...».

Запропонована авторами редакція ч. 1 ст. 309 Кримінального кодексу України повинна виступати як загальна кримінально-правова норма, що регулює вживання наркотиків у будь-якому місці, а існуюча стаття 316 «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів» має бути спеціальною нормою, що застосовується для випадків вживання наркотиків у публічних місцях.

На думку авторів, розширення змісту об'єктивної сторони у ч. 1 ст. 309 Кримінального кодексу України за рахунок включення додаткових форм допоможе

забезпечити повноцінну протидію наркозлочинній поведінці та нестиме значний превентивний вплив на потенційних наркозлочинців.

Ключові слова: вживання наркотичних засобів, наркотичне сп'яніння, форми об'єктивної сторони, наркотичні засоби, психотропні речовини, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямків кримінально-правової політики української держави є протидія наркоманії та наркозлочинності. Наркоманія як негативне фонове явище не лише призводить до руйнування здоров'я населення, але й формує стійку хворобливу залежність особи від прийому наркотичних засобів, що забезпечує розвиток наркозлочинності у вигляді розгалуженої системи для продажу наркотичних засобів. Несвоєчасне виявлення наркозалежної особи, пасивна поведінка щодо фактів вживання нею наркотичних засобів призводять до системного циклу скоєння злочинів у вигляді постійної купівлі та вживання наркотиків. Наслідки цього проявляються у подальшій кримінальній поведінці корисливого характеру (крадіжки, грабежі тощо), що спрямована на отримання матеріальних ресурсів для продовження циклу купівлі-вживання наркотиків. Тому вивчення та вдосконалення кримінально-правових аспектів боротьби з наркозлочинністю є важливим та актуальним питанням у світлі зменшення кількості наркозалежних осіб та протидії поширенню як наркозлочинності, так і іншої злочинності корисливого спрямування. Зазначене обумовлює актуальність та важливість дослідження питання щодо покращення правової регламентації кримінально-караних дій стосовно наркотичних засобів та психотропних речовин (виготовлення, придбання, зберігання, переміщення тощо), які вчиняються без мети збуту та визначені у ч. 1 ст. 309 Кримінального кодексу (далі – КК) України як форми об'єктивної сторони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що кримінально-правові аспекти регламентації та протидії наркозлочинності знайшли своє відображення у працях таких вчених: М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, В. І. Борисова, О. О. Дудорова, О. М. Джузи, О. В. Козаченко, В. К. Матвійчука, П. В. Мельника, І. І. Митрофанова, А. А. Музики, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка та ін.

В той же час питання визначення кримінальної караності вживання наркотичних засобів й психотропних речовин, а також перебування особи у стані «наркотичного сп'яніння» з метою розширення змісту об'єктивної сторони ч. 1 ст. 309 КК України не знайшло достатнього висвітлення у їх наукових роботах. Тому, спираючись на попередні наукові кримінально-правові дослідження, авторами буде здійснено вивчення питання щодо суспільної небезпечності «вживання наркотичних засобів та психотропних речовин», «перебування особи у стані наркотичного сп'яніння» та щодо можливості законодавчого закріплення таких форм кримінально-караної поведінки у діючих нормах Особливої частини КК України.

Мета статті. Відповідно до цього, метою дослідження стало: 1) вивчення сучасних норм про кримінальну відповідальність за виробництво, виготовлення, зберігання, придбання, переміщення, пересилання без мети збуту наркотичних засобів чи психотропних речовин; 2) аналіз суспільної небезпечності

дій, пов'язаних із «вживанням наркотичних засобів й психотропних речовин» та «перебуванням особи у стані наркотичного сп'яніння», в тому числі як варіантів злочинної поведінки у межах ч. 1 ст. 309 КК України; 3) формування пропозицій щодо удосконалення норм КК України у питанні розширення переліку кримінально-караних дій щодо наркотичних засобів чи психотропних речовин, якими особа користується без мети збуту.

Виклад основного матеріалу. Розділ XIII КК України присвячений кримінальним правопорушенням, що стосуються сфери незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, а також їх аналогів чи прекурсорів. Центральне місце серед кримінальних правопорушень цього розділу належить ст. 309 КК, яка у ч. 1 визначає основи кримінальної відповідальності за «незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» [1]. Саме відсутність мети збуту визначає спрямованість цієї статті на протидію особистому обігу наркотичних засобів чи психотропних речовин, який пов'язаний із бажанням особистого вживання таких засобів чи речовин, без цілей їх поширення серед інших членів суспільства. Тобто особа знаходить різні можливості для отримання наркотичного засобу чи психотропної речовини (виробництво, вирощування, купівля чи дарування від сторонніх осіб) і одразу вживає такий засіб чи речовину в силу своєї психофізіологічної залежності або тимчасово зберігає зазначений засіб чи речовину, знову ж таки з метою його подальшого вживання.

Таким чином, ми бачимо, що основною метою реалізації дій, які утворюють об'єктивну сторону зазначеного кримінального правопорушення – є бажання особи особисто вжити наркотичний засіб чи психотропну речовину і саме термін «вживання» стає ключовим аспектом усієї кримінально-караної діяльності наркомана. Таке бажання утворюється завдяки тому, що наркоманія є хворобою і викликає різні види залежності: психічну та фізичну [5, с. 303].

Якщо ж особа здійснює придбання чи виробництво (вирощування) наркотичних засобів або психотропних речовин з іншою метою прямого збуту – то її умисел вже спрямовується на наркотогівлю, тобто на платний чи безоплатний збут таких засобів або речовин іншим членам суспільства (продаж, дарування, міна, бартер тощо) і зазначене вже охоплюється кримінально-правовою кваліфікацією і відповідальністю за ст. 307 КК України.

Розглянемо співвідношення терміну «вживання» із іншими формами об'єктивної сторони ст. 309 КК України, такими як: а) виробництво; б) виготовлення; в) придбання; г) зберігання; д) перевезення; є) пересилання.

Під незаконним процесом виробництва наркотичних засобів чи психотропних речовин у судовій практиці розуміють дії, що є пов'язаними із їх серійним одержанням певними партіями за відповідною технологією, стандартом, зразком з різних хімічних речовин або рослин чи частин таких рослин [2].

В той же час незаконне виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин є менш об'ємним за обсягом процесом, який може бути пов'язаний лише з окремими діями (наприклад, рафінуванням, підвищенням в препараті концентрації певної речовини, перетворенням чи переробкою однієї речовини

в іншу), в результаті чого одержуються нові форми наркотичних засобів або психотропних речовин, готові до використання чи вживання.

Незаконним придбанням наркотичних засобів чи психотропних речовин вважають їх купівлю, обмін на інші товари або речі, отримання у якості подарунка, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, отримання як форми повернення позики або оплати боргу, а також у випадку їх привласнення як знахідки [3].

Незаконне зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин розглядається як будь-які умисні дії, незалежно від їх часової тривалості, що пов'язані з фактичним незаконним перебуванням таких засобів чи речовин при особі, у прямиому володінні особи чи у місцях, де вона проживає або перебуває (в житлі, приміщенні, сховищі, гаражі чи іншому подібному місці). До нього також відносять перенесення особою відповідних засобів або речовин з одного місця до іншого [2].

Під незаконним перевезенням наркотичних засобів або психотропних речовин розуміється їх умисне переміщення особою за допомогою будь-якого виду транспорту (автомобіля, мотоцикла, поїзда, велосипеда тощо) в межах території України, а незаконне пересилання охоплює питання відправлення наркотичних засобів або психотропних речовин поштою, багажем, кур'єром (посильним) чи в інший подібний спосіб.

Розглянувши зазначені форми об'єктивної сторони, що передбачені у ст. 309 КК України ми бачимо, що серед їх переліку відсутня така форма як «вживання». В той же час, як було вказано раніше, саме вживання наркотичних чи психотропних речовин є основною метою наркозалежної особи і задля цього вона і реалізує попередні форми об'єктивної сторони (придбання, виготовлення, зберігання тощо).

На практиці непоодинокі трапляються випадки, коли особа була виявлена працівниками правоохоронних органів при безпосередній купівлі наркотичних засобів (наприклад, при забиранні закладки із якогось підвалу, саду, труби, глухого двору, території будівельного майданчика тощо) та з метою уникнення кримінальної відповідальності така особа намагається: 1) або позбавитися від наркотичного засобу під час переслідування; 2) або вжити (проковтнути) такий наркотичний засіб з метою неможливості його вилучення.

Діюче кримінальне законодавство України містить кримінальну відповідальність за «вживання» наркотичних засобів лише якщо воно відбулося «у публічних місцях» або «у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів», що передбачено у ст. 316 КК України [1]. Також ця стаття передбачає у якості предмета злочину лише «наркотичні засоби» і не враховує публічне вживання «психотропних речовин» чи «аналогів наркотичних засобів або психотропних речовин». У результаті ми бачимо значні законодавчі обмеження щодо місця скоєння «вживання наркотичних засобів» та щодо описання предмету такого злочину. Очевидно що питання «непублічних місць» (садів, будинків, глухих кутів і дворів, будівельних майданчиків тощо, а інколи і навіть під'їздів) не охоплюється нормами диспозиції ст. 316 КК України. Крім того варто розуміти, що «факт публічного вживання» (у місці, де наявна значна кількість людей) має бути доведений належними кримінально-

процесуальними доказами (в першу чергу показаннями свідків як людей, що відвідують таке «публічне» місце, відеозаписами з «публічних» камер спостереження тощо). А при перебуванні особи в під'їздах, глухих дворах або навіть другорядних провулках чи вулицях у місті, таких публічних свідків або камер відеоспостереження може не виявитися. Тому виникають ситуації коли особа, при її викритті у місці знайдення закладки, умисно здійснює вживання придбаного наркотичного засобу з метою уникнути кримінальної відповідальності за ст. 309 КК України.

Також дуже часто трапляються випадки коли особа, вживши наркотичний засіб або психотропну речовину, виходить у публічне місце вже перебуваючи у стані «наркотичного сп'яніння». Це пов'язане із тим, що прийом певних різновидів наркотичних засобів, які збуджують нервову систему може викликати стан ейфорії, радості, підвищеної балакучості, бажання активних дій та інтерес до розваг у суспільстві. Перебуваючи у такому ейфоричному (радісному) стані наркоман потрапляє у публічне місце (концерт, вечірку, культурний захід тощо), де під впливом своєї гіперактивності може скоювати різні злочини насильницької або корисливої спрямованості (хуліганство, заподіяння легких тілесних ушкоджень, крадіжки, грабежі тощо).

Подібні ситуації трапляються і коли особи успішно знайшли і вжили «закладку» із наркотичним засобом чи психотропною речовиною, а потім попрямували у публічне місце у стані «наркотичного сп'яніння» (ейфорії, радості) для продовження власних веселощів і розваг, де скоїли свій наступний злочин.

Відповідно правоохоронці, які зупиняють у публічних місцях (на вулиці, в сквері, в парку) особу вже у стані «наркотичного сп'яніння» не можуть застосувати до неї кримінально-правові норми, передбачені ч. 1 ст. 309 КК за відсутності у особи при собі наркотичного засобу чи психотропної речовини. Хоча всі і розуміють, що стан «наркотичного сп'яніння» (розширені зіниці, підвищене серцебиття, неприродня поведінка, заплутана мова, бурхливі неконтрольовані реакції) може виникнути у особи лише внаслідок прийому наркотичного засобу або психотропної речовини, однак відсутність при особі відповідного «товару» тягне за собою неможливість притягнення її до відповідальності за наркозлочини, передбачені у Розділі XIII КК України. Перебування особи у стані «наркотичного сп'яніння» буде лише обставиною, що обтяжує покарання у випадку скоєння наркоманом певного кримінального правопорушення, однак здійснити при цьому повноцінну профілактичну діяльність щодо недопущення (запобігання) скоєння нових кримінальних правопорушень особами у стані «наркотичного сп'яніння» не вбачається можливим з точки зору обмежених норм кримінального законодавства.

Тому, на думку авторів, є практична необхідність у тому, щоб розширити перелік форм об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у ст. 309 КК України і доповнити її випадками, пов'язаними із «вживанням наркотичних засобів» (у будь-якому місці, не лише публічному) та «перебуванням особи у стані наркотичного сп'яніння». Такі додаткові форми об'єктивної сторони допоможуть забезпечити повноцінну протидію наркозлочинній поведінці у будь-якій фазі циклу від виготовлення наркотичного засобу або психотропної речовини до її безпосереднього вживання. На теперішній час зазначений цикл є

обмеженим лише фазою зберігання або переміщення (перевезення, пересилання) наркотичного засобу чи психотропної речовини.

Таким чином, ч. 1 ст. 309 КК України могла би містити наступну редакцію: «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, а також перебування у стані наркотичного сп'яніння – караються ...». У співвідношенні із іншою статтею 316 «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів» КК України, запропонована авторами редакція ч. 1 ст. 309 КК України могла б розглядатися як загальна та спеціальна норма. Тобто ч. 1 ст. 309 КК України як загальна норма визначала б відповідальність за вживання у «непублічних й публічних місцях», а також охоплювала б випадки вживання як «наркотичних засобів», так і «психотропних речовин та різних аналогів», а діючи ст. 316 КК України, як спеціальна норма, вже б конкретизувала випадки вживання лише «наркотичних засобів» і у спеціальних «публічних місцях».

В той же час «перебування особи у стані наркотичного сп'яніння» продовжувало б вважатися обтяжуючою обставиною згідно п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України [1] і при цьому утворювало б окрему кваліфікацію за ч. 1 ст. 309 КК України – оскільки очевидно, що для того щоб потрапити у такий стан, особі необхідно десь придбати або виробити відповідний наркотичний засіб чи психотропну речовину і у подальшому її вжити, переміщуючи такий засіб або речовину із одного місця в інше. Тобто, в будь-якому випадку, щоб потрапити у стан «наркотичного сп'яніння» особа вчинила у недалекому минулому (в межах однієї доби) хоча б одну із існуючих форм об'єктивної сторони, що вказані у ч. 1 ст. 309 КК України – чи виробництво (виготовлення), чи придбання, чи перевезення наркотичного засобу. І така минула злочинна поведінка особи завжди залишається поза увагою правоохоронних органів і поза покаранням за відсутності у ч. 1 ст. 309 КК України доповнень про «перебування особи у стані наркотичного сп'яніння» як форми об'єктивної сторони такого злочину.

Враховуючи викладене є підґрунтя для удосконалення чинної редакції ч. 1 ст. 309 КК України. Зазначене буде стимулом для будь-яких осіб, що були ідентифіковані у стані «наркотичного сп'яніння» звернутися до лікувального закладу та пройти курс лікування від наркоманії задля позбавлення кримінальної відповідальності згідно ч. 4 ст. 309 КК України. Це забезпечить широку превентивну діяльність на початкових етапах втягнення людей у наркоманію, коли придбання ними наркотичних засобів здійснюється досить обережно, а поява у стані «наркотичного сп'яніння» у публічному чи непублічному місці (на роботі, навчанні, на вечірці, вдома) допоможе їх виявити та одразу розпочати протидію їх наркозалежній поведінці під страхом кримінального покарання.

У науковій літературі зазначається про недосконалість ч. 4 ст. 309 КК України з точки зору того, що законодавець закріплює «незавершений процес» лікування від наркоманії. У самій ч. 4 вказується, що «особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цієї статтею». Автори підтримують позицію науковців, які зазначають, що початок процедури лікування зовсім не вказує на його успішність і досить

часто є лише імітацією задля реалізації прагнення позбавитись від кримінальної відповідальності [6, с. 215]. Слушним виглядає здійснювати звільнення від кримінальної відповідальності лише в кінці процесу лікування від наркоманії у випадку його успішного проходження, що має бути підтверджено колегіальним висновком лікарської комісії. На період проходження такого лікування доцільно передбачити можливість зупинення кримінального провадження у нормах КПК України і за результатами лікування від наркоманії та лікарським висновком вже вирішувати питання про закриття провадження у справі при успішному лікуванні чи, навпаки, про складання обвинувального акту та спрямування справи до суду у випадку, якщо лікування не досягло своєї мети.

Зазначена процедура є актуальною з огляду на те, що фактично ч. 4 ст. 309 КК України є «безумовним» різновидом звільнення від кримінальної відповідальності і, на відміну від умовних різновидів, наразі не визначає жодних вимог до посткримінальної поведінки особи. Це ставить особу у досить привілейоване становище у порівнянні із «умовними» видами звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачені у ст. ст. 47, 97 КК України. У науковій літературі зазначається, що при «умовних» видах звільнення (передача на поруки, примусові заходи виховного характеру) особа повинна виконати ряд дій, що повинні бути «успішними» і саме від «їх успішності» залежить результат звільнення особи від кримінальної відповідальності, що і стимулює її відновлювальну поведінку [6, с. 216]. Тому, актуальними є зміни і до ч. 4 ст. 309 КК України, що пов'язані із удосконаленням процедури звільнення особи від кримінальної відповідальності, яка повинна містити певні умови, а не бути безумовною і незавершеною.

Варто розуміти, що законодавцем періодично вносяться зміни до ст. 309 КК України і незважаючи на те, що цей склад кримінального правопорушення є базовим, певні зміни у суспільних відносинах завжди призводять до покращення його змісту. Наприклад, у науковій літературі неодноразово піднімалося питання про збільшення розміру штрафних санкцій як покарання за ч. 1 цієї статті, оскільки існувавший розмір штрафу від 50 до 100 НМДГ був явно замалий для такого складу кримінального правопорушення з урахуванням аналізу вартості придбання різних наркотичних засобів [4, с. 339-340]. Відповідно у Законі № 2617-VIII від 22.11.2018 р. законодавцем був значно збільшений розмір штрафу, який визначився у межах від 1000 до 3000 НМДГ та посилений максимальний розмір покарання за ч. 1 цієї статті із 3 до 5 років позбавлення волі. В подальшому Законом № 3342-IX від 23.08.2023 р. було внесено нові зміни до ст. 309 КК України і до системи покарань було додано пробаційний нагляд, який став окремим видом покарання згідно ст. 59-1 КК України. Таким чином, ми можемо бачити, що зміни до цієї базової статті періодично вносяться законодавцем, що визначає можливість наукових дискусій для формування ефективних напрямків покращення її відповідних положень.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи проведене дослідження автори дійшли до висновку про доцільність розширення об'єктивної сторони ч. 1 ст. 309 КК України за рахунок доповнення її форм випадками, пов'язаними із «вживанням особою наркотичних засобів» (у будь-якому місці, не лише публічному) та «перебуванням особи у стані наркотичного сп'яніння». На

думку авторів, ч. 1 ст. 309 КК України можна викласти у наступній редакції: «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, а також перебування у стані наркотичного сп'яніння – караються ...». Розширення переліку форм об'єктивної сторони зазначеного складу кримінального правопорушення допоможе забезпечити повноцінну протидію наркозлочинній поведінці та нестиме значний превентивний вплив на потенційних наркозлочинців, що є важливим аспектом у побудові превентивної державної кримінально-правової політики.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 01.04.2024 (офіційний текст). Київ: Видавництво «Паливода А.В.», 2024. 212 с.
2. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Данилевська Ю. О., Каменський Д. В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально-правової кваліфікації : практ. посіб. / Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 288 с.
4. Качалова Т. Є. Актуальні питання посилення відповідальності у вигляді штрафу за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання без мети збуту наркотичних засобів. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 6. С. 337-341.
5. Лук'яненко С. В., Прибіткова Н. О. Актуальні питання кримінологічної характеристики наркоманії в Україні. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2023. № 2. С. 301-306.
6. Терещук С. С. Звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 Кримінального кодексу України: проблеми застосування та вдосконалення заохочувальної норми. Право і суспільство. 2012. № 3. С. 213-217.

References

1. Criminal Code of Ukraine: with changes and additions as of 2024/04/01. Kyiv: Vydavnytstvo Palyvoda A.V., 212 [in Ukrainian].
2. Regarding judicial practice in cases related to crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, or precursors: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated April 26, 2002, No. 4. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine: official website. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02> [in Ukrainian].
3. Danilevska Yu. O., Kamenskyi D. V. (2013). Crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, or precursors, and other crimes against public health: problems of criminal law qualification: practical guide. Luhansk: E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs, 288 [in Ukrainian].
4. Kachalova T. Ye. (2019). Current issues of increasing liability in the form of a fine for illegal production, acquisition, storage, transportation, and dispatch without the purpose of sale of narcotic drugs. Legal Scientific Electronic Journal, 6, 337-341 [in Ukrainian].
5. Lukyanenko S. V., Pribitkova N. O. (2023). Current issues of criminological characteristics of drug addiction in Ukraine. Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs, 2, 301-306 [in Ukrainian].
6. Tereshchuk S. S. (2012). Exemption from criminal liability under Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine: issues of application and improvement of the incentive provision. Law and Society, 3, 213-217 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 10.05.2024 р.

B. M. Orlovskiy, Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: b.orlovskiy@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9161-2904>

I. A. Osadcha, Advocate, Senior Lecturer
Odesa National University of Technology
the Department of Philosophy and Law
112 Kanatna St, Odesa, 65039, Ukraine
e-mail: pravnic@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9243-1064>

CRIMINAL LIABILITY FOR DRUG USE AND DRUG INTOXICATION

Summary

The article is dedicated to the study of criminally punishable actions related to narcotics and psychotropic substances (manufacturing, acquisition, possession, transportation, dispatch, etc.), which are committed without the intent to sell and defined in Part 1 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine as forms of the objective side.

The authors drew attention to practical situations where a person attempts to ingest (swallow) a purchased narcotic or psychotropic substance in order to evade criminal liability under Part 1 of Article 309 of the Criminal Code. When ingesting such a narcotic substance in non-public places, there is no criminal liability under Ukrainian legislation; only the presence of a public place allows for the qualification of the person's actions under Article 316 of the Criminal Code.

Also, there is no criminal liability when a person is in a public or non-public place in a state of "narcotic intoxication." In the authors' opinion, these are shortcomings of the criminal legislation that require correction by supplementing the objective side of Part 1 of Article 309 with new forms related to "drug use" (in any location, not just public) and "being under the influence of narcotics".

Based on the research findings, the authors proposed to present the objective side of Part 1 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine in the following wording: "Illegal production, manufacturing, acquisition, possession, transportation, dispatch, or use of narcotic drugs, psychotropic substances, or their analogues without the intent to sell, as well as being under the influence of narcotics, are punishable by...".

The authors' proposed amendment to Part 1 of Article 309 of the Criminal Code should function as a general criminal law norm regulating drug use in any location, while the existing Article 316, "Illegal Public Drug Use," should remain a specific provision applied to cases of drug use in public places.

In the authors' opinion, expanding the content of the objective side in Part 1 of Article 309 by including additional forms will help ensure effective counteraction to drug-related behavior and will have a significant preventive impact on potential drug offenders.

Keywords: drug use, drug intoxication, forms of the objective side, narcotics, psychotropic substances, criminal liability.

Н. М. Савчин, канд. юрид. наук, доцент
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Юридичний факультет
Кафедра процесуального права
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна
e-mail: n.savchyn@chnu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3200-7373>

М. Т. Суховерський, студент 4 курсу
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Юридичний факультет
Кафедра процесуального права
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна
e-mail: sukhoverskyi.maksym@chnu.edu.ua

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

У цій статті досліджуються проблемні аспекти, які виникають під час розслідування воєнних злочинів, з акцентом на ідентифікацію основних викликів та розробку рекомендацій для їх подолання. Аналізуються труднощі, з якими стикаються слідчі органи при зборі доказів, правові та процедурні бар'єри, що ускладнюють розслідування та притягнення винних до відповідальності. Особлива увага приділяється ролі міжнародного права та співпраці міждержавних організацій у покращенні ефективності розслідувань. У результаті дослідження пропонуються конкретні рекомендації для підвищення якості розслідування воєнних злочинів та зміцнення правового порядку на міжнародному рівні.

Під час дослідження даної теми проаналізовано праці таких науковців як І. Гловюк, В. Завтур, Н. Лашук, В. Навроцька, М. Пашковський, Р. Серкевич, Н. Устрицька та ін. Більша увага приділена чинним законодавчим актам та Римському статуту Міжнародного кримінального суду.

Питання обміну військовополоненими в Україні регулюється різними нормативно-правовими актами, включаючи РС МКС та КПК України. Додаток до статті 3 КПК України встановлює, що особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого або засудженого, може бути обмінена як військовополонений. Зміни до КПК України стосовно допиту осіб, відносно яких ухвалено рішення про обмін, не містять змістовних доповнень або уточнень, що може призвести до недоречного застосування цих положень. Хоча КПК України не містить окремої норми щодо процесуального статусу військовополонених, законодавець вніс зміни для врегулювання обміну осіб під час воєнного стану, що стало можливим завдяки Закону № 2472-IX від 28 липня 2022 року. Незважаючи на спроби законодавця покращити процедуру обміну військовополоненими, деякі аспекти залишаються складними, що може порушити принцип законності та верховенства права. Україна, навіть не будучи державою-учасницею РС МКС, зобов'язана співробітничати з цим міжнародним органом відповідно до статті 12(3) цього статуту. Наявність імплементаційного законодавства, яке регламентує національні процедури

співробітництва, є передумовою всебічного виконання зобов'язань України перед МКС. Потребується краще визначення статусів учасників кримінального провадження, зокрема осіб, стосовно яких надійшло прохання МКС про співробітництво, а також нормативне унормування статусу військовополонених. Українським прокурорам та органам досудового розслідування слід дотримуватися особливостей, передбачених Правилами доказування в МКС, при проведенні допитів свідків, підозрюваних та потерпілих. Невчинення відповідних дій під час проведення допитів може призвести до визнання протоколів допиту неналежними доказами, що зменшить кількість якісних доказів зі сторони обвинувачення.

Ключові слова: військовополонений, воєнні злочини, докази, допит, законодавець, захист прав людини, колізії, розслідування, кримінальна юстиція, кримінальне провадження, міжнародне право, правоохоронні органи, процедура обміну, співпраця міждержавних організацій, судові процеси.

Постановка проблеми. Обрана тема наукового дослідження залишається надзвичайно актуальною, особливо в контексті міжнародного права, прав людини та конфліктів у різних частинах світу. Можна виділити кілька причин, чому ця тема потребує детальнішого аналізу: 1) розслідування воєнних злочинів є важливою складовою міжнародного права та захисту прав людини. Вони здебільшого відносяться до важких порушень міжнародного гуманітарного права, таких як злочини проти людяності, військові злочини та злочини проти миру; 2) у світі існують різні конфлікти та війни, де виникає багато питань щодо розслідування можливих воєнних злочинів. Це можуть бути конфлікти в рамках держав, внутрішні конфлікти, міжнародні війни та інші форми збройних конфліктів; 3) існують різні міжнародні механізми та трибунали, які займаються розслідуванням та переслідуванням осіб, звинувачених у воєнних злочинах. Проте існують проблеми з ефективністю цих механізмів, включаючи політичний тиск, бюрократичні перешкоди та обмежену компетентність; 4) із зростанням технологічних можливостей, зокрема в області кібербезпеки, супутникового спостереження та аналізу великих обсягів даних, з'являються нові можливості для збору та аналізу доказів воєнних злочинів. Отже, дослідження проблемних аспектів під час розслідування воєнних злочинів має велике значення для розвитку міжнародного права, прав людини та забезпечення справедливості та відповідальності за воєнні злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження даної теми проаналізовано праці таких науковців як І. Гловюк, В. Завтур, Н. Лашук, В. Навроцька, М. Пашковський, Р. Серкевич, Н. Устрицька та ін. Більша увага приділена чинним законодавчим актам та Римському статуту Міжнародного кримінального суду.

Метою статті є вивчення проблемних аспектів під час розслідування воєнних злочинів з метою ідентифікації основних викликів та розробки рекомендацій для їх подолання. Зокрема, ми прагнемо: проаналізувати основні труднощі, з якими стикаються слідчі органи при зборі доказів воєнних злочинів; визначити правові та процедурні бар'єри, що ускладнюють розслідування та притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах; оцінити вплив міжнародного права та співпраці міждержавних організацій на ефективність

розслідувань; розробити рекомендації щодо покращення методик розслідування та підвищення рівня взаємодії між національними та міжнародними органами правопорядку.

Виклад основного матеріалу. *Обмін військовополонених*

Питання обміну військовополоненими регулюється Римським статутотом Міжнародного кримінального суду (далі – РС МКС) № 995_588 від 17.07.1998 р. Статтю 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) доповнено п. 28, згідно з яким «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений» [1]. Спочатку виникає бачення, що це специфічне формулювання для особи, яка в умовах збройного конфлікту є військовополоненим, будучи учасником кримінального провадження – підозрюваним, обвинуваченим (засудженим). Проте, розібравшись детальніше, а саме проаналізувавши решту положень, ми зрозуміли, що законодавець має різний підхід до визначення таких осіб. Наприклад, у ч. 1 ст. 225 КПК України вказується: «у порядку, визначеному цієї статтею, може бути допитаний свідок, потерпілий, а також особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого» [1]. Порівнявши окремі слова у попередніх та поточній редакції, констатуємо наступні зміни: у ч. 2 ст. 225 КПК України: слова «хворого свідка, потерпілого» замінено словосполученням «хворої особи», у ч. 4 ст. 225 КПК України: слова «свідка, потерпілого, який допитувався» законодавець забрав з одночасною їх заміною на наступне словосполучення – «особу, яка допитувалася» [1]. Враховуючи той факт, що військовополонений наділений окремим процесуальним статусом вважаємо такі зміни недоречними та непотрібними, адже вони не містять жодних змістовних доповнень чи уточнень. Як слушно зазначає В. Завтур, здійснення допиту в порядку, передбаченому ч. 11 ст. 615 КПК України не здатне в повній мірі замінити процедуру депонування показань в порядку ст. 225 КПК України, яка передбачає обов'язкову участь сторони захисту під час допиту свідка або потерпілого слідчим суддею у разі, якщо на момент його проведення особі було повідомлено про підозру; а допит в порядку ч. 11 ст. 615 КПК України не передбачає участь сторони захисту взагалі [2, с. 140], проте, на відміну від попередньої редакції ст. 225 КПК України, ч. 11 ст. 615 КПК України чітко передбачає можливість допиту підозрюваного, навіть і не військовополоненого. КПК України не містить переліку прав та обов'язків особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, що цілком очікувано, зважаючи на те, що він є підозрюваним, обвинуваченим (засудженим). Враховуючи вищевикладене, можна сказати, що п. 28 ст. 3 КПК України «додав» нового учасника кримінального провадження. Проте чинна редакція КПК України не виділяє окремої норми щодо процесуального статусу військовополоненого.

Також позитивною та вагомою зміною до КПК України під час воєнного стану стала процедура врегулювання обміну осіб, як військовополонених. Ці зміни відбулись завдяки Закону України № 2472-IX від 28 липня 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів

України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених». Набрання чинності цим законом відбулось у серпні 2019 року. До внесення змін до КПК та КК України ці нормативно-правові акти не були дієвими та не відповідали суспільним відносинам, що склалися у зв'язку із вторгненням РФ. Обміну підлягали особи, щодо яких не було ухвалено судового рішення по суті кримінального провадження. Незважаючи на спроби законодавця покращити ситуацію, процедура обміну стала ще важчою, ніж це було до змін. Ось в чому, на нашу думку, полягають труднощі. Річ у порушенні принципу законності, який є одним з елементів верховенства права.

Це стосується передусім тих випадків, коли до обміну залучаються військові або громадяни РФ, яких ми притягуємо до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, визначені РС МКС. Тобто йдеться не про засуджених осіб, а тих, щодо яких здійснюється досудове провадження або триває судовий розгляд справи. Якщо ж на законних підставах кримінальне провадження не було закрито за реабілітуючих підстав, то має бути розгляд кримінальної справи в суді з настанням відповідних правових наслідків – ухвалення обвинувального чи виправдувального вироку чи звільнення підсудного від кримінальної відповідальності, або звільнення засудженого від покарання за амністією чи на підставі акту про помилування або з інших передбачених КК України підстав [3]. Тож тільки після набрання відповідним судовим рішенням законної сили можна було б припустити можливість обміну за участю подібних осіб. Такий обмін є допустимим адже важливим залишається принципове питання: чи можуть військові країни-агресора або озброєні громадяни на зразок ПВК «Вагнер» мати статус військовополонених, якщо у нас вони притягуються (чи притягнуті) до кримінальної відповідальності? У вищевказаних випадках такі особи – це воєнні злочинці і вони не можуть визнаватися військовополоненими відповідно до чинного законодавства.

Варто наголосити, що Законом № 2472-ІХ від 28 липня 2022 р. породжена й інша юридична невизначеність. КПК України доповнено ст. 201-1 «Скасування запобіжного заходу» наступного змісту: «1. Прокурор має право звернутися в порядку, передбаченому статтями 184 та 132 цього Кодексу, до слідчого судді, суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого» [1]. Тобто питання про скасування запобіжного заходу, відповідно до Закону, вирішується на розсуд прокурора – йому необов'язково з цього приводу звертатися до суду. У межах процесуального права, внаслідок змін також утворилася внутрішньогалузева колізія. Законом № 2472-ІХ від 28 липня 2022 р. ч. 2 ст. 297-1 КПК України після абзацу першого доповнено новим абзацом з наступним текстом: «Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся» [1]. Натомість в інших кримінальних процесуальних нормах (в одній і тій самій статті) написано інакше: «Стаття 297-4. Вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування – 1. Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання

про здійснення спеціального досудового розслідування, якщо прокурор, слідчий не доведе, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся. ... 3. Повторне звернення з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді в одному кримінальному провадженні не допускається, крім випадків наявності нових обставин, які підтверджують, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся» [1]. Все викладене свідчить про необхідність якнайшвидшого повернення законодавця до належного врегулювання питань щодо здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення українських захисників, які перебувають у полоні рф.

Співпраця із Міжнародним кримінальним судом

Україна на підставі ст. 12(3) РС МКС заявами від 09.04.2014 р., 08.09.2015 р. визнала юрисдикцію цього міжнародного органу [4]. Подання вказаних заяв Секретарю Міжнародного кримінального суду поширило юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) на відповідні міжнародні злочини, вчинені на території України, а також спричинило виникнення в Україні обов'язку співробітничати з МКС. Тобто, згідно із ст. 12(3) РС МКС: «Держава, яка визнає юрисдикцію, співробітничает із Судом без будь-яких затримок або винятків відповідно до Частини 9» [4]. Незважаючи на той факт, що Україна не є державою-учасницею РС МКС, через вказаний припис ст. 12(3) РС МКС вона несе такі ж зобов'язання щодо співробітництва з МКС, як і держави-учасниці. У згаданій частині РС МКС визначаються три найбільш важливі вимоги щодо співробітництва держав з МКС: загальне зобов'язання держави співробітничати (ст. 86), наявність процедур, передбачених національним законодавством (ст. 88(1)), зобов'язання з консультацій із Судом (ст. 97 (1)). Отже, однією з передумов всебічного співробітництва є наявність імплементаційного законодавства, яке регламентує відповідні національні процедури щодо співробітництва.

Проте швидкий розвиток національного кримінального процесуального законодавства вимагає краще та більш детальне визначення доктринальних підходів щодо визначення учасників кримінального провадження, зокрема у аспекті особи, стосовно якої надійшло прохання МКС про співробітництво. Тобто потребують розмежування статуси підозрюваного або обвинуваченого, особи, якої стосується прохання МКС, особи, стосовно якої є підстави вважати, що вона вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію МКС, допитуваних осіб як свідка, потерпілого, експерта. Також не зайвим було б унормування статусу військовополоненого.

Спочатку хотіли б проаналізувати ч. 1 ст. 627 КПК України, згідно з якою особа може бути допитана як свідок, потерпілий, експерт, підозрюваний та

обвинувачений. Проте, зі сторони ідентифікації статусу досить цікавою для дослідження є ч. 2 та ч. 3 ст. 627 КПК України. Адже відповідно до ч. 2 відповідної статті: особі, якої стосується прохання Міжнародного кримінального суду, перед початком виконання прохання також повідомляють, що: 1) вона має право не свідчити проти себе або не визнати свою вину; 2) якщо допит проводиться мовою, яку така особа не розуміє повною мірою і якою не спілкується, вона має право безоплатно користуватися допомогою перекладача та ознайомлюватися з документами, якщо це необхідно для виконання прохання Міжнародного кримінального суду, у перекладі на мову, якою вона вільно володіє. Частина 3 ст. 627 КПК України передбачає: особі, стосовно якої є підстави вважати, що вона вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, до початку допиту, що виконується на прохання Міжнародного кримінального суду, повідомляють також про право: 1) бути поінформованою про те, що є підстави вважати, що нею було вчинено злочин, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду; 2) не давати показань або пояснень, що не буде враховуватися при визначенні винуватості або невинуватості; 3) користуватися правовою допомогою обраного нею або призначеного захисника, у тому числі отримувати правову допомогу безоплатно у разі відсутності коштів для її оплати; 4) бути допитаною у присутності захисника, якщо така особа не відмовилася від свого права на захисника [1]. Тож з урахуванням того, що допит підозрюваного, обвинуваченого окремо описується законодавцем у ч. 1 ст. 627 КПК України, скоріш за все йдеться про особу, яка ще не має статусу підозрюваного, обвинуваченого. У такому випадку з норм КПК України незрозумілим є те, в якому статусі ця особа може допитуватись. Навіть РС МКС у ст. 55 сформульований у такому вигляді: «Права осіб у ході розслідування», що також не дає відповіді на дилему. Звертаємо увагу, що формулюванням вжитим у ст. 55 РС МКС («є підстави вважати, що та чи інша особа вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду») і мається на увазі особа, яка незабаром повинна бути допитана або прокурором, або національними органами влади згідно з проханням, направленим МКС, і перелік прав таких осіб є наступним: а) бути поінформованою до початку допиту про те, що є підстави вважати, що нею було вчинено злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду; б) зберігати мовчання, при цьому таке мовчання не береться до уваги під час визначення винуватості або невинуватості; в) користуватися допомогою захисника за власним вибором або, якщо ця особа не має захисника, допомогою призначеного їй захисника в кожному випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя, і без будь-якої оплати, якщо в цієї особи немає достатніх коштів на це; г) бути допитаною у присутності адвоката, якщо тільки ця особа за власним бажанням не відмовилася від свого права на послуги адвоката [4]. Тобто аналогічним із ч. 3 ст. 627 КПК України.

Українським прокурорам та органам досудового розслідування також варто враховувати, що якщо є підстави вважати, що протокол допиту буде використано в МКС, необхідно зважати на особливості, передбачені Правилами доказування в МКС. Під час проведення допиту свідків, підозрюваних, потерпілих необхідно повідомляти допитуваних осіб про права, передбачені ст. 55 Римського статуту.

Невчинення наступних дій призведе до визнання такого протоколу допиту неналежним доказом, що, в свою чергу, зменшить кількість якісних доказів зі сторони обвинувачення [5, с. 206].

Адже Правилами процедури та доказування для допиту таких осіб передбачено особливі правила фіксування. Наприклад, відповідно до правила 112, допит фіксується за допомогою засобів аудіо- або відеофіксації за такою процедурою:

а) особа, яку допитують, має бути повідомлена мовою, яку вона повністю розуміє і якою володіє, про те, що допит повинен бути записаний за допомогою засобів аудіо- або відеофіксації, і що вона може заперечувати проти цього, якщо забажає. Факт надання цієї інформації та відповідь, надана відповідною особою, повинні бути зазначені в протоколі. До того як надати відповідь, ця особа може поговорити наодинці зі своїм адвокатом, якщо він присутній. Якщо особа, яку допитують, відмовляється від аудіо- або відеофіксації, має бути дотримана процедура, передбачена правилом 111;

б) відмова від права бути допитаним у присутності адвоката повинна бути зафіксована в письмовій формі і, за можливості, записана за допомогою засобів аудіо- або відеофіксації;

в) у разі перерви в ході допиту факт і час перерви, а також час відновлення допиту, повинні бути зафіксовані до закінчення аудіо- або відеофіксації;

г) по завершенні допиту особі, яку допитують, повинна надаватися можливість уточнити все, що вона сказала, і додати все, що вона може побажати додати. Має бути зазначений час завершення допиту;

д) запис має бути розшифрований якомога швидше після завершення допиту, а копія стенограми має бути надана особі, яку допитували, разом із копією самого запису, або, якщо використовувалося кілька записувальних пристроїв, разом із одним із оригіналів запису;

е) оригінал запису або один із оригіналів запису повинні бути запечатані в присутності особи, яку допитували, і її адвоката, якщо він був присутній, за підписом Прокурора, особи, яку допитували, й адвоката, якщо він був присутній (переклад) [6, с. 45].

Хотіли б звернути увагу ще на один аспект. Під час розслідування Римським статутом передбачено правила щодо прав двох категорій осіб з різним об'ємом прав. Першу групу складають всі особи на стадії розслідування. Їхні права розкриваються у п. 1 ст. 55 Римського статуту. Важливим є те, що вказані права мають гарантуватися органами МКС та іншими органами, що діють за його проханням. До другої групи можна віднести осіб, щодо яких є підстави вважати, що вони вчинили злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду, і котрі мають бути невдовзі допитані Прокурором чи національними органами. Кількість їхніх прав є більшою, оскільки вони включають не тільки права першої групи, а ще й права, зазначені у п. 2 ст. 55 Статуту, про які учасники кримінального провадження повинні бути проінформованими ще до початку допиту. Тож стаття 627 КПК України щодо категорій осіб в розслідуванні сформульована українським законодавцем дещо інакше, ніж в Римському статуті, чим видається нелогічною у порівнянні з останнім актом. Крім того, окремо закріплені права особи, стосовно якої надійшло

прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу (ч. 4 ст. 627 КПК України).

Висновки і пропозиції. Питання обміну військовополоненими в Україні регулюється різними нормативно-правовими актами, включаючи РС МКС та КПК України. Додаток до статті 3 КПК України встановлює, що особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого або засудженого, може бути обмінена як військовополонений. Зміни до КПК України стосовно допиту осіб, відносно яких ухвалено рішення про обмін, не містять змістовних доповнень або уточнень, що може призвести до недоречного застосування цих положень. Хоча КПК України не містить окремої норми щодо процесуального статусу військовополонених, законодавець вніс зміни для врегулювання обміну осіб під час воєнного стану, що стало можливим завдяки Закону № 2472-IX від 28 липня 2022 року. Незважаючи на спроби законодавця покращити процедуру обміну військовополоненими, деякі аспекти залишаються складними, що може порушити принцип законності та верховенства права. Україна, навіть не будучи державою-учасницею РС МКС, зобов'язана співробітничати з цим міжнародним органом відповідно до статті 12(3) цього статуту. Наявність імплементаційного законодавства, яке регламентує національні процедури співробітництва, є передумовою всебічного виконання зобов'язань України перед МКС. Потребується краще визначення статусів учасників кримінального провадження, зокрема осіб, стосовно яких надійшло прохання МКС про співробітництво, а також нормативне унормування статусу військовополонених. Українським прокурорам та органам досудового розслідування слід дотримуватися особливостей, передбачених Правилами доказування в МКС, при проведенні допитів свідків, підозрюваних та потерпілих. Невчинення відповідних дій під час проведення допитів може призвести до визнання протоколів допиту неналежними доказами, що зменшить кількість якісних доказів зі сторони обвинувачення.

Список використаної літератури

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 р., редакція від 19.04.2024 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1089> (дата звернення: 21.04.2024).
2. Гловюк І. В. Деякі питання кола учасників кримінального провадження (у аспекті «воєнних» змін до КПК України). Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи: матеріали круглого столу / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лашук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 136-141.
3. Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» (реєстраційний № 7370) від 11.05.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1405529> (дата звернення: 23.04.2024).
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду № 995_588 від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 05.05.2024).
5. Пашковський М. І. Проблемні питання регламентації в КПК України співробітництва з Міжнародним Кримінальним Судом. Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи: матеріали круглого столу / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лашук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 205-210.
6. Правила проведення процедури та доказування (переклад). Rules of Procedure and

Evidence. Міжнародний Кримінальний Суд, 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-02/Rules-of-Procedure-and-Evidence-Dec-2022.pdf>, <https://www.icc-cpi.int/resource-library/core-legal-texts> (дата звернення: 10.04.2024).

References

1. Criminal Procedure Code of Ukraine: a code dated April 13, 2012, amended on April 19, 2024. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1089> (access date: April 21, 2024) [in Ukrainian].
2. Hlovyuk I. V. (2022). Some issues concerning the circle of participants in criminal proceedings (in the context of “war” changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine). Criminal justice in Ukraine: realities and prospects: materials of the round table / compiled by I. V. Hlovyuk, N. R. Lashchuk, V. V. Navrotska, I. R. Serkevych, N. I. Ustrytska. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, P. 136-141 [in Ukrainian].
3. Remarks of the Main Legal Department of the Verkhovna Rada of Ukraine on the draft Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to Improve Certain Provisions of Pre-Trial Investigation in Conditions of Martial Law” (registration No. 7370) dated May 11, 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pub-File/1405529> (access date: April 23, 2024) [in Ukrainian].
4. Rome Statute of the International Criminal Court No. 995_588 dated July 17, 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (access date: May 5, 2024) [in Ukrainian].
5. Pashkovsky M. I. (2022). Problematic issues of regulation in the Criminal Procedure Code of Ukraine on cooperation with the International Criminal Court. Criminal justice in Ukraine: realities and prospects: materials of the round table / compiled by I. V. Hlovyuk, N. R. Lashchuk, V. V. Navrotska, I. R. Serkevych, N.I. Ustrytska. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, P. 205-210 [in Ukrainian].
6. Rules of Procedure and Evidence. International Criminal Court, 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-02/Rules-of-Procedure-and-Evidence-Dec-2022.pdf>, <https://www.icc-cpi.int/resource-library/core-legal-texts> (access date: April 10, 2024).

Стаття надійшла 14.05.2024 р.

N. M. Savchyn, PhD in Law, Associate Professor
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
the Faculty of Law
the Department of Procedural Law
2 Kotsiubynskoho St, Chernivtsi, 58012, Ukraine
e-mail: n.savchyn@chnu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3200-7373>

M. T. Sukhovskiyi, 4-th year Student of the Bachelor’s Degree Program
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
the Faculty of Law
the Department of Procedural Law
2 Kotsiubynskoho St, Chernivtsi, 58012, Ukraine
e-mail: sukhovskiyi.maksym@chnu.edu.ua

PROBLEMATIC ASPECTS IN THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES

Summary

This article examines the problematic aspects that arise during the investigation of war crimes, focusing on identifying the main challenges and developing recommendations to overcome them. It analyzes the difficulties faced by investigative bodies in collecting evidence, the

legal and procedural barriers that complicate the investigation and prosecution of perpetrators. Special attention is given to the role of international law and the cooperation of interstate organizations in improving the effectiveness of investigations. As a result of the research, specific recommendations are proposed to enhance the quality of war crime investigations and strengthen the rule of law at the international level.

The research on this topic analyzes the works of scholars such as I. Hlovyuk, V. Zavtur, N. Lashchuk, V. Navrotskaya, M. Pashkovsky, R. Serkevich, N. Ustritskaya, and others. Greater attention is paid to current legislative acts and the Rome Statute of the International Criminal Court.

The issue of exchanging prisoners of war in Ukraine is regulated by various normative legal acts, including the ICC RS and the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPCU). The appendix to Article 3 of the CPCU establishes that a person who has the procedural status of a suspect, accused, or convicted can be exchanged as a prisoner of war. Amendments to the CPCU regarding the interrogation of persons for whom a decision on exchange has been made do not contain substantive additions or clarifications, which may lead to inappropriate application of these provisions. Although the CPCU does not contain a separate norm regarding the procedural status of prisoners of war, the legislator has made changes to regulate the exchange of persons during martial law, which became possible thanks to the law dated July 28, 2022. Despite the legislator's attempts to improve the procedure for exchanging prisoners of war, some aspects remain complex, which may violate the principle of legality and the rule of law. Ukraine, even without being a state party to the ICC RS, is obliged to cooperate with this international body in accordance with Article 12(3) of this statute. The presence of implementing legislation that regulates national cooperation procedures is a prerequisite for the comprehensive fulfillment of Ukraine's obligations to the ICC. Better definition of the statuses of participants in criminal proceedings, particularly those for whom the ICC's request for cooperation has been received, as well as the regulatory establishment of the status of prisoners of war, is needed. Ukrainian prosecutors and pre-trial investigation bodies should adhere to the specifics provided by the ICC Rules of Evidence when conducting interrogations of witnesses, suspects, and victims. Failure to take appropriate actions during interrogations may lead to the recognition of interrogation protocols as inadmissible evidence, which will reduce the number of high-quality evidence on the part of the prosecution.

Keywords: prisoner of war, war crimes, evidence, interrogation, legislator, human rights protection, collisions, investigation, criminal justice, criminal proceedings, international law, law enforcement agencies, exchange procedure, cooperation of interstate organizations, judicial processes.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304886>

УДК 341.1

В. І. Голопапа, аспірант

Державний податковий університет

Навчально-науковий інститут права

Кафедра міжнародного права та права Європейського Союзу

вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08200, Україна

e-mail: vladislav.igorevich7@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6020-1767>

УЧАСТЬ УКРАЇНИ В МИРОТВОРЧИХ МІСІЯХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проводиться аналіз участі України в миротворчих місіях міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй та Північноатлантичного альянсу. Метою статті є аналіз впливу України на миротворчі процеси та виявлення ключових переваг і актуальних проблемних питань участі держави в ООН. Виявлено ключові проблемні аспекти, що потребують доробки, такі як необхідність удосконалення стратегічного планування та розвитку законодавчої бази.

Стаття зосереджується на глобальних змінах у міжнародних відносинах, зумовлених процесами глобалізації, та визначає роль міжнародних організацій у превентивних заходах та вирішенні конфліктів. Внесок України у миротворчі операції з моменту проголошення незалежності включає ініціативи, спрямовані на зміцнення потенціалу ООН у сфері миротворчості та зміни в законодавстві, що регулюють участь країни в міжнародних миротворчих операціях.

Особлива увага приділена адаптації України до сучасних викликів міжнародної безпеки, включаючи реформування миротворчих процесів, удосконалення механізмів правового захисту миротворців, а також активну роль країни в міжнародних операціях під егідою ООН та НАТО. Дослідження підкреслює важливість створення юридичної бази, що забезпечує ефективну участь України у миротворчих місіях, важливість стратегічного планування та розробки національної стратегії в цій сфері.

Стаття наголошує на значенні досвіду, набутого українськими військово-службовцями під час участі в миротворчих місіях, для збереження боєздатності Збройних Сил України, висвітлює фінансові аспекти участі країни у міжнародних миротворчих операціях. Визначено потребу в подальшому розширенні цивільного компоненту у миротворчій діяльності та акцент на важливості залучення кваліфікованого поліцейського та правового персоналу, зокрема через вдосконалення національної системи підготовки фахівців та створення національного реєстру миротворців.

Участь України у миротворчих операціях міжнародних організацій ООН та НАТО сприяє зміцненню міжнародного іміджу країни, розвитку обороноздатності та військового досвіду, створює нові можливості для міжнародної співпраці у сфері забезпечення глобальної безпеки. Висновки статті підкреслюють стратегічне значення миротворчої діяльності для зміцнення міжнародного статусу України та сприяння її євроатлантичній інтеграції.

Ключові слова: миротворча місія, міжнародні організації, участь України, законодавче регулювання, міжнародна безпека.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини перебувають у стані постійних трансформацій, причому, найбільш вагомим чинником в цьому процесі є глобалізація. В контексті взаємозалежності держав сучасного світу та усвідомлення того, що будь-яка проблема, незалежно від її характеру (соціальна, політична, релігійна, екологічна), що виникає в одній країні, впливає на сусідні та далекі держави і регіони, перед світовим співтовариством постає важливе завдання: розробка механізму запобігання й подолання кризових ситуацій та явищ, що можуть виникнути. Міжнародні організації відіграють ключову роль у розробці превентивних заходів та вирішенні наявних конфліктів між державами, оскільки вони покликані координувати зусилля країн-членів для розробки загальної стратегії з метою розв'язання глобальних проблем, що включає і створення умов для ефективної їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях миротворча діяльність Організації Об'єднаних Націй знаходить своє відображення у множині праць. Тематика участі України у миротворчих місіях також активно досліджується вітчизняними науковцями. Освітлення різних аспектів цього питання можна знайти у наукових роботах таких вчених як: О. Бодрук, Л. Головатюк, О. Заболотний, О. Луник, П. Назаренко, О. Пилип, О. Прилипа, Н. Романюк, В. Смолянук та ін.

Мета статті полягає у детальному описі миротворчих ініціатив Організації Об'єднаних Націй, ретельному аналізі ролі України в рамках цих операцій, виявленні ключових переваг і актуальних проблемних питань, які стосуються участі України у миротворчих місіях під егідою ООН.

Виклад основного матеріалу. Україна бере активну участь у реформуванні миротворчих процесів, спрямованих на підвищення ефективності міжнародних організацій та їх адаптацію до сучасних викликів. Вона виступила ініціатором створення кількох механізмів, спрямованих на посилення потенціалу Організації Об'єднаних Націй у зазначеній сфері. Ці ініціативи включають заповнення критичних прогалів у забезпеченні авіаційної підтримки місій та удосконалення механізмів правового захисту миротворців, відомих як «блакитні шоломи». Зокрема, у 1994 році наша держава виступила ініціатором Конвенції з безпеки персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу. Українська держава є унікальною країною-партнером НАТО, що бере участь у всіх ключових миротворчих місіях організації.

Зміни в законодавстві України, спрямовані на регулювання участі країни у міжнародних миротворчих операціях ООН та НАТО, дозволили ефективно вирішити проблеми, що існували раніше. У 2018 році був прийнятий ключовий правовий акт під назвою «Про національну безпеку України», датований 21 червня 2018 року, який визначив основні принципи та постулати у галузі оборони та безпеки нашої країни [11]: верховенство права, законність, забезпечення демократичного порядку в країні; дотримання правил та принципів міжнародного права, розвиток оборонної сфери держави. Не менш важливим нормативно-правовим актом є «Стратегія Міжнародної миротворчої діяльності

України», прийнята 15 червня 2009 року [17]. Цей документ визначив ключові принципи та напрями діяльності України в міжнародних відносинах та став важливим етапом у формуванні юридичної бази, яка регулює зовнішні відносини країни. Згідно з цією Стратегією, Україна має намір продовжувати активну участь у миротворчій діяльності та розширювати власні міжнародні зв'язки. За період з 1992 року і до сьогоднішнього дня Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України було ухвалено додаткові нормативно-правові акти та укладено низку міжнародних договорів з іноземними державами, що стосуються миротворчої діяльності та регулюють участь органів влади України у формуванні миротворчих операцій у світі. Серед них можна виокремити такі: Закон України «Про Збройні Сили України» [7], Закон України «Про Оборону України» [12]. Отже, зазначені законодавчі та додаткові нормативно-правові акти урегульовують фінансові, правові та організаційні аспекти участі України у миротворчих місіях, а також встановлюють загальні принципи та норми застосування національних сил у різних регіонах світу. Створена юридична база забезпечує більш ефективну участь України у таких операціях, а фінансові умови їх проведення відповідають національним можливостям та забезпечують достатній рівень фінансування національних контингентів та персоналу.

Проте стратегія миротворчої діяльності держави на міжнародному рівні потребує детальної доробки. Існуюча реконструкція законодавчої бази України щодо участі у миротворчих операціях міжнародних організацій повинна забезпечити комплексне розуміння політичних та юридичних умов участі країни у теперішніх міжнародних операціях та у майбутньому.

Питання участі української держави у миротворчих операціях Організації Об'єднаних Націй та Північно-Атлантичного Альянсу постійно привертають увагу вітчизняних дослідників. Окремі аспекти цієї теми були розглянуті у наукових працях Т. Брежневої, Н. Романюк, Л. Головатюк, Д. Задириєнко, В. Гречанинова, О. Їжака, В. Гудим, Д. Кащенцева, О. Гущина, О. Мільченка, О. Заболотного, Р. Офіцинського, А. Каляєва, Г. Шелест та ін. [1; 2; 16].

Наша країна – одна із засновниць Організації Об'єднаних Націй, що вступила у миротворчі операції лише після оголошення незалежності. Становлення нормативно-правової бази миротворчої діяльності України та Збройних Сил України розпочалося з прийняття Верховною Радою України Постанови від 3 липня 1992 року № 2538-ХІІ «Про участь батальйонів Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН у зонах конфліктів на території колишньої Югославії» [13].

Подальші правові основи миротворчої діяльності України встановлювалися через постанови Верховної Ради України, укази Президента України та рішення Кабінету Міністрів України, які реагували на актуальні проблеми, пов'язані з конфліктами, та потребували оперативного втручання миротворчого контингенту України. Наприклад, у грудні 1995 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про участь українського контингенту в операції багатонаціональних сил на території Боснії і Герцеговини», керуючись запрошенням відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН від 15 грудня 1995 року та стратегічними інтересами України [14].

Загострення обстановки на Балканах та необхідність у військових миротворцях з України в інших країнах колишньої Югославії стали причиною

прийняття Постанови Верховної Ради України «Про участь контингенту Збройних Сил України в миротворчих силах ООН у Східній Славонії» у 1996 році [15].

01 вересня 1999 року Україна почала участь в операції зі створення стабілізаційних сил у Косові. Польсько-український миротворчий батальйон «УкрПолбат», що прибув у Косово, став складовою частиною об'єднання «Схід» сил КФОР.

Протягом двадцяти років український миротворчий контингент у Косово зменшився на 123 військовослужбовців та 36 одиниць техніки, які були репатрійовані в Україну.

У 1999 році підписано Указ Президента «Про направлення миротворчого контингенту для участі в миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія», закріплений відповідним законом [8].

Кількість українських військових, що беруть участь у миротворчих місіях, є змінною та залежить від ситуації безпеки в районах проведення операцій та вимог міжнародних миротворчих організацій. Загальна кількість персоналу, який представляє Україну у миротворчих операціях ООН, станом на 2015 р. складало 323 особи [16, с. 39].

14 серпня 2004 року була заснована навчальна операція НАТО в Республіці Ірак (ТМН-І), в якій Україна брала участь на прохання тимчасового Іракського Уряду відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН № 1546. У лютому 2006 року ЗСУ прийняли участь в цій місії направленням до Іраку трьох офіцерів згідно з Указом Президента України «Про направлення миротворчого персоналу України до Республіки Ірак» від 30.11.2005 р. № 1675/2005 [9]. Ще 7 військовослужбовців ЗСУ було приєднано до складу ТМН-І пізніше у листопаді 2008 року. Основною метою місії була допомога Іраку у створенні потужного безпекового сектору в країні, що включало постачання обладнання, тренування та технічну підтримку сил безпеки. Діяльність місії була спрямована на тренування, консультування та наставництво середнього та вищого керівництва органів управління та сил безпеки, а також на розробці надійної системи управління військами на обох рівнях – оперативному та стратегічному, адаптуючи тренувальні програми під керівництвом національних експертів [4].

Загальна кількість осіб у Тренувальній місії НАТО в Республіці Ірак (ТМН-І) становила близько 170 військовослужбовців із України та 14 країн-членів НАТО. Українські Збройні Сили мали 10 посад у складі ТМН-І в Республіці Ірак [21].

Антитерористична операція «Активні зусилля» НАТО розпочалася 26 жовтня 2001 року як відповідь на теракти у США. Операція відбувалась у Середземному морі та була спрямована на запобігання переміщенню терористів та зброї масового знищення. Основною метою було підвищення загальної безпеки морського сплаву. Участь Збройних Сил України у цій операції була затверджена згідно угоди між Україною та НАТО щодо участі України у військових операціях у Середземному морі під назвою «Активні зусилля», що набула чинності 16.02.2005 р. [18].

Україна, затверджуючи згоду на участь в операції «Активні зусилля», передбачала надання повних операційних здатностей за підтримки Національного контактного пункту Військово-Морських Сил Збройних Сил України у м.

Одесі. Це включало моніторинг надводної обстановки у Чорному морі та обмін інформацією з штабом проведення операції, який базувався в штаб-квартирі Командування Військово-морських сил НАТО «Нортвуд».

Військовослужбовці здійснювали ряд завдань, включаючи збір та обмін інформацією щодо підозрілих суден, супровід та нагляд за підозрілими суднами, супровід суден з особливо важливими вантажами, протимінне забезпечення цивільного судноплавства у районі Середземного моря.

Через 2 роки корвет ВМС Збройних Сил України «Тернопіль» відправився з Севастополя до Італії для участі у заході «Морський день», що відбувався у військово-морській базі Таранто. Ця подія була частиною підготовки корабля до операції «Активні зусилля», включаючи встановлення відповідного зв'язку. З цього моменту Україна набула статус офіційного учасника операції згідно з рішенням Північноатлантичної ради альянсу. На початку липня 2007 року корвет «Тернопіль» повернувся до Севастополя після завершення операції.

Додатковим напрямом діяльності є участь у гуманітарній місії НАТО в Судані, яка була започаткована за офіційним зверненням голови Комісії Африканського Союзу А. О. Конари до Генсекретаря Альянсу Я. Х. Схеффера в червні 2005 року. Метою цієї місії було реагування на гуманітарну кризу та припинення насильства в регіоні Дарфур у Судані. Транспортування повітряним шляхом НАТО розпочалися у липні 2005 року, співпрацюючи з Європою. З метою виконання Указу Президента України від 03 квітня 2006 року № 277 «Про надання допомоги у здійсненні авіаційних перевезень миротворчих контингентів Африканського Союзу в провінції Дарфур (Судан)» було вирішено питання організації послуг Державного підприємства Міністерства оборони України «Українська авіаційна транспортна компанія» [5, с. 13].

В серпні 2009 року Альянс розпочав військово-морську операцію з протидії піратству під назвою «Океанський щит» згідно з рішенням Північноатлантичної ради, мандат якої було продовжено до 2014 року. Основною метою операції була боротьба з загрозами міжнародній безпеці, зокрема піратством у районі Африканського рогу, Аденської затоки та узбережжя Сомалі. Операція призвела до забезпечення безперебійної доставки гуманітарних вантажів до Сомалі та підвищення рівня безпеки морських коридорів, які відіграють ключову роль у світовій торгівлі.

До України повернулися 119 українських миротворців відповідно до рішення Північноатлантичної Ради НАТО про закінчення операції та виведення ТМН-І. Протягом цього періоду було підготовлено 575 осіб старшого сержантського складу в якості головних сержантів підрозділів, інструкторів навчальних центрів, а також 400 офіцерів, які успішно завершили курси з підготовки штабів бойових підрозділів [2, с. 50]. Українські військові брали активну участь у морських операціях НАТО, включаючи «Океанський щит» та «Активні зусилля».

22 лютого 2013 року відбулось засідання Північноатлантичної ради альянсу та Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів оборони. Внаслідок зустрічі була укладена офіційна угода (за формою обміну листами) між Україною та Організацією Північноатлантичного договору про участь в операції НАТО «Океанський Щит» [19]. Збройні Сили України приймали участь у цій операції як частина Постійної військово-морської групи НАТО 1 (SNMG1). Тривала

участь українського контингенту, що складався з інженерного підрозділу на 40 військовослужбовців та 18 одиниць автомобільної та спеціальної техніки, у операції в рамках Багатонаціональних сил НАТО в Косово (КФОР) та національного персоналу у складі місії НАТО «Рішуча підтримка» в Афганістані [2, с. 53].

З 01 січня 2015 року НАТО розпочало нову небойову місію в Афганістані, під назвою «Рішуча підтримка». Цю місію забезпечували 28 країн-членів Альянсу й 14 держав-партнерів, включаючи Україну. 30 березня 2015 року відповідно до Указу Президента України № 185/2015 «Про направлення національного персоналу для участі України в тренувально-дорадчій Місії НАТО «Рішуча підтримка» в Ісламській Республіці Афганістан» було направлено національний персонал у кількості до 30 осіб [10].

07 квітня 2015 року Україна уклала з НАТО Угоду про участь українського національного персоналу в тренувально-дорадчій Місії НАТО «Рішуча підтримка» [20].

На початку 2021 року Організація Об'єднаних Націй здійснювала 14 миротворчих місій у різних країнах світу, при цьому Збройні Сили України брали участь у шести з них [2]. У цих операціях вони здійснювали ряд завдань, а саме: гелікоптерне забезпечення, патрулювання відведених зон, збір та аналіз інформації, ведення моніторингу реінтеграції збройних формувань, проведення розвідки, розмінування та усунення небезпечних об'єктів, надання гуманітарної допомоги, супроводження та охорона гуманітарних вантажів, проведення інженерної розвідки шляхів переміщення та об'єктів, а також моніторинг процесу роззброєння та демобілізації та морське патрулювання [7].

У різних гарячих точках світу військовослужбовці Збройних Сил України проводили широкий спектр заходів, спрямованих на вирішення конфліктів та відновлення мирного життя. Ці заходи включали роз'єднання конфліктуючих сторін, відновлення інфраструктури, розмінування місцевості, транспортування військ та цивільного населення, а також медичну евакуацію та забезпечення безпеки під час проведення виборів у країнах конфлікту. На жаль, участь у цих операціях призвела до втрат – загинули 55 військовослужбовців Збройних Сил України [3].

Висновки і пропозиції. Постійна участь у міжнародних місіях ООН та НАТО сприяє збільшенню престижу та покращенню іміджу України у міжнародних відносинах, сприяє утвердженню України як надійного партнера у сфері міжнародної безпеки та стабільності. Крім того, миротворча діяльність стає невід'ємною складовою євроінтеграційного курсу країни, що сприяє курсу України до інтеграції в європейську та євроатлантичну спільноту.

Участь у миротворчих операціях сприяє збільшенню фінансових ресурсів до Державного бюджету України, що є важливою перевагою співпраці з ООН та НАТО у цьому напрямку. Крім того, учасники миротворчих місій набувають необхідного досвіду та кваліфікації, що стає основою для успішного виконання завдань у небезпечних умовах, приймаючи активну участь України у миротворчих місіях під егідою ООН та НАТО.

Однак, є певні аспекти, що потребують покращення, це стратегічне планування та правове регулювання участі у миротворчих операціях.

1) Посилення стратегічного планування. Україні необхідно розробити більш деталізовані та адаптивні стратегії для участі у міжнародних миротворчих операціях. Це включає глибше розуміння потенційних ризиків та вигод від кожної місії, більшу гнучкість у прийнятті швидких рішень відповідно до мінливих міжнародних обставин.

2) Реформування законодавства. Необхідно оновити законодавчу базу, яка регулює участь України в міжнародних миротворчих операціях, для забезпечення кращої юридичної підтримки учасників місії та адаптації до сучасних викликів міжнародної безпеки.

3) Розвиток міжнародної співпраці. Україні варто продовжувати активні двосторонні та багатосторонні дипломатичні зусилля для зміцнення своїх позицій у міжнародних організаціях. Важливою є співпраця з іншими країнами у сферах обміну інформацією, навчання та логістичної підтримки.

4) Збільшення інвестицій у миротворчу підготовку. Значні ресурси мають бути виділені для підготовки та оснащення миротворчих контингентів, зокрема через модернізацію обладнання, підвищення кваліфікації персоналу та розширення спеціалізованих тренінгових програм.

5) Інтеграція новітніх технологій. Використання передових технологій – зокрема штучний інтелект та цифрові програми для аналізу даних, може підвищити ефективність миротворчих місій, допомагаючи в прогнозуванні конфліктів, оптимізації розгортання ресурсів та підвищенні безпеки персоналу.

Отже, Україна як активний учасник міжнародного співтовариства ініціює механізми, спрямовані на зміцнення потенціалу ООН у сфері миротворчих місій.

Важливою темою є участь України у гуманітарних місіях НАТО, яка демонструє готовність країни до взаємодії з міжнародними партнерами у вирішенні глобальних викликів. Миротворча активність України сприяє зміцненню міжнародного іміджу країни, розвитку військового досвіду та обороноздатності, збільшення кваліфікованих та досвідчених військових.

Список використаної літератури

1. Брежнева Т., Їжак О., Шевцов А. Євроатлантична інтеграція України: військово-політичні аспекти: Монографія / Під ред. акад. НАН України В. П. Горбуліна. Дніпропетровськ: Пороги, 2003. 160 с.
2. Задирієнко Д. С., Бабенко Л. Л. Участь України у миротворчих місіях НАТО / Д. С. Задирієнко, Л. Л. Бабенко. Країни Центральної, Східної та Південно-Східної Європи в історичному дискурсі Західної цивілізації : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 07.04.2020 р. Полтава-Вітебськ, 2020. С. 47-59.
3. За роки незалежності українські воїни провели 27 миротворчих операцій. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/07/za-roky-nezalezhnosti-ukrayinski-voyin/> (дата звернення: 24.03.2024).
4. Історія участі України в діяльності тренувальної місії НАТО в Республіці Ірак. Військово-науковий вісник. 2012. № 18. С. 47-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2012_18_7 (дата звернення: 24.03.2024).
5. Операції НАТО. К.: Т-во «Знання» України, 2007. 24 с.
6. Поточний стан миротворчої діяльності України. URL: <http://prismua.org/>. (Дата звернення: 20.03.2024).
7. Про Збройні Сили України: Закон України: зі змінами в ред. від 05.10.2000 р. № 2019-III // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 48. Ст. 410.
8. Про направлення миротворчого контингенту для участі України у миротворчій

- операції в Косово, Союзна Республіка Югославія : Указ Президента України від 14.08.1999 р. № 852/99. Офіційний вісник України. 1999. № 31. 1600 ст.
9. Про направлення миротворчого персоналу України до Республіки Ірак : Указ Президента України від 30.11.2005 р. № 1675/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1675/2005#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
 10. Про направлення національного персоналу для участі України в тренувально-дорадчій Місії НАТО «Рішуча підтримка» в Ісламській Республіці Афганістан : Указ Президента України від 30.03.2015 р. № 185/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1852015-18698> (дата звернення: 24.03.2024).
 11. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06. 2018 р. № 31. 241 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
 12. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991 р. № 1932- XII (зі змінами від 16.10.2010 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>. (дата звернення: 25.03.2024).
 13. Про участь батальйонів Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії : Постанова Верховної Ради України від 03.07.1992 р. № 2538-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 38. 564 ст.
 14. Про участь українського контингенту в операції багатонаціональних сил з виконання угоди на території Боснії і Герцеговини : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.1995 р. № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1073-95-%D0%BF> (дата звернення: 24.03.2024).
 15. Про участь контингенту Збройних Сил України в миротворчих силах Організації Об'єднаних Націй у Східній Славонії : Постанова Верховної Ради України від 25.03.1996 р. № 102/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 14. 66 ст.
 16. Романюк Н., Большук О. Участь України в миротворчих місіях Організації Об'єднаних Націй. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2021. № 2 (10). С. 39-50.
 17. Стратегія міжнародної миротворчої діяльності України: Указ Президента України від 15.06.2009 р. № 435/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/2009#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
 18. Угода (у формі обміну листами) між Україною та Організацією Північноатлантичного договору про участь України у військово-морських операціях на Середземному морі в рамках операції «Активні зусилля» (ОА3) від 16.02.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_013#Text (дата звернення: 24.03.2024).
 19. Угода (у формі обміну листами) між Україною та Організацією Північноатлантичного договору про участь України в операції «Океанський Щит», ратифікована Законом № 580-VII від 19.09.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_027#Text (дата звернення: 24.03.2024).
 20. Угода (у формі обміну листами) між Україною та НАТО щодо участі у діяльності місії НАТО в Афганістані «Рішуча підтримка» та відповідних фінансових зобов'язань від 07.04.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_032#Text (дата звернення: 24.03.2024).
 21. Участь Збройних Сил України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. URL: <http://www.mil.gov.ua/> (дата звернення: 24.03.2024).

References

1. Brezhnieva, T., Yizhak, O., Shevtsov, A. (2003). Yevroatlantychna intehratsiia Ukrainy: viiskovo-politychni aspekty: Monohrafiia / Pid red. akad. NAN Ukraine V. P. Horbulina. Dnipropetrovsk: Porohy. 160 s. [in Ukrainian].
2. Zadyriienko, D. S., Babenko, L. L. (2020). Uchast Ukrainy u myrotvorchykh misiiah NATO. / D. S. Zadyriienko, L. L. Babenko. Krainy Tsentralnoi, Skhidnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy v istorychnomu dyskursi Zakhidnoi tsyvilizatsii : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. Poltava-Vitebsk. S. 47-59. [in Ukrainian].
3. Za roky nezalezhnosti ukrainski voyny provely 27 myrotvorchykh operatsii. (15.07.2019). Armya inform. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/07/za-roky-nezalezhnosti-ukrayinski-voyin/> [in Ukrainian].

4. Istoriia uchasti Ukrainy v diialnosti trenuvalnoi misii NATO v Respublitsi Irak. Viiskovo-naukovyi visnyk. № 18. S. 47-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2012_18_7 [in Ukrainian].
5. Operatsii NATO. K.: T-vo «Znannia» Ukrainy. 2007. 24 s. [in Ukrainian].
6. Potochnyi stan myrotvorchoi diialnosti Ukrainy. Prisma. URL: <http://prismua.org/> [in Ukrainian].
7. Pro Zbroini Syly Ukrainy. Zakon Ukrainy : zi zminamy v red. vid 05.10.2000 № 2019-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 48. St. 410. [in Ukrainian].
8. Pro napravlennia myrotvorchoho kontynhentu dlia uchasti Ukrainy u myrotvorchii operatsii v Kosovo, Soiuzna Respublika Yuhoslaviia. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.08.1999 № 852/99. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. № 31. 1600 st. [in Ukrainian].
9. Pro napravlennia myrotvorchoho personalu Ukrainy do Respubliky Irak. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.11.2005 № 1675/2005. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1675/2005#Text> [in Ukrainian].
10. Pro napravlennia natsionalnoho personalu dlia uchasti Ukrainy v trenuvalno-doradchii Misii NATO «Rishucha pidtrymka» v Islamskii Respublitsi Afghanistan. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.03.2015 № 185/2015. President. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1852015-18698> [in Ukrainian].
11. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 21.06. 2018 № 31. 241 s. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
12. Pro oboronu Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1932-XII (zi zminamy vid 16.10.2010). Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>. [in Ukrainian].
13. Pro uchast batalioniv Zbroinykh syl Ukrainy v Myrotvorchykh Sylakh Orhanizatsii Obiednanykh Natsii u zonakh konfliktiv na terytorii kolyshnoi Yuhoslavii. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 03.07.1992 № 2538-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 38. 564 st. [in Ukrainian].
14. Pro uchast ukraïnskoho kontynhentu v operatsii bahatonatsionalnykh syl z vykonannia uhody na terytorii Bosnii i Hertsehovyny. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.1995 № 1073. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1073-95-%D0%BF> [in Ukrainian].
15. Pro uchast kontynhentu Zbroinykh Syl Ukrainy v myrotvorchykh sylakh Orhanizatsii Obiednanykh Natsii u Skhidnii Slavonii. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 25.03.1996 № 102/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 14. 66 st. [in Ukrainian].
16. Romaniuk N., Bolchuk O. (2021). Uchast Ukrainy v myrotvorchykh misiakh Orhanizatsii Obiednanykh Natsii. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. № 2 (10). S. 39-50. [in Ukrainian].
17. Stratehiiia mizhnarodnoi myrotvorchoi diialnosti Ukrainy. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.06.2009 № 435. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/2009#Text> [in Ukrainian].
18. Uhoda (u formi obminu lystamy) mizh Ukrainoiu ta Orhanizatsiieiu Pivnichnoatlantynchoho dohovoru pro uchast Ukrainy u viiskovo-morskykh operatsiiakh na Seredzemnomu mori v ramkakh operatsii «Aktyvni zusyllia» (OAZ) vid 16.02.2006. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_013#Text [in Ukrainian].
19. Uhoda (u formi obminu lystamy) mizh Ukrainoiu ta Orhanizatsiieiu Pivnichnoatlantynchoho dohovoru pro uchast Ukrainy v operatsii «Okeanskyi Shchyt», ratyfikovana Zakonom № 580-VII vid 19.09.2013. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_027#Text [in Ukrainian].
20. Uhoda (u formi obminu lystamy) mizh Ukrainoiu ta NATO shchodo uchasti u diialnosti misii NATO v Afghanistani «Rishucha pidtrymka» ta vidpovidnykh finansovykh zoboviazan vid 07.04.2015. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_032#Text [in Ukrainian].
21. Uchast Zbroinykh Syl Ukrainy u mizhnarodnykh operatsiiakh z pidtrymannia myru i bezpeky. Ministerstvo oborony Ukrainy. URL: <http://www.mil.gov.ua/> [in Ukrainian].

V. I. Holopapa, Graduate Student
State Tax University
Educational and Scientific Institute of Law
the Department of International Law and Law of the European Union
31 University St, Irpin, 08200, Ukraine
e-mail: vladislav.igorevich7@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6020-1767>

UKRAINE'S PARTICIPATION IN PEACEKEEPING MISSIONS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE PRE-WAR PERIOD

Summary

The article analyzes Ukraine's participation in peacekeeping missions of international organizations, particularly the United Nations and the North Atlantic Treaty Organization. The purpose of the article is to examine Ukraine's influence on peacekeeping processes, with a focus on legislative changes and initiatives aimed at strengthening international law and the protection of peacekeepers. Key issues requiring further development are identified, such as the need for improved strategic planning and legislative development.

The article focuses on global changes in international relations caused by globalization processes and identifies the role of international organizations in preventive measures and conflict resolution. Ukraine's contribution to peacekeeping operations since its declaration of independence includes initiatives aimed at enhancing the UN's peacekeeping capacity and changes in legislation regulating the country's participation in international peacekeeping operations.

The article emphasizes the importance of the experience gained by Ukrainian military personnel during their participation in peacekeeping missions for maintaining the combat readiness of the Armed Forces of Ukraine, and highlights the financial aspects of the country's participation in international peacekeeping operations. It identifies the need to further expand the civilian component in peacekeeping activities and focuses on the importance of involving qualified police and legal personnel, particularly through the improvement of the national training system for specialists and the creation of a national peacekeepers' registry.

Ukraine's participation in peacekeeping operations of international organizations like the UN and NATO enhances the country's international image, develops its defense capabilities and military experience, and creates new opportunities for international cooperation in ensuring global security. The conclusions of the article underline the strategic importance of peacekeeping activities for strengthening Ukraine's international status and supporting its Euro-Atlantic integration.

Keywords: peacekeeping mission, international organizations, Ukraine's participation, legislative regulation, international security.

Є. К. Карлюга, аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: llizakarlyuga@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-6149-4657>

ПОНЯТТЯ САНКЦІЙ В ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Стаття досліджує проблематику санкцій в міжнародному праві, зосереджуючись на дефініції цього терміну. Вже не одне десятиліття вказане питання представляє інтерес для дослідників, однак донині не існує загальноприйнятого підходу до його розв'язання ані на рівні доктрини міжнародного права, ані на рівні його джерел. Ця термінологічна невизначеність створює прикладні проблеми, пов'язані зі спірними практиками застосування санкцій та їх подальшої правової оцінки з точки зору міжнародного права. У нинішніх умовах нагальність вирішення цих проблем набуває особливого значення у зв'язку зі зростанням кількості санкційних режимів. Зарубіжна наука міжнародного права присвячує дедалі більше уваги розв'язанню питань, пов'язаних із визначенням поняття «санкції», що, на жаль, є менш властивим для вітчизняної науки. В сукупності зазначені чинники вказують на доцільність проведення цього дослідження, яке має на меті окреслити коло тих заходів, що визначаються як санкції в сучасному міжнародному праві.

В результаті проведеного аналізу стверджується, що науці міжнародного права притаманні два підходи до визначення санкцій. Перший, широкий підхід пропонує охоплювати поняттям санкції примусові заходи, вжиті потерпілою державою індивідуально в порядку самопомогі у вигляді контрзаходів та реторсій для забезпечення дотримання правопорушником порушених зобов'язань, а також примусові заходи, застосовані колективно РБ ООН в порядку глави VII Статуту ООН для відновлення міжнародної законності. Натомість, другий, вузький підхід визначає санкції виключно як примусові заходи, що застосовуються РБ ООН відповідно до глави VII Статуту ООН. Автор робить висновок, що вузький підхід наразі вважається панівним в науці та таким, що відповідає положенням сучасного міжнародного права.

Одночасно з цим, звертається увага на широко розповсюджений в світовій практиці феномен так званих «односторонніх санкцій», дефініція та правова природа яких також залишаються дискусійними. В результаті огляду наявних визначень робиться висновок, що спільним для них є розуміння цих мір як примусових заходів, застосованих державою, групою держав або міжнародними організаціями без схвалення РБ ООН, з метою примусу іншої держави до зміни її політики. Таке розуміння «односторонніх санкцій» виключає їх ототожнення з «санкціями» в строгому сенсі слова і відповідно до переважаючого вузького підходу до їх визначення. Натомість, практика державних відносин свідчить про активне застосування цих заходів та їх ідентифікацію як «санкцій» в текстах внутрішнього законодавства, що приводить до висновків, що фактично в сучасній міжнародній дійсності існують два різні за своїми характерними ознаками примусові заходи, які одночасно носять назву «санкції». Серед них, примусові заходи, вжиті РБ ООН на виконання повноважень відповідно до глави VII Статуту ООН, а

також примусові заходи, застосовані державою, групою держав або міжнародними організаціями без схвалення РБ ООН, з метою примушення іншої держави до зміни її політики.

Ключові слова: санкції, примусові заходи, реторсії, репресалії, контрзаходи, односторонні санкції.

Постановка проблеми. Проблематика санкцій в міжнародному праві є однією з центральних тем наукового дискурсу. Підвищена увага до цього інституту почала привертатися ще в другій половині ХХ століття, і, як свідчить огляд міжнародно-правової літератури, не згасає і сьогодні. Водночас, незважаючи на підвищений інтерес з боку вчених, варто констатувати значну розбіжність у їх підходах до різних аспектів вивчення цього феномену, зокрема й до такого базисного, як саме поняття санкцій. Наявна термінологічна неоднозначність створює певні труднощі, пов'язані в тому числі зі спірними практиками застосування цих заходів та подальшим наданням їм відповідної правової оцінки з точки зору міжнародного права. В умовах сьогодення нагальність розв'язання цих труднощів набуває особливої значущості з огляду на постійно зростаючу кількість загроз та порушень міжнародного миру і безпеки та кореспондуючу цьому тенденцію застосування суб'єктами міжнародного права різноманітних за своєю правовою природою примусових заходів як мір реагування на такі загрози і порушення. Вказані чинники зумовлюють необхідність проведення ретельного доктринального дослідження дефініції «санкції».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжна міжнародно-правова література характеризується помітною зацікавленістю у вивченні різних теоретичних та практичних питань, пов'язаних з санкціями. Серед фахівців, праці яких були присвячені дослідженню дефініції цих заходів, можна виділити Ш. Босільйон (С. Beaucillon), Т. Руйса (Т. Ruys), Ж.-М. Тувенена (J.-M. Thouvenin), О. Хофер (А. Hofer), К. Портелу (С. Portela), М. Асаду (М. Asada), Дж. Абі-Сааба (G. Abi-Saab), А. Пеллета (А. Pellet), А. Мірон (А. Miron). Вітчизняна наука, на жаль, виявляє менше інтересу до зазначеної сфери. Поняття санкцій було предметом дослідження таких українських вчених, як О. В. Буткевич, В. А. Василенко, Ю. О. Седляр, Ю. В. Малишева, К. В. Громовенко, В. А. Ведькал, І. С. огли Нуруллаєв, Н. Я. Якимчук.

Мета статті полягає у дослідженні існуючих у доктрині міжнародного права підходів до визначення поняття «санкції» та, на підставі їх аналізу, досягнення чіткого розуміння відносно того, які заходи охоплюються цим терміном відповідно до сучасного міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Наукова дискусія навколо визначення терміну «санкції» в міжнародному праві триває вже не перше десятиріччя. За цей час стало зрозуміло, що проблематика санкцій носить, в першу чергу, концептуальний характер. Це передбачає, що дослідження цих заходів зазвичай відбувається крізь призму певної концепції праворозуміння, якою пояснюється сутність і призначення права загалом та міжнародного права, зокрема. В цьому зв'язку, в контексті санкцій одним із вирішальних факторів, який впливає на їх дефініцію, встановлення ознак та навіть визнання факту існування таких заходів

у міжнародному праві, є погляди науковця – представника тієї чи іншої школи міжнародного права. Через це, уникаючи детального огляду всіх висловлених поглядів, вважається доцільним розглянути ті з них, що справили значний вплив на формування наукових уявлень про інститут санкцій в міжнародному праві.

Хронологічно першими з них є погляди юридичного позитивізму XIX століття, який розглядав право як наказ суверена, забезпеченого санкцією [1, с. 37]. В цьому сенсі, санкції представлялися скоріше як форма міжнародно-правової відповідальності, тобто засіб вираження несприятливих наслідків міжнародного правопорушення, які має понести держава-правопорушниця. Поза тим, санкції зображувалися в якості необхідної характеристики права. Ця теза призводила до висновку, що відсутність в міжнародному праві суверена вказує на відсутність санкцій, а отже й на не існування міжнародного права як системи права [2, с. 141-142]. Натомість, вже у XX столітті позитивізм перестав наділяти санкції роллю невід'ємного елемента права та визнав міжнародне право правовою системою [3, с. 48], яка, однак, на відміну від національно-правових систем, позбавлена централізованого апарату влади з законодавчими, судовими та правозастосовними повноваженнями [4, с. 1]. Замість цього, міжнародне право зображується як високо децентралізований правовий порядок, де не існує органів влади, наділених компетенціями створювати та застосовувати правові норми, а також встановлювати факти їх порушення і накладати санкції. Вказані повноваження залишилися у володінні держав. Останні користуються правом застосовувати індивідуальні санкції, якими, як вважав Г. Кельзен, є війна та репресалії [5, с. 110]. Аналогічні погляди висловлював Дж. Кунц, підкреслюючи, що в межах міжнародного правопорядку кожна держава виступає *judex in causa sua* (суддя у своїй справі), який самостійно тлумачить правові норми, встановлює правопорушення та особу, винну у його скоєнні, а також самостійно обирає санкції та відповідає за їх накладання. Вчений також погоджується з твердженням, що загальному міжнародному праву відомі санкції у формі війни та репресалій, але із певним застереженням. Так, в той час як репресалії можна було розглядати як санкції, оскільки ці заходи збройного та незброєного характеру, відповідно до вимог міжнародного права, вживалися у відповідь на первісно вчинене правопорушення, прирівнювати війну до санкцій видавалося дещо сумнівним. Адже, до певного моменту *jus ad bellum* залишалося переважно необмеженим, і держави могли в будь-який час і з будь-якої причини розпочати війну [6, с. 325].

В цьому контексті, варто зауважити, що така інтерпретація санкцій та їх номенклатура відповідала практиці міждержавних відносин, що існувала до 1945 року. Це пов'язано з прийняттям Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), яким було введено загальну заборону на застосування сили або погрози силою у міжнародних відносинах, що також охоплювала звернення до цих заходів для цілей забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань. Результатом такої заборони стало те, що на заміну війни та репресаліям виникли концепції самооборони та контрзаходів як випадки правомірного застосування примусу, де концепція самооборони об'єднала заходи з використанням сили, які застосовуються за правилами ст. 51 Статуту ООН у відповідь на збройний напад

[7, с. 576], а концепція контрзаходів – заходи, що є несилowymi за своєю природою [8, с. 230].

Слід відмітити, що термін «контрзаходи» увійшов в активний ужиток тільки з початком роботи Комісії міжнародного права ООН над Проектом статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року (далі – Проект статей) [9, с. 321], тому можна помітити, що в літературі до того часу зберігалася тенденція використання поняття «репресалії» для позначення ідентичного кола примусових заходів, що виглядає дещо некоректним, оскільки наразі термін «репресалії» використовується у вузькому значенні для позначення військових репресалій, до яких вдаються в умовах збройного конфлікту.

Також варто підкреслити, що Проект статей не містить визначення терміну «контрзаходи», проте його аналіз дозволяє дійти висновку, що під контрзаходами необхідно розуміти мирні примусові заходи потерпілої держави щодо держави-правопорушниці, до яких потерпіла держава вдається в односторонньому порядку і у відповідь на первісно вчинене міжнародно-протиправне діяння з метою спонукання держави-правопорушниці до виконання своїх зобов'язань [3, с. 2]. При цьому, примусовий характер контрзаходів означає застосування щодо правопорушника заходів, які б за звичайних обставин порушували норми міжнародного права, однак неправомірність яких виключається у разі дотримання вимог, закріплених у Проекті статей (статті 49-54).

Окрім цього, під час обговорення концепції контрзаходів, Комісія міжнародного права ООН звернула увагу на реторсії – інший, відмінний від контрзаходів вид примусових заходів. Як підкреслюється у Проекті статей, контрзаходи слід протиставляти реторсіям – «недружнім», але сумісним з міжнародним правом актам, які можуть застосовуватися як у відповідь на недружній акт іншої держави, так і на попередньо скоєне нею міжнародно-протиправне діяння [10, с. 128].

Таким чином, зміни міжнародних відносин, їх супутнє теоретичне осмислення та нормативне закріплення призвели до розуміння, що кожна міжнародно-правова норма фактично забезпечена санкцією – примусовими заходами у вигляді контрзаходів та реторсій. Як підсумовує М. Е. О'Коннел, санкції є невід'ємною частиною міжнародного права, як і будь-якої правової системи, хоча й існують не у формі «простого поліцейського примусу» [8, с. 7, 10].

Водночас на цьому інститут санкцій в міжнародному праві не зупинив свій розвиток, оскільки Статут ООН передбачав й інші нововведення. Зокрема, мова йде про закріплення у главі VII повноважень Ради Безпеки ООН (далі – РБ ООН) на визначення існування «загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії» та застосування примусових заходів «для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки» [11, ст. 39]. Такі положення Статуту ООН стали величезним кроком вперед, адже вперше функції встановлення факту вчинення правопорушення та держави-делінквента, прийняття рішення щодо застосування невійськових і військових санкцій та їх виконання було централізовано в руках органу міжнародної організації – Ради Безпеки ООН [11, ст. 41-42].

Показово, що, незважаючи на широку практику застосування терміну «санкції» для позначення примусових заходів, регламентованих статтями 41 і 42 Статуту ООН, сам термін не фігурує в документі, замість нього використовується

термін «заходи». На думку деяких правників, цей фактор, а також їх переконаність, що термін «санкції» має використовуватися тільки в контексті тих примусових заходів, що застосовуються у відповідь на правопорушення [12, с. 494], свідчать про спірність застосування цього терміну по відношенню до заходів РБ ООН. Додатково зауважується, що Статут ООН не уповноважує Раду Безпеки застосовувати примусові заходи у випадках вчинення міжнародного правопорушення, обмежуючи сферу такого застосування до ситуацій загрози миру, порушення миру або акту агресії. На підставі цих міркувань робиться висновок про недоречність вживання терміну «санкції» для позначення примусових заходів, врегульованих статтями 41 і 42 Статуту ООН.

Не поділяючи наведені погляди, зауважимо, що останні, в цілому, не знайшли підтримки ані в теоретичній, ані в практичній площинах. В якості їх критики стверджувалося, що заходи РБ ООН підпадають під категорію санкцій, оскільки вони вживаються проти тих, хто порушує «нечітко сформульоване, але включене до Статуту зобов'язання утримуватися від будь-яких дій, що становлять загрозу миру або порушення миру, а також від будь-якого акту агресії» [13, с. 151]. Окрім цього, в самих резолюціях РБ ООН відповідні заходи часто називаються «санкціями» [14, с. 4].

У такий спосіб, з прийняттям Статуту ООН поняття санкцій в міжнародному праві було розширене і охоплювало санкції, які (1) вживаються потерпілою державою індивідуально (децентралізовано) в порядку самопомогі у вигляді контрзаходів та реторсій для забезпечення дотримання правопорушником порушених зобов'язань; (2) вживаються колективно (централізовано) за допомогою інституціонального механізму ООН для відновлення міжнародної законності.

Як свідчить подальший аналіз наукових досліджень, такий підхід до визначення поняття санкцій не отримав одностайного визнання. Вчені продовжували пропонувати власні дефініції санкцій, які або полягали у частковій модифікації вищенаведеного визначення, або передбачали пропозицію абсолютно іншого розуміння цих заходів. На жаль, обмежений обсяг цього дослідження не дозволяє висвітлити усі наявні тлумачення терміну «санкції», натомість уваги потребують найсуттєвіші з них.

Так, одним із критиків такого широкого підходу до вияснення поняття «санкції» виступив Ф. Райт, який висловлював сумніви щодо того, чи можна односторонні акти самопомогі, де держава діє як «власний суддя і шериф», категоризувати як санкції [8, с. 144]. Аналогічні застереження можна знайти в роботах Дж. Абі-Сааба, який визначає санкції як «примусові заходи, що вживаються на виконання рішення компетентного соціального органу, тобто органу, юридично уповноваженого діяти від імені спільноти». Ця риса відрізняє санкції від примусових заходів, застосованих індивідуально державами або групою держав поза рішенням такого органу. Останні заходи є «залишками» самопомогі, «приватного правосуддя», що існували в період класичного міжнародного права, а в рамках його сучасного стану функціонують відповідно до вузьких правових обмежень [15, с. 32, 38-39]. Схожий вузький підхід підтримувався і Комісією міжнародного права ООН, яка під санкціями пропонувала розуміти лише заходи примусу, що застосовуються відповідно до уста-

новчого документа певної міжнародної організації, зокрема відповідно до глави VII Статуту ООН [10, с. 75]. Такі заходи вживаються міжнародними організаціями як представниками міжнародного співтовариства, які наділені державами відповідними повноваженнями, що надає їм принципову відмінність від індивідуальних дій держав.

Одночасно з цим, на нашу думку, вищенаведений підхід потребує певної деталізації в частині того, що під санкціями необхідно розуміти примусові заходи, до яких вдається не будь-яка організація, а саме ООН і саме на виконання повноважень, закріплених главою VII її Статуту. Таке розуміння базується, по-перше, на вищенаведеному уявленні про компетентний орган, юридично уповноважений міжнародним співтовариством на застосування санкцій. По-друге, на тому факті, що ООН є єдиною організацією, членство і повноваження якої є достатньо широкими, щоб представляти міжнародне співтовариство в цілому [16]. По-третє, на тому, що Статут ООН як міжнародний договір, згоду на обов'язковість якого було надано 193 державами, закріплює повноваження РБ ООН приймати рішення щодо вжиття примусових заходів.

При цьому, за допомогою такого уточнення, з одного боку, санкції відокремлюються від так званих «інституційних санкцій», які накладаються міжнародними організаціями на підставі їх внутрішнього права у разі порушення останнього державою-членом такої міжнародної організації [17, с. 21]. Ці інституційні санкції втілюються у формі призупинення прав та привілеїв, які випливають із членства у міжнародній організації, як наприклад позбавлення права голосу за несплату внесків, позбавлення права на представництво в органах міжнародної організації [12, с. 500]. З іншого боку, звертається увага на відмінність між санкціями ООН та примусовими заходами інших міжнародних організацій, спрямованих проти держав, які не є їх членами та міжнародно-протиправним діянням яких не було завдано прямої шкоди таким міжнародним організаціям. В цілому, важливість такого розмежування пояснюється різним міжнародно-правовим регулюванням, що оформлює використання згаданих вище примусових заходів. Адже, хаотичне підведення всіх актів примусу під поняття «санкції», щодо яких існує презумпція їх правомірності, означало би, що вона поширюється на всі ці заходи, що, однак не відповідає положенням міжнародного права. Зокрема, це стосується примусових дій регіональних міжнародних організацій, до яких пред'являються додаткові вимоги щодо їх законності у вигляді попереднього схвалення РБ ООН цих дій [11, ст. 53].

Показово, що, незважаючи на згадані правові приписи, в світовій практиці активно просувається тенденція накладення державою, групою держав або регіональними міжнародними організаціями примусових заходів економічного, політичного та іншого характеру автономно, тобто без дозволу РБ ООН [18]. Примусові заходи цього різновиду не отримали чіткого найменування, а їх теоретичне обговорення супроводжується такими різноманітними термінами, як «односторонні примусові заходи», «односторонні економічні санкції» [19, с. 4], «односторонні санкції» [20, с. 4], «автономні санкції» [14, с. 3]. В текстах релевантного національного законодавства також використовуються терміни «санкції» [21] та «обмежувальні заходи» [22].

Привертає увагу і те, що дефініції наведених термінів не вирізняються одноманітністю. Так, Європейський Союз (далі – ЄС) під терміном «обмежувальні

заходи», який, до речі, використовується як взаємозамінний з терміном «санкції», розуміє заходи, що не є каральними за своєю природою, а застосовуються з метою змінити політику або діяльність сторони (або сторін), проти якої спрямовані такі заходи і яка є відповідальною за відповідну поведінку. В розумінні ЄС, «відповідною поведінкою» може вважатися неповага до міжнародного права або прав людини, проведення політики або дій, що не відповідають принципам верховенства права або демократії [22]. Сполучені Штати Америки, у свою чергу, визначають санкції як примусові економічні або дипломатичні заходи, що вживаються проти об'єкта з метою домогтися змін у його поведінці [23, с. 1]. Третє визначення і термін використовуються Консультативним комітетом Ради ООН з прав людини. Останній віддає перевагу поняттю «односторонні примусові заходи», під якими розуміє використання економічних, торговельних або інших заходів, які вживаються державою, групою держав або міжнародними організаціями без схвалення РБ ООН, з метою примушення іншої держави до зміни її політики або чинення тиску на окремих осіб, груп або організації в державах, проти яких спрямовані такі заходи, для того щоб вплинути на перебіг подій [19, с. 5].

Окрім термінологічного непорозуміння, в науці дискусійними залишаються й інші аспекти цього явища, в тому числі його правова природа, узгодженість з міжнародно-правовими вимогами та співвідношення з примусовими заходами, що пропонуються міжнародним правом. Звичайно, розв'язання всіх цих питань не входить до мети цього дослідження, однак окремі коментарі в контексті феномену «односторонніх санкцій» все ж таки є доречним зробити, враховуючи те, що теоретичне осмислення «односторонніх санкцій» спровокувало певні зміни до підходів визначення власне санкцій. Так, було висунуто пропозицію об'єднати терміном «міжнародні санкції» односторонні санкції, що застосовуються окремими державами, та багатосторонні санкції, що схвалюються в межах міжнародної організації або неформальною групою держав. Одразу за цією тезою послідував критичний коментар, що, хоча така класифікація є технічно логічною, у кінцевому підсумку остання є хибною, оскільки не враховує усталений в міжнародному праві підхід, який під «багатосторонніми» або «колективними» санкціями розуміє виключно примусові заходи, що приймаються РБ ООН на підставі глави VII Статуту ООН. Тому, з огляду на це зауваження, санкції в міжнародному праві мають включати дві відмінні між собою групи: багатосторонні санкції як санкції, застосовані за рішенням РБ ООН, та односторонні санкції як санкції, застосовані поза рішенням РБ ООН [24, с. 3-4].

Однак, навіть і ця класифікація не здобула одностайного визнання і схвалення, що пояснюється незгодою деяких правників з ужитком терміну «санкції» для ідентифікації примусових заходів, прийнятих за відсутності відповідного рішення РБ ООН. Обґрунтовується така позиція тим, що наречення примусового заходу найменуванням «санкція» автоматично припускає його правомірність, що в контексті «односторонніх санкцій» є досить спірним. До того ж, кваліфікація односторонніх примусових заходів, накладених державою, їх групою або регіональною міжнародною організацією проти держави-делінквента, в якості санкцій наводило би на думку, що існує ієрархія між

державами, між тими, хто «санкціонує», і тими, хто є адресатом цих санкцій. Це, однак, суперечить Статуту ООН, який відобразив координаційний характер міжнародного права, закріпивши принцип суверенної рівності усіх держав-членів ООН [25, с. 6]. Також, «одностороннім санкціям» бракує органу, уповноваженого, по-перше, встановити факт порушення правової норми, а, по-друге, застосувати примусові заходи проти правопорушника з метою примушення його до виконання міжнародних зобов'язань та відновлення міжнародної законності. Більш того, мета застосування цих заходів, як випливає з процитованих вище дефініцій, не завжди співпадає з забезпеченням дотримання міжнародного права, а може полягати у досягненні цілей зовнішньої політики окремої держави [16]. Про це свідчить, наприклад, санкційна політика Великої Британії, відповідно до якої санкції застосовуються на виконання міжнародних зобов'язань, або коли це необхідно для цілей національної чи міжнародної безпеки, або для просування інших зовнішньополітичних цілей Великої Британії [26, с. 7].

Тим не менш, незважаючи на вказані зауваження, на практиці можна спостерігати активне застосування примусових заходів державою, групою держав або міжнародними організаціями в односторонньому порядку, кваліфікуючи в текстах релевантного законодавства такі заходи як «санкції».

Висновки і пропозиції. Прослідкувавши розвиток міжнародних відносин та зміни їх правової регламентації, яка такому розвитку або передувала, або відображала вже фактичну практику, можна зробити висновок, що в сучасному міжнародному праві превалює розуміння санкцій відповідно до вузького підходу, а саме як примусових заходів, що застосовуються РБ ООН відповідно до глави VII Статуту ООН. Це, у свою чергу, вказує на необхідність розмежування санкцій від інших заходів примусового характеру, які також пропонувалося охоплювати терміном «санкції» відповідно до ширшого підходу. В першу чергу, мова йде про реторсії та контрзаходи як дозволені міжнародним правом акти примусу, що застосовуються в порядку самопомогі потерпілою від міжнародного правопорушення державою з метою забезпечення дотримання правопорушником його зобов'язань.

Окрім цього, сучасна практика міжнародних відносин збагатила порядок денний феноменом так званих «односторонніх санкцій», щодо поняття та сутності яких також не існує загальноприйнятого розуміння. Огляд декотрих дефініцій цього поняття дає підстави стверджувати про наявність певних спільних та таких, що не викликають заперечень, характеристик, притаманних цим заходам. Серед цих характеристик слід виділити, по-перше, примусовий характер «односторонніх санкцій», по-друге, порядок їх застосування, який полягає у вжитті цих заходів державою, групою держав або регіональними міжнародними організаціями без відповідного рішення РБ ООН, та, по-третє, мету їх вжиття, яка зводиться до примушення держави змінити проведену політику. При цьому, така політика може не завжди становити порушення міжнародного права, а примус, спрямований на її зміну, не завжди може передбачати забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань, слугуючи, натомість, досягненню цілей зовнішньої політики та(або) національної безпеки окремої держави.

Ці риси відрізняють «односторонні санкції» від санкцій в їх переважаючому на сьогодні розумінні як примусових заходів, застосованих РБ ООН в межах

компетенцій, наданих главою VII Статуту ООН, та не дозволяє визнавати їх «санкціями» в строгому сенсі слова. Попри це, а також незважаючи на досі невизначений міжнародно-правовий статус «односторонніх санкцій», державна практика свідчить про активне застосування цих заходів та їх ідентифікацію як «санкції» в текстах внутрішнього законодавства. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що фактично сучасний стан міжнародних відносин вказує на існування двох різних за своїми характерними ознаками примусових заходів, які одночасно носять назву «санкції». Серед них, як вже вказувалося, примусові заходи, вжиті РБ ООН на виконання повноважень відповідно до глави VII Статуту ООН, а також примусові заходи, застосовані державою, групою держав або міжнародними організаціями без схвалення Ради Безпеки ООН, з метою примушення іншої держави до зміни її політики.

Список використаної літератури

1. Penner J. McCoubrey and White's Textbook on Jurisprudence. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2008. 272 p.
2. Austin J. The Province of Jurisprudence Determined. New York : Prometheus Books, 2000. 410 p.
3. Hart H. L. A. The Concept of Law. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 400 p.
4. Proukaki E. K. The Problem of Enforcement in International Law. Abingdon : Routledge, 2010. 331 p.
5. Kelsen H. Pure Theory of Law. Translation from the Second German Edition by Max Knight. Berkeley : University of California Press, 1967. 356 p.
6. Kunz J. L. Sanctions in International Law. The American Journal of International Law. 1960. № 54(2). P. 324-347.
7. Вєдькал В. А., Агамалієв Е. А. Теоретичні та практичні аспекти санкцій у міжнародному праві. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 10/2021. С. 575-577.
8. O'Connell M. E. The Power and Purpose of International Law. Oxford : Oxford University Press, 2008. 408 p.
9. Малишева Ю. В. Відмежування поняття «санкції» від суміжних понять «примусові заходи» та «контрзаходи» в міжнародному праві. Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 320-324.
10. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries from November 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 08.05.2024).
11. United Nations Charter from 26.06.1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> (дата звернення: 08.05.2024).
12. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
13. Thouvenin J.-M. Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures. Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 149-164.
14. Asada M. Definition and Legal Justification of Sanctions. Economic Sanctions in International Law and Practice / M. Asada ed. Abingdon : Routledge, 2020. P. 3-23.
15. Abi-Saab G. The Concept of Sanction in International Law. United Nations Sanctions and International Law / V. Gowlland-Debbas ed. Leiden : Brill | Nijhoff, 2001. P. 29-41.
16. Pellet A., Miron A. Sanctions. Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]. 2013. № 26. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e984> (дата звернення: 08.05.2024).
17. Ruys T. Sanctions, Retortions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework. Research Handbook on UN Sanctions and International Law / L. van den Herik ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2017. P. 19-51.
18. Resolution adopted by the Human Rights Council on 3 April 2023: Human Rights Coun-

- cil, UN Doc. A/HRC/RES/52/13, 2023. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=dtYoAzPhJ4NMMy4Lu1TOebIM8c1X4GZjGEGHV9SBM9XQt4SQ0RWY30JzJLjV0g%2BZaP47sBKJO97xSEO%2FyfSWbQK%2FMJZAKHP6cmUoGfXjGp%2FvRz1Fa%2FcFUd1PWkNlxh3N> (дата звернення: 08.05.2024).
19. Research-based progress report of the Human Rights Council Advisory Committee Containing Recommendations on Mechanisms to Assess the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights and to Promote Accountability: Human Rights Council, UN Doc. A/HRC/28/74, 2015. 19 p. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/022/08/pdf/g1502208.pdf?token=jT4j3O8FR4NJEh0L46&fe=true> (дата звернення: 08.05.2024).
 20. Portela C. The EU's Use of 'Targeted' Sanctions: Evaluating Effectiveness. EU Foreign Policy. CEPS Working Document. 2014. № 391. P. 1-45.
 21. Comprehensive Iran Sanctions Accountability, and Divestment Act of 2010: U. S. Government, Public Law 111-195, 2010. URL: <https://www.congress.gov/111/plaws/publ195/PLAW-111publ195.pdf> (дата звернення: 08.05.2024).
 22. Sanctions (Restrictive Measures): An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/sanctions-restrictive-measures.html> (дата звернення: 08.05.2024).
 23. U.S. Sanctions: Overview for the 118th Congress: Congressional Research Service. 2024. 3 p. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12390> (дата звернення: 08.05.2024).
 24. Beaucillon C. An Introduction to Unilateral and Extraterritorial Sanctions: Definitions, State of Practice and Contemporary Challenges. Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 1-17.
 25. Report of the Special Rapporteur on the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights, Idriss Jazairy: Human Rights Council, UN Doc. A/HRC/30/45, 2015. 18 p. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/177/05/pdf/g1517705.pdf?token=Wb8YBELFA1ByfkVUS6&fe=true> (дата звернення: 08.05.2024).
 26. Public Consultation on the United Kingdom's Future Legal Framework for Imposing and Implementing Sanctions. Government Response: HM Government. 2017. 26 p. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a8242cae5274a2e87dc1ff0/consultation-uk-future-legal-framework-sanctions-government-response.pdf> (дата звернення: 08.05.2024).

References

1. Penner, J. (2008). McCoubrey and White's Textbook on Jurisprudence. 4th ed. Oxford : Oxford University Press.
2. Austin, J. (2000). The Province of Jurisprudence Determined. New York : Prometheus Books.
3. Hart, H. L. A. (2012). The Concept of Law. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press.
4. Proukaki, E. K. (2010). The Problem of Enforcement in International Law. Abingdon : Routledge.
5. Kelsen, H. (1967). Pure Theory of Law. Translation from the Second German Edition by Max Knight. Berkeley : University of California Press.
6. Kunz, J. L. (1960). Sanctions in International Law. The American Journal of International Law, 54(2), 324-347.
7. Vedkal, V. A., & Ahamaliiev, E. A. (2021). Theoretical and practical aspects of sanctions in international law. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 10/2021 [in Ukrainian].
8. O'Connell, M. E. (2008). The Power and Purpose of International Law. Oxford : Oxford University Press.
9. Malysheva, Yu. V. (2014). Distinguishing the concept of «sanctions» from the related concepts of «coercive measures» and «countermeasures» in international law. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 1 [in Ukrainian].
10. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries. (2001, November). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

11. United Nations Charter. (1945, June 26). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>.
12. Butkevych, V. H., Mytsyk V. V., & Zadorozhnii O. V. (2002). International Law. Fundamentals of theory: textbook. V. H. Butkevych (Ed.). Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
13. Thouvenin, J.-M. (2021). Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures. In C. Beaucillon, (Ed.), Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions (pp. 149-164). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
14. Asada, M. (2020). Definition and Legal Justification of Sanctions. In M. Asada, (Ed.), Economic Sanctions in International Law and Practice (pp. 3-23). Abingdon: Routledge.
15. Abi-Saab, G. (2001). The Concept of Sanction in International Law. In V. Gowlland-Debbas (Ed.), United Nations Sanctions and International Law (pp. 9-41). Leiden: Brill | Nijhoff.
16. Pellet, A., & Miron, A. (2013). Sanctions. Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL], 26. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e984>.
17. Ruys, T. (2017). Sanctions, Retortions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework. In L. van den Herik (Ed.), Research Handbook on UN Sanctions and International Law (pp. 19-51). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
18. Resolution adopted by the Human Rights Council on 3 April 2023 No A/HRC/RES/52/13. (2023, April 17). URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=d%20tYoAzPhJ4NMy4Lu1TOebIM8c1X4GZjGEGHV9SBM9XQt4SQ0RWY30JzJLjV0g%20BZaP47sBKJO97xSEO%20FyfSWbQK%20FMJZAKHP6cmUoGfXjGp%20FvdRz1Fa%20FcFUD1PWkNlxh3N>.
19. Research-based progress report of the Human Rights Council Advisory Committee Containing Recommendations on Mechanisms to Assess the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights and to Promote Accountability No A/HRC/28/74. (2015, February 10). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/022/08/pdf/g1502208.pdf?token=jT4j3O8FR4NJE%20x0L46&fe=true>.
20. Portela, C. (2014). The EU's Use of 'Targeted' Sanctions: Evaluating Effectiveness. EU Foreign Policy. CEPS Working Document, 391, 1-45.
21. Comprehensive Iran Sanctions Accountability, and Divestment Act No 111-195. (2010, July 1). URL: <https://www.congress.gov/111/plaws/publ195/PLAW-111publ195.pdf>.
22. Sanctions (Restrictive Measures): An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/sanctions-restrictive-measures.html>.
23. U.S. Sanctions: Overview for the 118th Congress: Congressional Research Service. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12390>.
24. Beaucillon, C. (2021). An Introduction to Unilateral and Extraterritorial Sanctions: Definitions, State of Practice and Contemporary Challenges. In C. Beaucillon (Ed.), Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions (pp. 1-17). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
25. Report of the Special Rapporteur on the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights, Idriss Jazairy No A/HRC/30/45. (2015, August 10). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/177/05/pdf/g1517705.pdf?token=Wb8YBELFA1ByfkVUS6&fe=true>.
26. Public Consultation on the United Kingdom's Future Legal Framework for Imposing and Implementing Sanctions. Government Response: HM Government. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a8242cae5274a2e87dc1ff0/consultation-uk-future-legal-framework-sanctions-government-response.pdf>.

Стаття надійшла 08.05.2024 р.

Ye. K. Karliuha, PhD Student

Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of General Legal Disciplines and International Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: lizakarlyuga@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-6149-4657>

THE NOTION OF SANCTIONS IN THE DOCTRINE OF INTERNATIONAL LAW

Summary

The article explores the issue of sanctions in international law with a focus on defining the term. This topic has been of interest to researchers for many years, but there is still no universally accepted approach to resolving it, both in terms of international law doctrine and its sources. This lack of clarity in terminology creates practical problems related to controversial practices in applying sanctions and their subsequent legal assessment from the perspective of international law. Given the increasing number of sanctions regimes, it is crucial to address these issues urgently. While foreign legal literature has made systematic attempts to tackle this problem, domestic literature has not paid sufficient attention to the concept of sanctions. Taken together, these factors point to the expediency of conducting this study, which aims to outline the range of measures that are defined as sanctions in modern international law.

Based on the analysis conducted, it is argued that the science of international law adopts two approaches in defining sanctions. The first, broad approach suggests that the concept of sanctions should encompass coercive measures taken by the injured state individually as self-help in the form of countermeasures and retorsions to ensure compliance with the violated obligations by the offending state, as well as coercive measures taken collectively by the UNSC under Chapter VII of the UN Charter to restore international legality. Instead, the second, narrower approach defines sanctions exclusively as coercive measures applied by the UNSC under Chapter VII of the UN Charter. The author concludes that the narrow approach is currently regarded as prevailing in the science and aligns with the provisions of modern international law.

Simultaneously, attention is drawn to the widespread phenomenon of so-called «unilateral sanctions» in the world practice, the definition and legal nature of which also remain controversial. The review of existing definitions concludes that they all share the common understanding of these measures as coercive measures taken by a state, group of states, or international organizations without the approval of the UNSC, with the intention of compelling another state to change its policy. This understanding of «unilateral sanctions» distinguishes them from «sanctions» in the strict sense of the term and as defined by the prevailing narrow approach. Nonetheless, the practice of state relations shows the widespread use of these measures and their identification as «sanctions» in domestic legislation. This suggests that, in reality, there are two distinct coercive measures referred to as «sanctions» in today's international reality. These include coercive measures taken by the UNSC under Chapter VII of the UN Charter, as well as coercive measures taken by a state, a group of states, or international organizations without the approval of the UNSC to compel another state to change its policy.

Keywords: sanctions, coercive measures, retorsions, reprisals, countermeasures, unilateral sanctions.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304890>

УДК 341.123.045.9(045)

О. В. Краснікова, канд. юрид. наук, доцент
Національний університет «Одеська морська академія»
Кафедра морського права
вул. Дідріхсона, 8, Одеса, 65052, Україна
e-mail: milleura3a@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0078-8198>

ПІДВОДНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ООН

У статті зроблена спроба проаналізувати нові підходи для відповіді на виклики, викладені у Порядку денному Організації Об'єднаних Націй на період до 2030 року. Тема є актуальною, тому що сімнадцять Цілей сталого розвитку є універсальним закликком людства до дій, спрямованих на скорочення бідності, подолання голоду, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку.

Спираючись на Конвенцію ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини (2001 року) та дослідження зарубіжних і вітчизняних вчених, з'ясовано, що до об'єктів, які потрапляють під охорону Конвенції, відносяться об'єкти нематеріальної та матеріальної спадщини, зокрема серед останніх – археологічні залишки суден, історичних споруд, занурені ландшафти, затонулі міста, а також споруди давнього промислу, які щонайменше 100 років частково або повністю, періодично або назавжди занурені у води океану, моря, озера чи річки.

Автором визначено, як завдяки відповідальному користуванню та управлінню об'єктами підводної культурної спадщини, шляхом збільшення та накопичення знань про океани, досягти ефективних методів збереження та сталого економічного розвитку людства.

Зокрема, використання стародавніх споруд, таких як кам'яні припливні греблі для риболовлі, які відносяться до об'єктів підводної культурної спадщини, сприяє ефективному вирішенню проблеми голоду. При проведенні дослідження було виявлено, що охорона об'єктів підводної культурної спадщини та територій, на яких вони розміщені, забезпечує збереження морських ресурсів, що також є однією із Цілей сталого розвитку. Взаємозв'язок між охороною об'єктів спадщини і процвітанню морських екосистем, сприяє створенню засобів для існування місцевих громад через дайвінг-туризм. Організація підводного туризму у місцях історичних корабельних аварій може створити нові робочі місця, що призведе до збільшення добробуту населення. При цьому збільшення потоку туристів буде результатом якісного управління та відповідального використання об'єктів підводної спадщини, що, у свою чергу, сприятиме сталому розвитку міст і громад. Отже, буде реалізована ще одна глобальна ціль.

Таким чином, підводна культурна спадщина характеризується цілісністю культурного, природного, археологічного, матеріального та нематеріального характеру і можливістю застосовувати знання такого роду до проблем сьогодення. Це робить цю спадщину важливим інструментом для досягнення певних цілей Глобальної програми сталого розвитку, визначеної у Порядку денному ООН на період до 2030 року.

Ключові слова: підводна культурна спадщина, Конвенція ЮНЕСКО 2001, морські простори, регіональна співпраця, морські наукові дослідження, Цілі сталого розвитку, біорізноманіття, збереження морських ресурсів, ООН, корабельні аварії.

Постановка проблеми. На Саміті ООН у 2015 році Генеральна Асамблея ухвалила Глобальні цілі розвитку людства, засновані на концепції «Сталого розвитку». Ця концепція спирається на необхідність балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь. Не в останню чергу серед інтересів відокремлюють їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі.

У заключному документі Саміту 2015 р. викладені сімнадцять Цілей сталого розвитку як «...універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, подолання голоду, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку» [1]. Цілі взаємодоповнюють одна одну та дії в одній сфері впливають на результати в інших.

Унікальним інструментом для досягнення деяких Глобальних Цілей може стати підводна культурна спадщина. Це спадщина, яка оточена водою. Її можна знайти у річках, озерах, морях чи океанах, і вона включає матеріальну спадщину, зокрема уламки суден та літаків, знаряддя для риболовлі, затонулі міста, а також нематеріальну спадщину багатьох цивілізацій. Однак, ця спадщина є не лише частиною минулого; вона також може дати відповіді на численні виклики, з якими сьогодні стикаються глобальні міжнародні програми.

Підводна культурна спадщина є проекцією життєдіяльності людських спільнот та поєднує культурні, археологічні, економічні та політичні аспекти їх буття. Сьогодні перед науковцями та практиками постає питання: як за допомогою управління об'єктами культурної спадщини, що розташовані під водами морів та океанів, досягти Цілей сталого розвитку Порядку денного Організації Об'єднаних Націй на період до 2030 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як у вітчизняному сегменті наукової та навчальної літератури, так і в англійськомовному, можна знайти чудові зразки, присвячені дослідженню підводної культурної спадщини або аналізу всесвітніх викликів людства. Щодо останнього питання, окремо треба відмітити досить змістовний підручник – «Стратегія сталого розвитку: Європейські горизонти», виданий у 2022 році колективом авторів Київського університету, серед яких: І. Л. Якименко, Л. П. Петрашко, Т. М. Димань, О. М. Салавор, Є. Б. Шаповалов, М. А. Галабурда, О. В. Ничик, О. В. Мартинюк. У підручнику продемонстровано підходи ЄС до забезпечення реалізації гармонійного розвитку світу.

Виміри та вектори концепції сталого розвитку в Україні як до війни, так і крізь призму сучасної війни, досліджували такі вчені як: Ю. Боковикова, Н. С. Калашник, В. Р. Мірошниченко, К. В. Павлюк, К. Ю. Редько. Але вітчизняними науковцями не приділено достатньо уваги засобам досягнення визначених у Порядку денному Цілей. Проте, підводна культурна спадщина може стати важливим інструментом у реалізації певних Цілей сталого розвитку людства.

У зарубіжній науковій літературі простежується зворотна тенденція: комплексні дослідження проводяться навколо підводної культурної спадщини. Яскравий приклад англійськомовного видання з цього питання – це «Underwater cultural heritage: ethical concepts and practical challenges» («Підводна культурна спадщина: етичні концепції та практичні виклики»), авторства Elena Perez-Alvaro, яка порушує етичні проблеми, що загрожують управлінню та збереженню підводної культурної спадщини.

Також, нашу увагу привернула монографія австралійських науковців К. Browne і М. Raff «International Law of underwater cultural heritage: understanding the challenges» («Міжнародне право підводної культурної спадщини: розуміння викликів»). Представлені у книзі наукові пошуки щодо вирішення питання міжнародного захисту історично значущих затонулих суден сходяться у трикутнику – міжнародне екологічне право, право спадщини та міжнародне морське право. Вчені доходять до висновку, що підводна культурна спадщина може нести небезпеку для морського середовища та здоров'я людини, однак зв'язок із цілями глобальної програми не простежується. Крім того, є поодинокі наукові статті щодо окремих питань управління підводною спадщиною (напр., таких авторів, як А. Iwabuchi, N. Pearson, Benjamin S. Thompson та ін.).

Цікавою є збірка, в якій зібрані дослідження на тему: «Heritage under water at risk: challenges, threats and solutions» («Підводна культурна спадщина в небезпеці: виклики, загрози та рішення»), яка опублікована Міжнародною радою з пам'яток і визначних місць (ICOMOS) Міжнародного комітету з підводної культурної спадщини (ICUCH). Проте, у роботі лише окремими нотатками аналізується Програма «Декада наук про океан для сталого розвитку», яка націлена на розробку екосистемного підходу до вивчення та сталого управління океанами, частиною якого є підводна культурна спадщина.

Метою статті є дослідження способів застосування об'єктів підводної культурної спадщини як інструментарію для досягнення певних Цілей сталого розвитку ООН.

Виклад основного матеріалу. Наші океани є домом для великої кількості підводної культурної спадщини (англ. Underwater Cultural Heritage – далі UCH), визначеної у Конвенції ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини (2001 року) як усі сліди людського існування, що мають культурний, історичний чи археологічний характер, які щонайменше 100 років частково або повністю, періодично або назавжди занурені у води океану, моря, озера чи річки [2]. Хоча кількісно оцінити UCH неможливо, попередній підрахунок ЮНЕСКО свідчить про те, що в океані знаходиться щонайменше три мільйони стародавніх уламків кораблів [3, с. 5] та інших споруд, однак фактичні цифри набагато вищі. Вказана цифра також не враховує об'єкти, закріплені на дні, наприклад, занурені ландшафти, затонулі міста або споруди давнього промислу.

Серед останніх найбільш типовим об'єктом UCH є кам'яні припливні греблі, що розташовані вздовж берегів деяких країн Далекого Сходу (Китай, Тайвань, Японія, Східний Тимор, Таїланд, В'єтнам та ін.). Ці греблі являють собою свого роду пастку для риби або бар'єр, керований лише за рахунок амплітуди припливу. Ці споруди колосальних розмірів, складені з великих скель або коралового вапняку, простягаються вздовж берегової лінії та мають напівкруглу, круглу, стрілоподібну або майже лінійну форму. Кам'яні припливні греблі повністю занурюються під воду під час припливу, але з'являються на очах під час відливу, дозволяючи людям ловити рибу, яка не може вибратися з-під кам'яних стін [4, с. 91].

Корінні прибережні громади, ґрунтуючись на своїх накопичених знаннях про місцеві екосистеми, пристосували водосховища до певної берегової топографії та морських пейзажів. Відомо, що стародавні звичаї рибальства є частиною

матеріальної і нематеріальної культурної спадщини океанів. Кам'яні припливні водосховища – це екологічно чисте знаряддя лову та один із найдавніших методів полювання на рибу, що може сприяти стійкому відновленню морського біорізноманіття. Вони символізують здатність людей адаптуватися, використовувати та жити в рівновазі та гармонії з океанським середовищем. У морських зонах, де збудовані припливні водосховища, проживає більше різноманітних морських видів фауни, ніж у зонах, де таких споруд немає.

У багатьох прибережних населених пунктах майже всі греблі досі використовуються для риболовлі. Рибальство можна вважати одним із засобів подолання продовольчої кризи, а отже і, певною мірою, інструментом у боротьбі з голодом. В свою чергу, викорінення голоду є одним з перших завдань серед Цілей сталого розвитку та одним із найбільших викликів, що стоять перед людством [5].

Однак, сьогодні підводна культурна спадщина кам'яних припливних гребель в усьому світі знаходиться під загрозою втрати як культурної спадщини та традиційного знаряддя лову. Тайфуни, особливо у Східній Азії, є дуже небезпечними для таких споруд. Як наслідок, зараз важко здійснювати громадську діяльність і належним чином доглядати за ними. У Південно-Східній Азії в кам'яних припливних водосховищах поблизу великих міст виловлювали не рибу, а лише океанське пластикове сміття. Крім того, підкислення океану позбавляє кам'яні водосховища їхньої важливої функції як штучного лоно для морських видів.

У сучасному світі можливість насолоджуватися підводною культурною спадщиною та мати доступ до неї є потужною рушійною силою туризму: у країнах налічується декілька мільйонів активних дайверів і більше двадцяти мільйонів любителів підводного плавання, багато з яких зацікавлені у захисті природної та культурної спадщини морських просторів [6, с. 81]. Залучаючи їх до захисту УСН, дайвери отримують кращу освіту про цю спадщину та про те, як її охороняти, водночас забезпечуючи робочі місця та іншим чином приносячи користь місцевій економіці. Деякі спеціалісти наполягають на тому, щоб програми підготовки дайвінгу включали відповідальність за заохочення збереження підводних артефактів з метою передачі інформації науковому світу [7, с. 80].

Міжнародні регіональні проекти і програми, анонсовані урядами зацікавлених держав, заохочують місцеве населення об'єднувати зусилля, спрямовані на усвідомлення привабливості і важливості збереження УСН, до якої вони мають доступ. Наприклад, у 2017 році був запущений проект Margullar.

Це проект регіонального співробітництва, спрямований на збереження, захист та популяризацію підводної археологічної спадщини островів Макронезія через створення нового туристичного продукту, а саме: поєднання підводних археологічних робіт з дайвінг-туризмом. Ідея полягала в тому, щоб за допомогою цього продукту, який сприятиме збереженню та примноженню УСН на Мадейрі, Канарських та Азорських островах, Кабо-Верде та Сенегалі, водночас залучити до такої діяльності місцеве населення та підвищити обізнаність громадськості про важливість підводної культурної спадщини та її історію. Проект допоміг створити нові робочі місця в туристичному секторі та покращити, активізувати і диверсифікувати місцевий туризм у різних регіонах Макронезії. Margullar дозволив територіям створити каталог активів підводної спадщини, виявлених за допомогою програми занурення та нових підводних досліджень [6, с. 80].

Судно, що зазнало аварії, можна розглядати з точки зору його природних цінностей, як домівку для риби та інших морських видів, а також як нематеріальну спадщину з точки зору систем знань, використаних для його будівництва. Морські наукові дослідження УСН виявили, що деякі уламки кораблів створили умови для існування неймовірного біорізноманіття. В свою чергу, синергія між УСН та морським біорізноманіттям для дайвінг-туризму може поширюватися на засоби до існування місцевого населення. Наприклад, організація дайвінг-туризму, керованого прибережною громадою, буде успішною в забезпеченні джерел доходу для місцевих підприємців через діяльність зі створення дайвінг-турів і надання послуг з проживання у місцевій сім'ї [8].

Отже, такі проекти як Margullag наочно показують як за допомогою УСН реалізуються та втілюються у життя Цілі сталого розвитку, зокрема щодо гідної праці та економічного зростання територій.

Зрозуміло, що туризм є кращою альтернативою безпринципному вивезенню та продажу цінних предметів із затонуваних кораблів, що може принести короткострокові фінансові вигоди місцевим громадам, але зменшити те, що є обмеженим ресурсом – об'єкти культурної спадщини, розташовані на морському дні. У той час як природні рифи можуть відновлюватися в результаті пошкодження або порушення, УСН є невідновлюваним ресурсом.

Тому, більш стійкий підхід полягає у захисті цілісності затонулого корабля, тим самим формуються умови для розвитку та процвітання морських екосистем, що, в свою чергу, створює засоби для існування місцевих спільнот через дайвінг-туризм. Облаштування підводних парків і заповідників УСН заохочує інтерес до відвідування визначених місць, що супроводжується значним зростанням сухопутного туризму.

Така діяльність не тільки гарантує довгостроковий потік доходу для прибережних громад, вона також надає можливості для цих спільнот розвивати та просувати свою власну морську культурну ідентичність через їхні стосунки з морем. Це також є цінним інструментом, спрямованим на досягнення сталого розвитку міст і громад.

Охорона об'єктів підводної культурної спадщини та територій, на яких вони розміщені, забезпечує збереження морських ресурсів, що є однією із Цілей сталого розвитку. На підтвердження аргументу про прямий зв'язок між збереженням УСН, зокрема затонуваних кораблів та збереженням морських ресурсів та морського біорізноманіття територій, де потонули судна, свідчать морські наукові дослідження зарубіжних вчених. Наприклад, група індійських дослідників виявили, що різноманіття та популяція видів риб були значно вищими у районах затонуваних кораблів, ніж на природних рифах в Індії. З'ясувалося, що останки суден сприяють зростанню деяких видів коралів, губок і склерактиній (групи кам'янистих коралів), які ще більше приваблюють різні види риб. Корабельні уламки стають альтернативним та більш безпечним середовищем існування для морської фауни [9, с. 172-175]. А для риб, які люблять мешкати серед останків затонуваних кораблів, навіть з'явилася назва – риби-аварії [10].

В свою чергу, вчені Дж. Крумбгольц та М. Бреннан, які проводили свої дослідження в Егейському морі, виявили, що незахищені останки кораблів знаходилися в гіршому фізичному стані та мали приблизно на п'ятдесят процентів

менше чисельність та видову різноманітність риби, ніж підводні території корабельних аварій, які охоронялися або хоча б мінімально забезпечувався їх захист [11, с. 130]. Ці дослідження підтверджують той факт, що морські охоронювані території навколо корабельних аварій можуть одночасно захистити УСН, а також сприяти збільшенню морського біорізноманіття. Це може бути взаємною вигодою: якщо підводна культурна спадщина буде збережена, морське природне різноманіття також отримає захист.

Підводні археологічні та історичні залишки стикаються з загрозами від пограбувань і «відкриттів» в промислових масштабах, впливу від розвитку прибережної зони та глибоководної інфраструктури, а також збитків, що завдаються рибальськими траулерами та іншими видобувними галузями. Раніше підводні артефакти були недоступними через знаходження їх на значних глибинах, але зараз технологічний розвиток дозволяє людям ризикувати та залишатися під водою довше, ніж це було можливо раніше.

Проте суспільству необхідно зрозуміти, що підводні культурні артефакти – це обмежений ресурс. Якщо вони будуть пошкоджені або знищені, їх неможливо відновити. Артефакти, як невід’ємна ланка до минулого, повинні розглядатися як частина спільної культурної спадщини людства і повинні бути захищені як такі. Той факт, що більшість підводної культурної спадщини знаходиться в морських просторах поза національної юрисдикції, підкреслює важливість дієвого механізму прийнятої міжнародної угоди для захисту УСН, де б вона не знаходилася.

Деякі країни вжили активних заходів для регулювання та управління спадщиною у своїх водах. Наприклад, Закон Австралії про підводну культурну спадщину (Australia’s Underwater Cultural Heritage Act), прийнятий у 2018 році, передбачає оголошення охоронних зон навколо значних об’єктів УСН у територіальних водах Австралії. Розмір заповідних зон Австралії коливається в радіусі від 500 м. до 3200 м. від об’єктів підводної культурної спадщини [12].

Отже, зв’язок між захистом УСН, збереженням морського біорізноманіття і захистом океану є очевидним, і ці синергії можна використовувати для ефективного управління дайвінг-туризмом. Наприклад, уламки штучних рифів, які навмисно затоплюють та позиціонують як рекреаційний ресурс, щоб урізноманітнити досвід дайверів-любителів, можна використовувати для зменшення впливу дайвінг-туризму як на природні коралові рифи, так і на об’єкти УСН, що робить використання об’єкта спадщини більш стійким. Крім того, з’являються інноваційні технології, такі як віртуальні стежки для дайвінгу, які можуть збільшити кількість відвідувачів, які не є дайверами [13]. Для зміни мислення та інформування відвідувачів про важливість як морського біорізноманіття, так і УСН необхідно використовувати ресурси культурних центрів, музеїв, пізнавальних сайтів та віртуальних екскурсійних програм. Ці підходи пропонують додаткові можливості для захисту та симбіозу УСН і морського біорізноманіття, що сприятиме підтримці сталого туризму та засобів до існування місцевих мешканців в тандемі.

Таким чином, крім забезпечення економічного прогресу, який гарантує матеріальне благополуччя людини, захист навколишнього середовища, зокрема природного середовища морів та океанів, через охорону та збереження підводної

культурної спадщини, є важливою умовою для створення у довгостроковій перспективі оптимістичного майбутнього для людства.

Висновки і пропозиції. Ми всі пов'язані морем, і в ньому знаходяться капсули часу, які містять історію людства, накопичену протягом століть. Ці капсули часу є джерелом інформації, важливою для розуміння минулого людства, оскільки останки часто зберігаються в ідеальному стані завдяки захисному покриву з опадів.

Культурна спадщина, що знаходиться під водою, дозволяє критично досліджувати історичні об'єкти або події, надаючи при цьому уявлення про життя людей у минулому. Вона також є безцінним джерелом знань про окремих людей і спільноти. Це може розпалити політичні конфлікти, оскільки морські дослідження, зокрема підводна археологія, здатна відкрити інформацію щодо військової безпеки і тому мати несподівані наслідки та викликати занепокоєння щодо питань національної оборони. З іншого боку, УСН може грати значну роль у диверсифікації економіки країни, яка спирається на індустрію туризму, і тому сприяти підвищенню рівня життя її мешканців.

Підводна культурна спадщина за рахунок розширення знань про океани може створити ефективні методи, які здатні послужити досягненню цілей збереження навколишнього морського середовища та сталого економічного розвитку суспільства. Зокрема, використання для риболовлі таких стародавніх споруд як кам'яні припливні греблі, що є об'єктом УСН, дозволить ефективно боротися з голодом. Організація підводного туризму до місць історичних корабельних катастроф може створити робочі місця, що призведе до зростання добробуту населення. В свою чергу, збільшення туристичних потоків стає наслідком якісного управління та відповідального використання УСН, що сприятиме сталому розвитку міст та громад. Охорона та збереження об'єктів культурної спадщини і підводних територій їх розташування, як з'ясувалося, веде до збереження морських ресурсів, а також до зростання популяції біологічного різноманіття морів та океанів.

Отже, підводна культурна спадщина характеризується цілісністю культурного, природного, археологічного, матеріального та нематеріального характеру і можливістю застосовувати знання такого роду до проблем сьогодення. Це робить цю спадщину важливим інструментом для досягнення певних цілей Глобальної програми сталого розвитку, визначеної у Порядку денному ООН на період до 2030 року.

Список використаної літератури

1. Офіційний сайт UNDP. SDG. What are the Sustainable Development Goals? URL : <https://www.undp.org/en/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
2. Конвенція про охорону підводної культурної спадщини від 06.11.2001 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c52#Text
3. Perez-Alvaro E. Underwater Cultural Heritage: Ethical Concepts and Practical Challenges. May, 2019. (e-Book). URL : <https://doi.org/10.4324/9780429467820>
4. Iwabuchi A. On the Frontline of Climate Change: The Underwater Cultural Heritage of Stone Tidal Weirs. Blue Papers, Vol.1, No. 1, 2022. P. 88-95. DOI : <https://doi.org/10.58981/bluepapers.2022.1.09>
5. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Accepted on the seventieth celebration anniversary of the United Nations Organization. New York, 25-27 September, 2015. A/RES/70/1. URL : <https://sdgs.un.org/2030agenda>

6. Perez-Alvaro E. Underwater Cultural Heritage and the Sustainable Development Goals. *Blue Papers*, Vol. 2, No. 2, 2023. P. 78-87. DOI : <https://doi.org/10.58981/bluepapers.2023.2.07>
7. Heritage Under Water at Risk: Challenges, Threats and Solutions. Special edition / Hafner A., Öñiz H., Semaan L., Christopher J. Underwood. ICOMOS-ICUCH. 2022. 218 p. URL : https://www.icomos.ch/wp-content/uploads/2016/04/ICUCH_2020_B2_komprimiert-1.pdf
8. Pearson N., Thompson Benjamin S. Saving two fish with one wreck: Maximizing synergies in marine biodiversity conservation and underwater cultural heritage protection. *Marine Policy*, Vol. 152(6), June 2023. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2023.105613>
9. Sreekanth G., Lekshmi N.M., Patil A. Performance of a shipwreck as an artificial fish habitat along Goa West Coast of India. *Journal of Environmental Biology*, Vol. 40 (2), 2019. P. 170-176. DOI : <http://doi.org/10.22438/jeb/40/2/MRN-830>
10. Ball A., Sedberry G., Zatzoff M. Population structure of the wreckfish *polyprion americanus* determined with microsatellite genetic markers. *Marine Biology*, Vol. 137 (Iss 5-6), 2000. P. 1077-1090.
11. Krumholz J. S. , Brennan M. L. Fishing for common ground: investigations of the impact of trawling on ancient shipwreck sites uncovers a potential for management synergy. *Marine Policy*, Vol. 61, November 2015. P. 127-133
12. Underwater Cultural Heritage Act, № 85, iss. 24.08.2018. Is located: Federal Register of Legislation. URL : <https://www.legislation.gov.au/C2018A00085/latest/text>
13. Browne K., Raff M. International Law of underwater cultural heritage: understanding the challenges. Springer Nature Switzerland AG 2023. (eBook). URL : https://doi.org/10.1007/978-3-031-10568-5_7

References

1. What are the Sustainable Development Goals? Official website of UNDP. SDG. URL : <https://www.undp.org/en/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
2. Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, 06.11.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c52#Text
3. Perez-Alvaro, E. (2019). Underwater Cultural Heritage: Ethical Concepts and Practical Challenges. (e-Book). DOI : 10.4324/9780429467820
4. Iwabuchi, A. (2022). On the Frontline of Climate Change: The Underwater Cultural Heritage of Stone Tidal Weirs. *Blue Papers*, 1, 88-95. DOI : 10.58981/bluepapers.2022.1.09
5. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Accepted on the seventieth celebration anniversary of the United Nations Organization. New York, 25-27 September, 2015. A/RES/70/1. URL : <https://sdgs.un.org/2030agenda>
6. Perez-Alvaro, E. (2023). Underwater Cultural Heritage and the Sustainable Development Goals. *Blue Papers*, 2, 78-87. DOI : 10.58981/bluepapers.2023.2.07
7. Hafner, A., Öñiz, H., Semaan, L., Christopher, J. (2022). Heritage Under Water at Risk: Challenges, Threats and Solutions. Special edition. Underwood. ICOMOS-ICUCH. 218 p. URL : https://www.icomos.ch/wp-content/uploads/2016/04/ICUCH_2020_B2_komprimiert-1.pdf
8. Pearson, N., Thompson, Benjamin S. (2023). Saving two fish with one wreck: Maximizing synergies in marine biodiversity conservation and underwater cultural heritage protection. *Marine Policy*, 152(6). DOI : 10.1016/j.marpol.2023.105613
9. Sreekanth, G., Lekshmi, N.M., Patil, A. (2019). Performance of a shipwreck as an artificial fish habitat along Goa West Coast of India. *Journal of Environmental Biology*, 40 (2), 170-176. DOI : 10.22438/jeb/40/2/MRN-830
10. Ball, A., Sedberry, G., Zatzoff, M. (2000). Population structure of the wreckfish *polyprion americanus* determined with microsatellite genetic markers. *Marine Biology*, 137 (Iss 5-6), 1077-1090.
11. Krumholz, J. S., Brennan, M. L. (2015). Fishing for common ground: investigations of the impact of trawling on ancient shipwreck sites uncovers a potential for management synergy. *Marine Policy*, 61, 127-133.
12. Underwater Cultural Heritage Act, № 85, iss. 24.08.2018. Is located: Federal Register of Legislation. URL : <https://www.legislation.gov.au/C2018A00085/latest/text>
13. Browne, K., Raff, M. (2023). International Law of underwater cultural heritage: understanding the challenges. Springer Nature Switzerland AG. (eBook). DOI : 10.1007/978-3-031-10568-5_7

O. V. Krasnikova, PhD in Law, Associate Professor
National University «Odesa Maritime Academy»
the Department of Maritime Law
8 Didrikhsona St, Odesa, 65052, Ukraine
e-mail: milleura3a@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0078-8198>

UNDERWATER CULTURAL HERITAGE AS A TOOL FOR IMPLEMENTING THE GLOBAL GOALS OF UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

The article analyses new approaches to respond to the challenges set out in the United Nations 2030 Agenda. The subject is relevant because seventeen Sustainable Development Goals are defined, which are a universal call to action for humanity to reduce poverty, overcome hunger, protect the planet and ensure that by 2030 all people live in peace and prosperity. According to the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage (2001), sites that fall under its protection include archaeological remains of ships, historic structures, submerged landscapes, sunken cities, and ancient fishing structures. Such sites must have been underwater for at least 100 years. They must also be partially or completely, periodically or permanently submerged in the waters of the ocean, sea, lake or river. On the basis of analyzing the studies of foreign and domestic scientists, the author found out that with responsible use and management of underwater cultural heritage sites, it is possible to achieve effective methods of conservation and sustainable economic development of humanity. This is possible by increasing and accumulating knowledge of the oceans. In particular, stone tidal weirs, which are underwater cultural heritage sites, were investigated. Using these ancient structures for fishing today could be an effective solution to the problem of hunger. The study found that protecting underwater cultural heritage sites and the areas in which they are located ensures the conservation of marine resources. And this is one of the Sustainable Development Goals. The relationship between the protection of heritage sites and the prosperity of marine ecosystems helps to create livelihoods for local communities through dive tourism. Organizing underwater tourism at historic shipwreck sites can create new jobs. And this will lead to an increase in the welfare of the population. Quality management and responsible use of underwater heritage sites will lead to increased tourist flows. And this will contribute to the sustainable development of cities and communities. Thus, underwater cultural heritage is characterized by the integrity of cultural, natural, archaeological, tangible and intangible heritage. Such knowledge can be applied to solve the problems of our time. This makes heritage an important tool for achieving certain objectives of the Global Programme for Sustainable Development as defined in the United Nations 2030 Agenda.

Keywords: underwater cultural heritage, UNESCO Convention 2001, maritime spaces, regional cooperation, marine scientific research, Sustainable Development Goals, biodiversity, conservation of marine resources, UN, shipwrecks.

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304891>

U.D.C. 341.324

O. O. Nihreieva, PhD in Law, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of General Legal Disciplines and International Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: nihreieva@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4719-6050>
Scopus ID: 57564137400

PROTECTION OF THE ENVIRONMENT UNDER OCCUPATION: SCOPE AND CONTENT OF LEGAL OBLIGATIONS OF THE OCCUPIER

The article is dedicated to the problem of the protection of the environment on occupied territories. Due to the fact that the law of occupation doesn't contain legal rules establishing environmental obligations of the occupying power, the environment on the territories under its authority often becomes a victim of the overexploitation and destruction. At the same time, it is suggested that the current international law, in particular, international human rights law and international environmental law, can be used to fill gaps in the rules of international humanitarian law. Certainly, the scope and the content of occupier's obligations will be different depending on the instruments applied for the protection of the environment. The author concludes that the occupying state may be bound by its own multilateral environmental agreements, multilateral environmental agreements of the state which territory is occupied or both groups of treaties. A case-by-case approach to environmental human rights protection can serve as a useful tool for the concretization of occupier's environmental obligations.

Keywords: occupation, protection of the environment, occupying power, international armed conflict, human rights, the Kakhovka dam, law of occupation, international humanitarian law, international environmental law, international human rights law.

Problem statement. For the moment a uniformed approach to the problem of the protection of environment under occupation doesn't exist. The main binding legal acts that frame the legal regime of occupation contain few provisions from which environmental obligation may directly stem. At the same time nowadays the need for an effective protection of the environment both in peacetime and wartime is steadily increasing. It has driven the international legal community to search viable means for the interpretation and application of the existing legal framework. Certainly, international humanitarian law and international criminal law are the main domains where the above solutions can be found. But their inherent limits are also well-known, which stimulate scholars and practitioners to raise the question about a possible application of international human rights law and international environmental law to the situations of armed conflicts in general and occupation in particular. The reference to the rules of the above branches of international law is not self-evident, because traditionally international human rights law is applied to the protection of human rights, including environmental rights, in peacetime, while the utilization of international environmen-

tal law in wartime has been questioned due to the fact that under the conditions of warfare many international treaties are suspended or terminated between their parties that are in conflict.

At the same time these legal approaches have been undergoing serious transformations, first of all, owing to the jurisprudence of international courts. Legal scholarship also contains many proposals that may lead to the changes in scope and content of environmental obligations of occupying powers.

This tendency is of great importance for the states which territories are under occupation, among which the case of Ukraine is one of the most urgent. As of 26 February 2024, Ukrainian territories have suffered environmental damage for almost 63 billion dollars [1]. Many of the territories in which harm caused by hostilities is especially serious are still under the Russian occupation. For example, as of 10 January 2024, 2 biosphere reserves, 8 nature reserves, 13 national natural parks were situated in the occupied territories of Ukraine [2]. The devastating destruction of the Kakhovka dam¹ is another case requiring legal solutions, which should be provided by international law.

Analysis of the latest researches and publications. Being a theatre of warfare, the environment suffers a lot of harm during armed conflicts. At the same time, the issues of environmental protection in this context are ones of the less explored, in particular, in relation to occupation. It can be easily explained by a relatively recent development of international environmental law and especially its provisions concerning the protection of the environment under the conditions of warfare. In this connection, the classic studies on the law of occupation often lack environmental aspects. In parallel, these issues are with greater frequency considered through the prism of natural resources conservation and human rights. N. Schrijver, D. Dam-De Jong, K. Hulme et al. are among the scholars whose studies are worth mentioning in this regard. At same time, recent scientific activities of the International Committee of the Red Cross (hereinafter – the ICRC) and the International Law Commission (hereinafter – the ILC)² dedicated to the enhancement of environmental protection during armed conflicts prove the topicality of this direction of legal studies. The provisions of Part IV “Principles applicable in situations of occupation” of the 2022 ILC Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts are particularly relevant for the elaboration of the regime.

Speaking about multilateral environmental agreements application in times of war, there are only few studies that tackle this sphere of armed conflicts. In particular, M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond, and D. Jensen in their 2010 study³ suggest that application of international environmental law during armed conflicts could be a so-

¹ About short-, medium- and long-term impacts of the Kakhovka dam destruction see, e.g., in Vyshnevskiy V., Shevchuk S., Komorin V., Oleynik Y., Gleick P. The Destruction of the Kakhovka Dam and Its Consequences (2023).

² Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict of the ICRC of 1994, updated in 2020; Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, adopted by the ILC in 2022.

³ Bothe M., Bruch C., Diamond J., Jensen D. International Law Protecting the Environment during Armed Conflict: Gaps and Opportunities. *International Review of the Red Cross*, 2010, № 92 (879). P. 569-592.

lution for the above deficiencies of protection that the environment can find under international humanitarian law, even though it is well-known that the effects of armed conflicts on treaties is one of the spheres of international law where the rules are not completely crystallized.

Purpose statement. Taking into consideration the above-mentioned, the main aim of the article is to establish the existence of environmental obligations of the occupier according to the current international legal framework and also to define their possible scope and content, at least concerning the minimal core duties.

Main part of the research paper. Current legal framework. As it has been already mentioned, nowadays the international community cannot deny anymore the need for an effective protection of the environment. It gains a special relevance in the context of armed conflicts. Before we proceed with further consideration of the problem, it is worth to emphasize a distinction between the levels of protection that shall be guaranteed to the environment at the invasion stage and at the stage of occupation. This difference is explained by distinct conditions of warfare: while during the first stage the invader does not execute effective control over the territory and, thus, has less possibility of assessing and preventing environmental harm, during the occupation stage, which often is characterized by a calmer situation, the occupier controls the territory almost in full, which means that its environmental obligations are growing. At the same time the current law of occupation, which is considered to be one of the situations of international armed conflict, doesn't contain clear provisions that would establish environmental obligations of the occupying power. Yet, the question about it being bound by some norms of multilateral environmental agreements emerges. It is relevant for both their groups: treaties of the occupying power and treaties of the occupied state. Moreover, the issue of its customary international environmental obligations requires a further examination as well.

Concerning the current legal framework for the protection of the environment under international humanitarian law, there are no special rules for it in the law of occupation. Even though in international humanitarian law the environment is considered to be a specially protected object, this protection is limited to the provisions of Art. 35 and 55 of the 1977 Protocol I to Geneva Conventions⁴. The first one establishes its basic rules: "It is prohibited to employ methods or means of warfare which are intended, or may be expected, to cause widespread, long-term and severe damage to the natural environment", while the second one concretizes them giving the above provisions a more anthropocentric tint. It states that "care shall be taken in warfare to protect the natural environment against widespread, long-term and severe damage. This protection includes a prohibition of the use of methods or means of warfare which are intended or may be expected to cause such damage to the natural environment and thereby to prejudice the health or survival of the population. Attacks against the natural environment by way of reprisals are prohibited" [3].

Yet, attacks against the environment are not mentioned in Art. 85 of the protocol establishing the list of its grave breaches amounting to war crimes. Thus, the first endeavor to impose direct responsibility for war crimes against the environment was realized in Art. 8 (2)(b)(4) of the Rome statute of 1998, according to which "intention-

⁴ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, of 8 June 1977 (hereinafter – Protocol I).

ally launching an attack in the knowledge that such attack will cause ... widespread, long-term and severe damage to the natural environment which would be clearly excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated” [4] is defined as a war crime in the context of international armed conflict. In connection with it, S. Freeland emphasizes that, in addition to an impossibly high threshold of proof (which means the cumulative qualification of a possible damage as widespread, long-term and severe and other requirements), the responsibility is conditioned by the principle of military necessity [5]. In regard to the latter a broad range of publications⁵ can be found, which is explained by the need for establishing a balance between two fundamental principles of international humanitarian law, namely the principle of humanity and the principle of military necessity, which sometimes is understood too broadly leaving a room for abuse by belligerent parties. Being unable to go further with its scientific investigation in the framework of this publication, we consider important to quote the definition of military necessity provided by the 1987 Commentary of Protocol I. Accordingly, military necessity is interpreted “as an urgent need, admitting of no delay, for the taking by a commander, of measures which are indispensable for forcing as quickly as possible the complete surrender of the enemy by means of regulated violence, and which are not forbidden by the laws and customs of war” [6]. As a result, there are at least four essential characteristic that can justify an attack under international humanitarian law: its urgency, indispensability of measures, effective control over the force used (in space and time) [6], and means in compliance with an unconditional prohibition.

Coming back to the qualification of war crimes against the environment, it should be stressed that damage caused by an attack should be not just excessive compared with anticipated military advantage, but clearly excessive, which means that a commander should have no doubts about the consequences of a military operation launched by him/her. What’s more, neither Protocol I, nor the Rome statute contain a definitive interpretation of a required damage features, such as its widespread, long-term and severe character, which makes their establishment for the purpose of war crimes prosecution almost impossible⁶.

Other legal acts preceding the conclusion of the Rome statute, namely Protocol I and the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (hereinafter – the ENMOD), which also mention these characteristics, don’t provide their clear-cut definitions as well or it might be better to say the Understanding to Art. 1 of the ENMOD defines “widespread” as covering “an area on the scale of several hundred square kilometers”, “long-lasting” as “a period of months, or approximately a season” and “severe” as “serious or significant disruption or harm to human life, natural and economic resources or other assets”

⁵ See, e.g., Dinstein Y. *Military Necessity. Max Planck encyclopedia of International Law* (2015); Melzer N. *Keeping the Balance between Military Necessity and Humanity: A Response to Four Critiques of the ICRC’s Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities* (2010); Schmitt M.N. *Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance* (2010), etc.

⁶ Some proposals for the amendments of the Rome statute concerning the issue can be found in Freeland S. *Addressing the Intentional Destruction of the Environment During Warfare under the Rome Statute of the International Criminal Court* (2015); Sadova T. *War Crimes against the Environment under International Criminal Law: PhD thesis* (2024) (in Ukrainian).

[7]. Protocol 1 doesn't define them at all, but according to some scholars' suggestions its drafters had an intention to define "widespread" as embracing "less than several hundred square kilometers", "long-term" as "a matter of decades" with no consensus about the term "severe" [8, p. 542].

Under these conditions even the most serious harm to the environment caused, e.g., by the destruction of the Kakhovka dam, becomes very difficult to prove in terms of international criminal responsibility. Even though in this situation it seems that the minimal requirements⁷ could be met and the attack launched by the Russian armed forces⁸ can amount to war crime against the environment according to the Rome statute [9, p. 2; 10, p. 25]⁹.

Concerning the responsibility of Russia as an occupying power for the above act, it is worth noting that in this connection the criterion of effective control is very important for the establishment of the beginning and the ending of the occupation. It is broadly recognized that effective control can be both actual and potential. So, for the existence of occupation and, consequently, the obligations of occupying power it is not mandatory that the armed forces of the latter were physically present on the territory under consideration. It is enough that the occupier could potentially control it or reestablish its control over it.

Recent Developments. Environmental protection in armed conflict under soft law. Among the acts of soft law which have been adopted or updated recently and are specially relevant for the elaboration and crystallization of the international legal regime guarantying protection of the environment in relation to armed conflicts two acts are absolutely to mention: the Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict of the ICRC of 1994 (updated in 2020) and the Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts presented by the ILC in 2022. Being concentrated on the protection of the environment in the active phase of hostilities (or, as it is sometimes called, in the invasion phase), the first document unfortunately doesn't contain special rules for the occupation phase [11]. Despite this some rules of the guidelines are of general application and can be applied during the whole period of armed conflict.

The draft articles are also mostly aimed at the invasion phase, but there are three principles that relate directly to the occupation phase. They are mentioned in Part 4 "Principles applicable in situations of occupation". Their careful consideration is worth the effort.

So, under Principle 19 establishing general environmental obligations of the occupying power, the latter "shall respect and protect the environment of the occupied

⁷ About short-, medium- and long-term impacts of the Kakhovka dam destruction see, e.g., in Vyshnevskiy V., Shevchuk S., Komorin V., Olynyk Y., Gleick P. The Destruction of the Kakhovka Dam and Its Consequences (2023).

⁸ For a preliminary analysis of possible breaches of relevant international humanitarian law in the case of the destruction of the Kakhovka dam see in Milanovic M. The Destruction of the Nova Kakhovka Dam and International Humanitarian Law: Some Preliminary Thoughts (2023).

⁹ For more information about the protection of dams under international humanitarian law see in Schmitt M. N. Attacking dams – Part I: Customary international law (2022); Schmitt M. N. Attacking dams – Part II: The 1977 Additional Protocols (2022).

territory in accordance with applicable international law and take environmental considerations into account in the administration of such territory” [12]. In addition, it must “take appropriate measures to prevent significant harm to the environment of the occupied territory, including harm that is likely to prejudice the health and well-being of protected persons of the occupied territory or otherwise violate their rights” [12]. Finally, the occupier “shall respect the law and institutions of the occupied territory concerning the protection of the environment and may only introduce changes within the limits provided by the law of armed conflict” [12].

Thus, this principle establishes a general obligation of protection of the environment, along with the obligation of harm prevention and a “conservationist” obligation regarding the institutions of the occupied territory involved in environmental protection. What’s more, being an administrator of the occupied territory, as it is provided in Art. 55 of the Convention concerning the Laws and Customs of War on Land (hereinafter - the Hague regulations) [13]¹⁰, the occupying power should take decisions paying attention to the need for environmental protection. The provision “in accordance with applicable international law” suggests that the law that should be respected by the occupier could include not only the rules of international humanitarian law, but of other international law branches as well.

In the same vein, Y. Benvenisti concludes that this approach is supported by the practice of international courts and tribunals, e.g., the ICJ, which “prefer a systematic and evolutionary interpretation of international instruments, when interpreting the relevant texts applying to occupations”. It means that additional sources “may be of relevance to the exercise of authority by the occupant”, e.g., in the process of interpretation of the obligations of the occupant concerning the management of natural resources on territories under occupation, relevant obligations stemming from international environmental law or the law on international watercourses probably shall be taken into consideration [14, par.19].

Principle 20 of the Draft Articles is dedicated exactly to the management of natural resources, setting out a rule aimed at their protection in the occupied territory. In compliance with it, “to the extent that an occupying power is permitted to administer and use the natural resources in an occupied territory, for the benefit of the protected population of the occupied territory and for other lawful purposes under the law of armed conflict, it shall do so in a way that ensures their sustainable use and minimizes harm to the environment” [12]. To better comprehend these provisions, they should be considered in conjunction with Art. 55 of the Hague regulations, which prescribes that “the occupying state shall be regarded only as administrator and usufructuary of public buildings, real estate, forests, and agricultural estates belonging to the hostile State, and situated in the occupied country. It must safeguard the capital of these properties, and administer them in accordance with the rules of usufruct” [12].

Despite this, the rule cannot be fully interpreted without reference to the concept of sustainable development that has been an important element of international environmental law. Even though due to its complexity this concept as a whole hasn’t become binding yet, according to some scholars its elements, such as “sustainable use”

¹⁰ Convention concerning the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land (signed 18 October 1907, entered into force 26 January 1910) (Hague Convention IV).

in the context of the management of natural resources, have transformed into international customary law [15, par. 28].

Finally, Principle 21 embodies the rule over the duty to prevent transboundary harm, which has already acquired customary nature as well [15, par. 23]. The draft article stresses that the occupier “shall take appropriate measures to ensure that activities in the occupied territory do not cause significant harm to the environment of other States or areas beyond national jurisdiction, or any area of the occupied State beyond the occupied territory” [12]. It is to be emphasized that the principle goes beyond the traditional wording of the rule as it is stated, e.g., in Principle 21 of the 1972 Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, in conformity with which “states have ... the responsibility to ensure that activities within their jurisdiction or control do not cause damage to the environment of other States or of areas beyond the limits of national jurisdiction” [16], adding to the sphere of the occupying power responsibility the territory of the ousted government that is not subject to the occupation. Yet, it limits its responsibility only by including “significant harm” and not any “damage” mentioned in the Stockholm declaration.

Thus, it can be assumed that the draft articles despite being soft law act help in crystalizing and structuring emerging and already existing rules of international humanitarian law on environmental protection on occupied territories.

Application of multilateral environmental agreements in times of war. The above-mentioned legal framework can be broadened significantly by including the rules from other international law branches. In this context the question above the possibility of applying of these rules in armed conflicts arises, since traditionally it has been accepted that the beginning of an armed conflict may lead to suspension or termination of a peacetime legal regime between belligerent parties. It is well-known that the effects of armed conflicts on treaties is one of the spheres of international law where the rules are not completely crystallized and are undergoing serious changes. So, in the Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, adopted by the ILC in 2011, it is established that treaties relating to the international protection of the environment pertain to the category of treaties that under Art. 7 continue in operation, in whole or in part, during armed conflict [17]. Consequently, it implies that the occupying party may be obliged to fulfill its legal obligations stemming from the multilateral environmental agreements to which it is a party relating to the protection of the natural environment during the whole period of the occupation. In this regard it should be mentioned that presently occupying states, like Israel, Russia, Morocco or Turkey, are not parties to many multilateral environmental agreements, e.g., the Aarhus or the Espoo conventions. Despite this, the question about their responsibility to guarantee the realization of obligations taken by the state, whose territory is under occupation, arises. For example, Ukraine is a party to both conventions. Actually, according to Art. 43 of the Hague regulations, the authority of the legitimate power having in fact passed into the hands of the occupant, the latter shall take all the measures in his power to restore, and ensure, as far as possible, public order and safety, while respecting, unless absolutely prevented, the laws in force in the country [13].

In the regard to the latter provision, Y. Benvenisti concludes that “to the extent that international treaties... formed part of the local law, the occupant would be bound to respect them as well” [14, par. 14]. At the same time, there are proposals to consider

treaties to which the occupier is a party to be applicable in occupied territory on an extra-territorial basis [18, par. 106-112]. It means that on the one hand, the occupier can be bound by the treaties of the state whose territory is occupied, but on the other hand, it can be bound by its own international treaties, which is especially relevant for international human rights treaties.

The above assumption leads us to a significant conclusion about the possibility of protecting the environment through human rights protection, in particular, in various UN and regional human rights institutions. It could be of outstanding importance taking into consideration an increasing “greening” of human rights. One of the latest examples of this tendency is the 2024 ECtHR Judgement on violations of the European Convention for failing to implement sufficient measures to combat climate change in *Verein Klima Seniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* [19].

Human rights perspective. The possibility of protecting the environment under occupation in the context of human rights protection is strengthened by the fact that the environment and its elements are considered to be civilian objects and the population of the territory under occupations consists of civilians. Hence, due to the fact that both branches have the same objective, namely the protection of civilians and civilian objects, their instruments can be coapplied in “a mutually reinforcing way” [20, p. 210].

Such conclusions let some scholars make suggestions about the existence of a minimum core set of environmental human rights and, correspondingly, the occupier’s duties to protect them [20, p. 207]. Thus, professor K. Hulme argues for the establishment of three main obligations of the occupying power, among which she mentions the obligation of “ensuring a baseline level of environmental health, so as to meet the needs of the population, such as adequate food and water sources, and a healthy life itself; managing environmental risk, to ensure the collection and provision of environmental risk information; and conserving a healthy environment in the broader, ecological sense” [20, p. 229-230]. She also proposes to apply “a tripartite approach” used in the domain of the protection of economic, social, and cultural rights that allows to establish a gradation of efforts required from an obliged subject. Consequently, its obligations may increasingly differ in order to “respect”, “protect” and “fulfil” obligations. Thus, respect for environmental human rights supposes that the occupier refrains from any action that could jeopardize the enjoyment of human rights on the occupied territory. Environmental rights protection entails the occupier’s actions for the prevention of rights abuses by third parties, while fulfilment requires measures facilitating the enjoyment of the above rights [20, p. 212]. Supposedly, any environmental right and the occupier’s duties required for its protection can be correspondingly analyzed through this prism. In addition, it provides an opportunity to refer to existing international bodies, such as international courts and human rights committees, whose decisions open the way to holding the occupying powers accountable for the harm caused to the population of the occupied territories in connection with environmental damage.

The 2023 destruction of the Kakhovka dam is an example in which grave violations at every level of three above-mentioned obligations of the occupying power can be found. Before we dwell upon them it is worth mentioning that at the moment of the catastrophe Russia still was supposed to be an occupier, even though physically its armed forces were not already there.

Indeed, the moments of the beginning and ending of the occupation are not precisely defined by the rules of international law. Article 42 of the Hague regulations is almost the only relevant normative source that are broadly analyzed in this regard. In accordance with it, “territory is considered occupied when it is actually placed under the authority of the hostile army. The occupation extends only to the territory where such authority has been established and can be exercised” [13]. Extensive scholarship and jurisprudence have addressed the above provisions in connection with the interpretation of the passage “placed under the authority” coming to two distinct conclusions. In line with the first one, in order to be considered as such the occupier shall exercise actual control over the territory [21, par. 173]. The second one suggests that a potential ability to control the territory is enough to qualify a state as an occupying power [22, p. 151]. A long debate about Israel being an occupier in the Gaza Strip after its disengagement in 2005 shows the complexity of this issue. Notwithstanding the existence of different viewpoints, it is almost commonly accepted, included by the Supreme Court of Israel, that the latter remains an occupying power in Gaza by controlling its territorial sea and airspace¹¹. The same line of reasoning allows us to suggest that the Russian Federation remained the occupying power in the territory where the Kakhovka dam is situated at the time of explosion because it allegedly maintained a distant control over it through a remote-detonated explosive device that was allegedly deployed there by its armed force.

Consequently, it is worth to proceed with a brief illustration of the Russian Federation environmental obligations that supposedly were breached by the destruction of the Kakhovka dam based on the above approach proposed by professor Hulme. Talking about the first obligation, which consists in “ensuring a baseline level of environmental health, so as to meet the needs of the population, such as adequate food and water sources, and a healthy life itself”, it is obvious that the destruction of the dam by Russia put the population of the whole region affected by flooding at risk of shortage of clean drinking water and epidemics. What’s more, it created a serious and direct danger for people’s life. In fact, more than 100 persons died in the affected areas [23]. In regard to the management of environmental risk, Russia hadn’t provided any previous information or send any emergency alert to local population to ensure their evacuation. Finally, taken into consideration an exorbitant extent of environmental harm caused by the destruction of the dam to the region of at least 600 square km, conservation of “a healthy environment in the broader, ecological sense” is out of the question in the situation under consideration.

Thus, even such a simple and brief examination shows that being an occupying power the Russian Federation violated the minimum core of environmental rights of the population that was affected by the destruction of the Kakhovka dam. We cannot but agree that responsibility of the occupier should be higher when the territory under its control contains installations with dangerous forces that can fail easily, such as a dam or nuclear facility [20, p. 236]. Its obligations are more serious even in the case of regular maintenance of the facility. For the Kakhovka dam it would mean that Russia is responsible for its reparations from the very beginning of the occupation in 2022. In the case of its deliberate destruction breaches of the occupier’s duty of environmental

¹¹ See, e.g., Panepinto A. Jurisdiction as Sovereignty over Occupied Palestine: The Case of Khan-al-Ahmar (2016).

protection are almost unavoidable since the scale of caused harm is unproportionally massive in comparison with a possible military advantage obtained by it.

Conclusions. Hence, even though the law of occupation doesn't contain norms establishing environmental obligations of the occupier, the theory and practice of contemporary international law suggest that they are inevitably exist. Article 7 of the 2011 Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties sets out that treaties relating to the international protection of the environment pertain to the category of treaties may continue in operation, in whole or in part, during armed conflicts. It means that the occupier could be probably obliged to fulfil 1) its own environmental obligations stemming from its multilateral environmental agreements; 2) taking into consideration Art. 43 of the Hague regulations, the obligations of the ousted government stemming from the multilateral environmental agreements concluded by it before the occupation; 3) both sets of obligations. In addition, some of the conventional norms with a high level of probability have already achieved a customary status, which means that they are binding for the occupying state as well.

Another approach to the protection of the environment under occupation advocates for its realization through the protection of human rights. It is a logic corollary of the recent trend towards the co-application of international humanitarian law and international human rights law in the practice of international courts. Establishment of environmental rights of the local population living on territories under occupation on a case-by-case basis could help in developing an environmental part of the legal obligations of the occupying power. Once established, these obligations can be furtherly detailed through the prism of a tripartite approach that can help to reveal their content in progression starting from the duty to respect environmental rights, passing through the duty to protect them, up to the duty of a positive fulfilment by the occupier of its environmental obligations.

Finally, there is another trend that should be taken into consideration within the context of protection of the environment of territories under occupation. We talking about the emergence of new obligations *erga omnes*. Being, for sure, *lege ferenda*, these obligations according to some scholars could include the obligation of environmental protection and/or the obligation of natural resources conservation. It would mean that not only the occupied state, but the occupying state as well should fulfil them in the interests of the international community [24, par. 35]. In light of the above the issue of international environmental obligations of the occupying power gains more relevance, but still requires more studies. In particular, for the elaboration of mechanisms for its compensation damage caused to the environment under occupation should be more detailed and as it seems requires a better identification and structuring depending on the space where it has place, because, for example, harm to the land natural environment can be identified much easier than harm to the maritime environment.

References

1. Zbytky dovykilliu vid viiny (2024): Ministerstvo zakhystu dovykillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy, informatsiia stanom na 26 liutoho 2024. URL: <https://mepr.gov.ua/za-dva-roky-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-nanesla-shkody-ukrayinskomu-dovkillyu-na-majzhe-63-milyardy-dolariv-ssha/> [in Ukrainian].
2. Vovk K. (2024). Rosiia okupuvala ukraïnski zapovidnyky: yak tse vplyvaie na ekolohiiu

- svitu? Svidomi. URL: <https://svidomi.in.ua/page/rosiia-okupuvala-ukrainski-zapovidnyky-iak-tse-vplyvaie-na-ekolohiiu-svituttps://svidomi.in.ua/pa> [in Ukrainian].
3. Protocol Additional to The Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (1977). URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf
 4. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>
 5. Freeland S. (2015). Crimes against the Environment and International Criminal Law. International Bar Association. URL: <https://www.ibanet.org/article/6D983066-BCDB-481A-8C79-BD47362BDB49>
 6. Commentary (1987) of Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, of 8 June 1977. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/introduction/commentary/1987>
 7. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (1976). URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/en-mod-1976>
 8. Dinstein Y. (2001). Protection of the Environment in International Armed Conflict. Max Planck Yearbook of United Nations Law, Volume 5. P. 523-549.
 9. Pantazopoulos S. E. (2023). Reflections on the Destruction of the Nova Kakhovka Dam from an International Law Perspective: Policy Paper. ELIAMEP, № 140. P. 2-12.
 10. Babin B., Plotnikov O., Prykhodko A. (2023). Damage to the Maritime Ecosystems from the Destruction of the Kakhovka Dam and International Mechanisms of Its Assessment. Lex Portus, № 9(5). P. 23-32.
 11. Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict of the ICRC (1994) (updated in 2020). Geneva: ICRC, 2020. 128 p.
 12. Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, adopted by the International Law Commission (2022). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf
 13. Convention concerning the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land (1907) (signed 18 October 1907, entered into force 26 January 1910). URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp
 14. Benvenisti E. (2009). Belligerent Occupation. Max Planck Encyclopedia of International law. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e359?prd=MPIL>
 15. Beyerlin U., Stoutenburg J. G. (2013). Environment, International Protection. Max Planck Encyclopedias of International Law. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1575>
 16. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (1972). URL: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/29567>
 17. Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, with commentaries (2011). Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf
 18. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (2004): ICJ Advisory Opinion. ICJ Reports, № 136. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-00-EN.pdf>
 19. Verein Klima Seniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (2024): ECtHR Judgement, 9 April 2024. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{"itemid":\["001-233206"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{)
 20. Hulme K. (2020). Enhancing Environmental Protection During Occupation through Human Rights. Goettingen Journal of International Law, № 10 (1). P. 203-241.
 21. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda) (2005): ICJ Judgement, 2005. URL: <https://icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf>

22. Ferraro T. (2012). Determining the Beginning and End of an Occupation under International Humanitarian Law. *International Review of the Red Cross*, № 94 (885). P.133-163.
23. More Than 100 People Have Died from Nova Kakhovka Dam Collapse, Ukraine Says (2023). CNN, 29 June 2023. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-06-29-23/h_d7f0072634703054b9eeb82b5ce93e13
24. Beyerlin U., Holzer V. (2013). Conservation of Natural Resources. *Max Planck Encyclopedia of International Law*. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1569>

Список використаної літератури

1. Збитки довкіллю від війни: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, інформація станом на 26 лютого 2024 р. URL: <https://mepr.gov.ua/za-dva-roky-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-nanesla-shkody-ukrayinskomu-dovkillyu-namajzhe-63-milyardy-dolariv-ssha/>
2. Вовк К. Росія окупувала українські заповідники: як це впливає на екологію світу? Свідомі, 10 січня 2024 р. URL: <https://svidomi.in.ua/page/rosiia-okupuvala-ukrainskizapovidnyku-ia-k-tse-vplyvaie-na-ekolohiiu-svituttps://svidomi.in.ua/pa>
3. Protocol Additional to The Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, of 8 June 1977. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf
4. Rome Statute of the International Criminal Court of 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>
5. Freeland S. Crimes against the Environment and International Criminal Law. *International Bar Association*. URL: <https://www.ibanet.org/article/6D983066-BCDB-481A-8C79-BD47362BDB49>
6. Commentary of 1987 of Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, of 8 June 1977. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/introduction/commentary/1987>
7. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques of 1976. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/en-mod-1976>
8. Dinstein Y. Protection of the Environment in International Armed Conflict. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 2001, Volume 5. P. 523-549.
9. Pantazopoulos S. E. Reflections on the Destruction of the Nova Kakhovka Dam from an International Law Perspective: Policy Paper. *ELIAMEP*, 2023, № 140. P. 2-12.
10. Babin B., Plotnikov O., Prykhodko A. Damage to the Maritime Ecosystems from the Destruction of the Kakhovka Dam and International Mechanisms of Its Assessment. *Lex Portus*, 2023, № 9(5). P. 23-32.
11. Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict of the ICRC of 1994 (updated in 2020). Geneva: ICRC, 2020. 128 p.
12. Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, adopted by the International Law Commission in 2022. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf
13. Convention concerning the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land (signed 18 October 1907, entered into force 26 January 1910). URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp
14. Benvenisti E. Belligerent Occupation. *Max Planck Encyclopedia of International Law*, 2009. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e359?prd=MPIL>
15. Beyerlin U., Stoutenburg J.G. Environment, International Protection. *Max Planck Encyclopedias of International Law*, 2013. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1575>
16. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment of 1972. URL: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/29567>
17. Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, with commentaries. *Yearbook*

- of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf
18. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory: ICJ Advisory Opinion. ICJ Reports, 2004, № 136. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-00-EN.pdf>
 19. Verein Klima Seniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland: ECtHR Judgement, 9 April 2024. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{"itemid":\["001-233206"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{)
 20. Hulme K. Enhancing Environmental Protection During Occupation through Human Rights. Goettingen Journal of International Law, 2020, № 10 (1). P. 203-241.
 21. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda): ICJ Judgement, 2005. URL: <https://icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf>
 22. Ferraro T. Determining the Beginning and End of an Occupation under International Humanitarian Law. International Review of the Red Cross, 2012, № 94 (885). P. 133-163.
 23. More Than 100 People Have Died from Nova Kakhovka Dam Collapse, Ukraine Says. CNN, 29 June 2023. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-06-29-23/h_d7f0072634703054b9eeb82b5ce93e13
 24. Beyerlin U., Holzer V. Conservation of Natural Resources. Max Planck Encyclopedia of International Law, 2013. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1569>

Стаття надійшла 14.05.2024 р.

О. О. Нізрєєва, канд. юрид. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: nihreieva@onu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4719-6050>

Scopus ID: 57564137400

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ТЕРИТОРІЯХ ПІД ОКУПАЦІЄЮ: ОБСЯГ І ЗМІСТ ЮРИДИЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ-ОКУПАНТА

Резюме

Стаття присвячена проблемі охорони довкілля окупованих територій. Через те, що міжнародне право окупації не містить правових норм, які б встановлювали екологічні зобов'язання держави-окупанта, навколишнє середовище на територіях, що знаходяться під її владою, часто стає жертвою надмірної експлуатації та знищення. Проте у статті наголошується на тому, що чинне міжнародне право, зокрема міжнародне право прав людини та міжнародне право навколишнього середовища, може бути використане для усунення прогалин у нормах міжнародного гуманітарного права. Звичайно, обсяг і зміст зобов'язань держави-окупанта будуть різними залежно від інструментів, застосованих для захисту навколишнього середовища. Можливість звернення до міжнародних договорів про охорону довкілля в умовах збройного конфлікту, на якій наголошено, зокрема у дослідженні Комісії ООН з міжнародного права, суттєво розширює перелік таких інструментів. У цьому зв'язку авторка робить висновок, що держава-окупант може бути пов'язана своїми власними міжнародними природоохоронними угодами, міжнародними природоохоронними угодами держави, територія якої окупована, або обома групами договорів.

На додаток, індивідуалізований підхід до захисту екологічних прав людини може слугувати корисним інструментом для конкретизації екологічних зобов'язань окупанта. Крім того, він дає можливість звертатись до існуючих міжнародних інституцій, таких як міжнародні суди та комітети з прав людини, рішення яких відкривають шлях до притягнення держав-окупантів до відповідальності у зв'язку із шкодою, завданою населенню територій під окупацією у зв'язку із збитками, що спричинені довкіллю.

Враховуючи вищезазначене, на окрему увагу заслуговує застосування міжнародного звичаєвого права, яке також може виступати джерелом природоохоронних зобов'язань держави-окупанта. Якщо стосовно прав людини міжнародні звичаї є добре сформованим нормативним масивом, їх конкретний зміст у контексті охорони довкілля ще потребує остаточного визначення. Проте наявність окремих звичаєвих норм, як-то норма, яка забороняє завдання екологічної шкоди у транскордонному контексті, не викликає сумнівів та, як наслідок, може виступати джерелом відповідних міжнародних зобов'язань держави, що окупує певну територію. Подальшого розвитку потребує також теза щодо існування міжнародних зобов'язань *erga omnes* щодо охорони навколишнього середовища.

Ключові слова: окупація, охорона довкілля, держава-окупант, міжнародний збройний конфлікт, права людини, Каховська гребля, право окупації, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне право прав людини.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ
ДО НАУКОВОГО ФАХОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти та науки України від 06 березня 2020 р. науковий фаховий журнал «Правова держава» отримав категорію «Б» (юридичні науки) в переліку наукових фахових видань (Наказ Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.).

Науковий фаховий журнал «Правова держава» успішно пройшов процес оцінки і внесений до наукометричної бази даних ICI Journals Master List на 2022 рік. На підставі поданої інформації в анкеті і аналізі випусків журналу за 2022 рік, експерти Index Copernicus розрахували значення індексу:

ICV 2022 = 85,03. <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=32241>

1. У виданні публікуються матеріали, в яких висвітлюються актуальні питання та аналіз теоретичних та практичних проблем сучасного стану розвитку правової системи, розгляд теоретичних проблем розвитку окремих елементів правової системи України, дослідження місця національної правової системи серед правових систем сучасності та її адаптація до європейських стандартів, загальнотеоретичні питання правознавства, актуальні проблеми публічно-правових наук та тенденції розвитку науки приватного права.

2. До друку приймаються статті українською, англійською та німецькою мовами.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції **onu.pd.odessa@gmail.com** у форматі **Автор_Назва статті**, оформлену згідно вказаних вимог.

4. Рукопис статті, супроводжується:

- Довідкою про автора.

- Авторський реферат (анотація) статті англійською мовою для розміщення на веб-сайті видання. Авторський реферат повинен містити прізвище та ім'я автора (-ів), місце роботи або навчання, назву та стислий зміст статті. Реферат повинен бути написаний з використанням наступного алгоритму: мета та актуальність теми; методика (методи) дослідження; отримані результати; практичну цінність статті. Обсяг реферату має бути не менше 1800 знаків. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

5. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Автори повинні подавати оригінальні наукові статті, а якщо автори використовували роботи та / або вислови інших людей, вони повинні бути належним чином оформлені у вигляді цитат. Плагіат у всіх його формах розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним.

6. Автор не має публікувати статтю, в якій описується по суті одне й те саме дослідження, у більш ніж одному науковому виданні або первинній публікації. Подання статті до більш ніж одного наукового видання одночасно розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним. Автор не має подавати на розгляд в інші наукові видання раніше опубліковані статті. У випадку, якщо автор у вторинній публікації використовує матеріали попередніх праць, автор має навести поси-

ланню на первинну статтю. Редколегія залишає за собою право на рецензування, редакційні виправлення, скорочення і відхилення статей. Відповідальність за матеріал статті несе автор (автори).

7. Наукові статті, що надійшли до редколегії, обов'язково проходять сліпе подвійне рецензування та перевірку на оригінальність статті, після чого відповідальний секретар редколегії повідомляє авторів про позитивне чи негативне рішення щодо прийняття статті для публікації у збірнику.

8. Технічні вимоги до оформлення наукової статті:

- загальний обсяг статті має складати до 20 сторінок;
- кількість співавторів – не більше двох;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows®;

- стандарти:

- а) **формат аркуша** – А4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»;

- б) поля: **ліве** – 20 мм, **праве** – 20 мм, **верхнє** – 20 мм, **нижнє** – 20 мм; сторінки без нумерації;

- в) **абзац** – 1,25 см;

- г) **переплетіння** – 0 см;

- д) **інтервал між рядками** – 1,5 пт.;

- е) інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт.;

- ж) відступи «**праворуч**», «**ліворуч**» – 0 пт.;

- з) шрифт набору – Times New Roman;

- и) **назва, текст статті, додатки** – кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5;

- стаття набирається по всій ширині абзацу;

9. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:

- **індекс УДК** у верхньому лівому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.);

- **ініціали та прізвища авторів** у верхньому правому кутку листа українською (або мовою статті). Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e-mail** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5).

- порожній рядок;

- **назва статті** – великими літерами, по центру українською (або мовою статті) (Times New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок;

- **анотація** українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити: актуальність теми дослідження, постановка проблеми та завдання, аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення недосліджених частин загальної проблеми, постановка завдання, викладення основного матеріалу (**стисло**), висновки відповідно до статті;

- **ключові слова** (3-10 слів) українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

- порожній рядок;

- **основний матеріал статті:**

Структура статті має бути такою:

- Постановка проблеми;
- Аналіз останніх досліджень і публікацій;
- Мета статті;
- Виклад основного матеріалу;
- Висновки і пропозиції.

- література (Times New Roman, 14 пт., **жирний**, по центру); перелік літератури є останнім в статті і його необхідно оформити відповідно чинних вимог з оформлення літератури;

- **стаття надійшла** у нижньому правому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);

- **ініціали та прізвища** авторів у верхньому правому кутку листа англійською мовою. Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e-mail, ORCID** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1).

- **анотація** англійською мовою (від 1800 знаків) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1);

- **references** (Times New Roman, 14 пт., **жирний**, по центру).

10. **Літературні джерела, що цитуються**, повинні бути пронумеровані відповідно з порядком звертання до них у тексті. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...".

11. **Список літератури** наводиться наприкінці статті відповідно до порядку звернення по тексту на мові оригіналу, відповідно до ДСТУ 7152:2020 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» (ISO 8:2019, NEQ; ISO 18:1981, NEQ; ISO 215:1986, NEQ).

12. **References** повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>).

До уваги авторів та читачів!
Науковий журнал «Правова держава» з 2016 року
виходить з періодичністю 4 рази на рік.

ГРАФІК ВИПУСКУ НОМЕРІВ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»
на 2024 рік

№№ випуску	Початок прийому статей	Закінчення прийому статей	Електронна версія журналу	Друкована версія журналу
53	15.02.2024	15.03.2024	15.04.2024	30.04.2024
54	15.04.2024	15.05.2024	15.06.2024	30.06.2024
55	15.08.2024	15.09.2024	15.10.2024	30.10.2024
56	15.10.2024	15.11.2024	15.12.2024	30.12.2024

Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи відредагований варіант з автором, а також не приймати рукописи, якщо вони не відповідають вимогам журналу «Правова держава».

Українською, англійською та німецькою мовами

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора, яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал.
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
(чинне до 31 березня 2024 р.):
Серія КВ № 16843-5605ПР від 20.07.2010 р.

Згідно з Рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований
як друковане медіа і внесений
до Реєстру суб'єктів у сфері медіа з ідентифікатором R30-02960.

Підписано до друку **15.06.2024 р.** Формат 70x108/16. Ум.-друк. арк. 16,8
Зам. № 2406-01. Тираж 100 прим.

Адреса редколегії:
Україна, 65058, Одеса, Французький бульвар, 24/26
Тел.: (048) 702-31-31
e-mail: onu.pd.odessa@gmail.com
www.pd.onu.edu.ua

Надруковано у ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.)
Україна, 65009, Одеса, вул. Зоопаркова, 25
Тел. +38 050 7775901, +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.fenixbooks.com